

وزارت
تعلیم و
تربیت

حقوق و بنسبتونه

Ketabton.com

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

د کتاب نوم: د حقوقو بنسټونه

مؤلف: پوهندوی احمد گل واثق درانی

کمپوز چارې: نصرت ارمان

ډیزاین چارې: صادق الله صادق

خپرنډوی: مازیگر کتاب پلورنځی

لومړی چاپ: ۱۳۹۲ ل / ۲۰۱۳ م

دویم چاپ: ۱۳۹۳ ل / ۲۰۱۴ م

چاپ شمېر: ۲۰۰۰

خپرونو لړ: ۱۸

پته: مازیگر کتاب پلورنځی، لاندینی پور، اسحاقزی

مارکېټ، بزازی، څلور لارې - جلال آباد: ۰۷۹۸۰۴۰۹۱۰

د چاپ حقوق خوندي دی

ڊال۽!

دغه علمي اثر خپل گران شهيد، مجاهد پلار
او دهغه د حق د لارې د سنگر ملگرو
شهيدانو او غازيانو ته چې د دين، هېواد او
خپلواکۍ لپاره يې سرونده د الله تعالی حضور
ته نذرانه کړي

هغه قهرمانو مجاهدينو ته، چې اوس هم په
نړيواله سطحه د دغه شهيدانو او غازيانو په
نقش قدم باندې روان دي.

خپلې مهربانې مور ته چې غېږ يې زما د
بنوونې او روزنې لومړۍ پورې وه او ما سره
يې د ژوند په هر پړاو کې نه هېرېدونکې هلې
ځلې کړې دي، ډال۽ کوم

ا. واثق

مننه او کورودانی!

تر ټولو دمخه د خالق لایزال شکر او حمد ادا کوم، چې ما عاجز بنده ته
یې د دې کتاب د راټولولو او لیکلو توفیق راکړ، بلکې د ژوند ټولې
بښګڼې او نعمتونه چې زه یې په خپل ځان کې د هغه د کسبولو توان
او طاقت نه کورم، راباندې لورولې دي

د الله تعالی له حمد او ثناء څخه وروسته د خپل محبوب پیغمبر
محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم او د هغه د حق د لارې
سربښندونکو صحابه وورضی الله عنهم او ټولو مجاهدینو، چې د
خپلو وینو په قربانی سره یې تر موږ پورې د اسلام مقدس دین
راورسولو، شکر ادا کوم

همدارنگه د خپلو ټولو قدرمنو او معززو استادانو څخه چې زما په
روزنه کې یې ډېرې هلې ځلې کړې دي، خاصاً د ډېر قدرمن استاد
پوهاند دوکتور حفیظ الله چې د ټول افغانستان ویار دی، واقعاً د
څلور کلنۍ دورې او اوس مهال د ماسټرۍ برنامې د تکمیل په برخه
کې زموږ خاصه روزنه کړې ده.

او داسې روزنه او تدریس یې راته کړی، چې نن ورځ زه دا جرات کوم،
چې د یو حقوقي کتاب په راټولونه اقدام وکړم
د الله تعالی په فضل او کرم سره دا کتاب، چې اوس ستاسې په لاسو
کې دی، تکمیل کړي.

د دې ترڅنګ محترم ورور عالم زېب او شمس الحق دوست، چې د
کتاب په تصحیح کې یې راسره پوره همکاري وکړه، همدارنگه
نصرت ارمان، چې د کمپوز او صادق الله صادق چې د دې کتاب په
ډیزاینولو کې یې ځانونه ستړي کړي او ټولو استادانو او دوستانو
څخه چې زه یې د دې کتاب لیکلو ته هڅولې يم، مننه کوم

د دغه کتاب لیکل زه خپل ابتکار او ذکاوت نه گنم، بلکې د لوی الله
تعالی خاصه لور پینه ده، که گران لوستونکي په دې کتاب کې کوم
قوي نظريات يا خويياني گوري، په حقيقت کې دا د محترم استاد
پوهاند دوکتور حفيظ الله دانش علمي هلې ځلې دي، چې د
افغانستان په سطح يې کړې دي او دا د نوموړي استاد تکاليف مور
دلته رانقل کړي دي او که احيانا کومه اشتباه په ليکنه کې گوري، نو
هغه به له ما څخه شوې وي.

نو ټول قدر من لوستونکي دې د اسلامي ورور گلوی له مخې ټول
متني او شکلي خطاگانې په نښه او له مور سره دې يې شريکې کړي
په پای کې بيا خپلو ټولو استادانو، خاصاً پوهاند دوکتور حفيظ
الله ته د حياء، عزت، عفت او برد ژوند او سعاده الدين غواړم.

په ډېر درنښت

واثق

لیکچر

مخ	موضوع
۱	د حقوقو بنسټونه
۴	د حقوقو مفهوم
۵	د حقوقو مانا
۱۲	د حقوقو د مبادي پېژندنه
	لومړۍ برخه
۱۵	آفاقي حقوق
	لومړۍ څپرکي
۱۵	د آفاقي حقوقو پېژندنه
	دویم څپرکي
۲۱	حقوقي قواعد
۲۱	لومړۍ مبحث - د حقوقي قاعدې ځانګړتیاوې
۲۲	دویم مبحث - له نورو علومو سره د حقوقي قواعدو اړیکې
۲۷	درېیم مبحث - د علم ځانګړتیاوې
۲۸	څلورم مبحث - د حقوقو د علم اړیکې د دین، اخلاقو او عدالت سره
۳۹	درېیم مبحث - د طبعي علومو او حقوقو ترمنځ اړیکې
	درېیم څپرکي
۴۹	د آفاقي حقوقو وېشنه
۴۳	لومړۍ مبحث - ملي حقوق
۷۸	دویم مبحث - بين المللي حقوق
	څلورم څپرکي
۹۰	د آفاقي حقوقو منابع
۹۱	لومړۍ مبحث - اصلي منابع
۹۲	په اسلامي مالګو کې څرنگه له اسلامي شريعت څخه
۹۷	د قضایاوو په حل او فصل کې د قرآن کریم څه رول دی؟

- ۱۴۹ لومړۍ - لويه جرگه
- ۱۴۴ دويم - مقننه قوه (ملي شورا يا پارلمان)
- ۱۵۰ درېيم - دولت د رياست مقام
- ۱۵۲ څلورم - وزيرانو شورا
- ۱۶۱ دويم مبحث - آفاقي حقوقو فرعي منابع
دويمه برخه
- ۲۴۲ عندي يا ذاتي حقوق
- لومړۍ څپرکۍ
- ۲۴۳ د عندي حقوقو پېژندنه
- ۲۴۳ لومړۍ مبحث - عندي حقوقو تعريف
- ۲۴۵ دويم مبحث - عندي حقوق اعتبار دی او که اصطلاح؟
- ۲۴۶ درېيم مبحث - د عندي حقوقو ځانگړتياوې
- ۲۴۸ څلورم مبحث - د عندي حقوقو بنسټ
- دويم څپرکۍ
- ۲۵۰ د عندي حقوقو موضوع
- ۲۵۰ لومړۍ مبحث - حقيقي يا فزيکي اشخاص
- ۲۶۵ دويم مبحث - حکمي، معنوي يا حقوقي اشخاص
درېيم څپرکۍ
- ۲۷۳ د عندي حقوقو منابع
- ۲۷۳ لومړۍ مبحث - حقوقي اعمال
- ۲۸۳ دويم مبحث - حقوقي حوادث
- څلورم څپرکۍ
- ۲۸۹ د عندي حقوقو ډولونه
- ۲۸۹ لومړۍ مبحث - سياسي حقوق
- ۲۹۰ دويم مبحث - عمومي حقوق
- ۲۹۱ درېيم مبحث - خصوصي حقوق
- ۲۹۵ اړخليکونه

د حقوقو بنسټونه

الحمد لله الذي ارسل رسوله بالهدى ودين الحق ليظهر على الدين كله ولو كره الكافرون،
و لصلاه و السلام على رسوله الامين و قايد المجاهدين محمد و على اله و اصحابه اجمعين؛ و
بعد.

الله تبارک و تعالی په خپلو بنده گانو باندې ډېر زیات مهربانه دی او
د خپلې زیاتې مهربانۍ او لورینې له مخې یې خپل بنده گان (انسانان)
تر نورو ټولو مخلوقاتو غوره او اوچت پیدا کړي، شرافت یې ورکړی،
پیریانو او ملایکو ته یې د تعظیم د سجدې امر کړی، په ځمکه کې یې
خپل خلیفه گرځولی دی او ان تر دې چې نور مخلوقات یې د انسانانو د
خدمت او گټې رسولو لپاره پیدا کړي دي

بل دا چې انسانان ټولنیز مخلوقات دي، په ډله ییز ډول په ټولنه کې
ژوند کوي او نشي کولای چې په یواځې ځان له نورو څخه په منزوي ډول
ژوند وکړي، بلکې مجبور دي چې ټولنیز ژوند وکړي، دا ځکه چې په
یواځې ځان ورته یا ژوند کول ناممکن دي او یا دا چې په مطلوبه طریقه
ژوند سر ته نشي رسولای

په دې ټولنه کې هر فرد د پته ضرورت لري چې داسې اعمال او
حرکات وکړي چې د هغې په نتیجه کې:

- خپلې اړتیاوې او ضرورتونه پوره کړي
- له ځان څخه دفاع وکړي یانې له خپلو حقوقو څخه گټه پورته کړي
- د نورو حقوق تلف نه کړي

- نورو خلکو ته د گټې رسولو هڅه وکړي او داسې نور.
چې د دغه پورته ذکر شوو اعمالو اجرا به په ټولنه کې کوي او مجبور
دی چې له نورو انسانانو سره اړیکې او روابط ولري، د دغو اړیکو

شتون په ټولنه کې اړین دي او د ټولنیز ژوند لپاره د ملا د تیر حیثیت لري، چې د نه شتون په صورت کې ئې انسانان په ټولنه کې داسې ژوند نشي کولای چې خپل ضروریات او احتیاجات پوره کړي او د کمال درجې ته ورسېږي.

ددې لپاره چې په ټولنه کې ټول ټولنیز روابط منظم او ترتیب شي، هر شخص خپلې اړیکې په منظم شکل پرمخ بوځي، یو د بل په حقوقو تعرض او تېری ونه کړي، په ټولنه کې نظم او د سپلین موجود وي، انکشافات او پرمختګونه رامنځته شي نو یو لړ قواعد، مقررات او نور مونه باید موجود وي چې د انسانانو اړیکې ترتیب او تنظیم کړي او دغه روابط باید په داسې شکل باندې وضع شي چې خلک یې په خپله خوښه او رضا باندې قبول کړي او دا کار هله شونې دی، چې نوموړي مقررات د خلکو د دین، مذهب، عرف، عاداتو، رسم، رواج، ملي افتخاراتو او حتی جغرافیوي جوړښت سره په ټکر کې نه وي.

د دغو پورته اهدافو لپاره اوس په ټولنه کې، خاص ټولنیز قواعد، مقررات او اصول وضع شوي دي چې د حقوقي قواعدو او مقرراتو په نامه یادېږي، چې په پخوا وختو کې دا قواعد او مقررات موجود نه وو بلکې اخلاقي او عنعنوي مقرراتو شتون درلود، لکه عرف، عادات، رسم، رواج او داسې نور.

نن ورځ په ټوله نړۍ کې د حقوقو قواعد او مقررات دومره غښتلي او پېچلي دي، چې په ملي او بین المللي سطحه د دولتونو، خصوصي افرادو، بین المللي سازمانو او نورو ټولو حقيقي او حکمي اشخاصو روابط ترتیب او تنظیموي.

همدارنگه د خصوصي افرادو صلاحیتونه او واکونه ټاکي، چې د دغې پراخې ساحې د ترتیب او تنظیم له امله حقوق په ډېرو زیاتو رشتو او برخو باندې ویشل شوي دي، چې د حقوقو مبادي (بنسټونه) د ټولو

حقوقو د بنسټ دبره ده او د حقوقو د علم له ډېرو مهمو او عمده علومو څخه گڼل کېږي، دا ځکه چې له يوې خوا د ټولو حقوقو له اساساتو او بنسټونو څخه بحث کوي، بل دا چې د حقوقو د مبادي علم په اساس د نورو حقوقي علومو په پوهېدلو کې اسانتياوې او سهولتونه رامنځته کېږي او تر ټولو مهمه خويې داده چې د حقوقو د مبادي په اساس د ټولو حقوقو د موضوعاتو په رابطه عمومي معلومات تر لاسه کېږي او د حقوقو د زده کړې اسانتياوې رامنځته کېږي.

همدا علت دی چې نن ورځ د حقوقو مبادي په نامه مضمون يواځې د حقوقو او سياسي علومو پوهنځي کې بلکې د حقوقو او سياسي علومو پوهنځي تر څنگ د شرعياتو، اقتصاد، ژورناليزم او عامه ادارې پوهنځيو کې هم د اساسي مضمون پتوگه تدریس کېږي. ددې لپاره چې د حقوقو مبادي (اساساتو) په رابطه بهتره معلومات تر لاسه کړو او د حقوقو مبادي اصلي موضوعات (افاقي حقوقو او عندي حقوقو هر اړخيزه څېړنه) تر بحث لاندې ونيسو، پکار ده چې د مقدماتي معلوماتو پتوگه لومړی د حقوقو د کليمې په معنی او مفهوم او بيا د حقوقو د مبادي کليمې په معنی او مفهوم د دوه جلا جلا عنوانو په ترڅ کې بحث وکړو.

د حقوقو مانا او مفهوم

د حقوقو د مبادي مانا او مفهوم

لومړی: د حقوقو مانا او مفهوم

په دغه عنوان کې په ښکاره ډول دوه ټکي ښکاره کېږي، يو مفهوم او دويم مانا، چې موږ هم لومړی مفهوم او په دويم قدم کې په مانا باندې بحث کوو.

د حقوقو مفهوم:

لکه څرنگه چې مخکې دې خبرې ته اشاره وشوه چې انسانان ټولنيز مخلوقات دي او په ټولنه کې ژوند کوي، نو لازمي خبره ده چې يو له بل سره به روابط او اړيکي ولري چې د دغه اړيکو او روابطو په نتيجه کې حقوقي قواعد او مقررات رامنځته کېږي، يا دا چې حقوقي رابطې رامنځ ته کېږي، دواړو خواوو ته يې انسانان وي، چې يو د بل په مقابل کې حقوق او وجايب لري په دې مانا چې يو شخص به د حق، صلاحيت، قدرت او امتياز خاوند وي او بل شخص به يې په مقابل کې مکلفيت او وجيبه لري، چې هېڅ يوه حقوقي رابطه له داسې حالاتو څخه خالي نه وي، د مثال په ډول:

احمد غواړي چې بکر ته کور په کرایه ورکړي، چې په دې صورت کې يوه حقوقي رابطه رامنځ ته شوه، دلته گورو چې احمد د حق او صلاحيت خاوند دی او هغه دا چې د کور کرایه به اخلي، اوس له احمد څخه پرته بل څوک دا صلاحيت او واک نه لري، له بلې خوا بکر وجيبه لري او هغه دا چې د کور کرایه به ورکوي، بل څوک دا وجيبه نه لري، ددې برعکس احمد وجيبه لري چې بکر ته کور تسليم کړي او بکر صلاحيت او حق لري چې په دغه کور کې و اوسېږي.

په دغه مثال کې موږ وليدل چې د حقوقي رابطې دواړه خواوې حقوق او وجايب لري، يوه حقوقي رابطه هم له دې څخه خالي نه وي، نو ددې لپاره چې حقوق تلف نه شي او هر سړی خپل مکلفيت او وجيبه په ښه شان ترسره کړي، يو سلسله مقررات او قواعد بايد موجود وي، چې دغه ټول روابط ترتيب او تنظيم کړي او هم هر شخص ته خپل حقوق او وجايب وټاکي چې د دغه قواعدو او مقرراتو څخه سرغړونه مدني تخلف رامنځ ته کوي، په دې مفهوم سره حقوق له قانون سره ورته والی

پیدا کوي، د حقوقي روابطو اجرا او رعايت يې د دولت له خوا تضمین کېږي، چې هدف يې د ټولنيز ژوند ترتيب تنظيم، د عدالت تامین، ټولنيز پرمختګ، انکشاف او سوکالي ده، دا په مجموع کې د حقوقو مفهوم شو.

د حقوقو مانا:

د حقوقو علم لکه څرنګه چې معلومېږي له ټولنيزو علومو څخه يو برجسته او مهم علم دی چې تر اوسه پورې يو واحد تعريف نه لري او هر چا ورته جلا جلا تعريفات کړي دي چې موږ يې ځينې د نمونې په شکل دلته ذکر کوو.

— کانت وايي: حقوق د هغو ټولو شرايطو مجموعه ده چې د هغې په اساس د يو شخص اراده د ازادۍ له اصل سره سم د نورو د ګډې ارادې او ګټو سره يووالی مومي.

— مایوس مک دوګال وايي: حقوق د قدرت لرونکي مقام هغه احکام دي چې د اغېزمن ځواک او قوي کنترول سره يو ځای وي (سبحاني، حقوق مبادي، ۴ مخ).

حقوق هغه مقررات دي چې د ټولنيز نظم د تنظيم لپاره رامنځ ته شوي وي

حقوق عبارت له هغه اختصاص څخه دي چې اسلامي شريعت هر فرد ته د هغه تسلط او قدرت ورکړی وي

حقوق هغه مقررات دي چې دولت په رسميت پېژندلې وي او په عدلي محکمو کې تطبيق کېږي

يا په بل عبارت حقوق يو امتياز دی چې يو شخص يې په ټولنيز ژوند کې د نورو په مقابل کې پیدا کوي او مقررات يې تضمین ورکوي لکه څرنګه چې وليدل شو د حقوقو په اړه علماء مختلف نظريات

لري، اما تر کومه حده چې معلومه شوې، د حقوق دغه وړه کلمه چې د (ح، ق، و، ق) او يا د حق کلمه چې له (ح او ق) حروفو څخه جوړه شوې او مروجه کلمه هم ده چې ټول خلک يې په خپل ورځني ژوند کې دېره زياته استعمالوي، تر اوسه پورې علماء په دې نه دي توانيدلي چې په يو واحد تعريف سره موافق شي او حتی دا چې ټول دې نتيجه ته رسيدلي، چې داسې يو تعريف چې د حقوقو مفهوم په ټولنيزه افاده کړي شونی نه دی، نو ځکه يې لومړی په دوه برخو وېشل کړي او بيا هر يو ته يې جلا جلا تعريف کړی دی، چې موږ هم په دې ځای کې لومړی د حقوقو لغوي تعريف او وروسته د علماءو له خوا هر يو وېشل شوی برخه جلا جلا تعريفوو.

د حقوقو لغوي مانا:

حقوق يوه عربي کلمه ده چې د حق جمع ده، په پښتو او دري ژبو کې هم همدغه کلمه استعمالېږي او زياتې مانا گانې لري چې ځينې مهمې ماناوې يې په لاندې ډول ذکر شوي دي

۱- حق د الله ج له نومونو څخه يو نوم دی.

۲- حق د باطل د ضد په مانا دی، لکه چې الله فرمايي (وَلَا تَلْبَسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ. بقره ۴۲). ژباړه: او مه پټوي حق په باطل سره.

۳- حق د ملکیت په مانا دی، مثلاً نثار وایي چې دا قلم زما حق دی او دا ځکه چې دا زما ملکیت دی.

۴- حق د برخې او حصې په مانا دی: مثلاً عدنان په کور کې د عاطف په څېر حق لري، په دې ځای کې له حق څخه مقصد برخه او حصه ده دا ځکه چې دواړه ورونده دي.

۵- حق د رښتیا په مانا دی: کله چې يو سړی رښتیا خبره وکړي نو نور خلک ورته وایي چې حق خبره يې وکړه، چې په دې ځای کې له حق څخه

هدف رښتيا دی

۶- حق د واقعیت او حقیقت په مانا دی: لکه چې وایي شاکر په دې تجارتی معامله کې حق په جانب دی، دا ځکه چې دا حقیقت او واقعیت دی

۷- حق د وړتیا په مانا دی: کله چې نصرت د حقوقو بنسټونو په مضمون کې پوره نمرې واخلي، نور ملگري یې دا خبره کوي چې حق یې دی، ځکه چې وړتیا پکې شته

۸- حق د نېکۍ په مانا دی: لکه خلک وایي ضیا دېر حق شناس

سړی دی

۹- حق د عوض او بدلې په مانا دی: احمد په یو پوهنتون کې قرار دادي استاد دی، هغه وایي چې زه د یو ساعت تدریس په مقابل کې پنځه سوه افغانۍ حق الزحمه اخلم یانې د یو ساعت په عوض کې پنځه سوه افغانۍ اخلم

۱۰- حق د انصاف او عدالت په مانا دی: کله چې محکمه د عدل فیصله وکړي او حق خپل حقدار ته ورکړي، نو خلک ددې په ځای چې د عدل فیصله ووايي وایي چې حق فیصله یې وکړه.

۱۱- حق د مالیې او ټکس په مانا دی: لکه حق العبور.

۱۲- حق د سلطې، امتیاز او صلاحیت په مانا دی: مثلاً پلار خپل زوی ته وایي چې: ته باید نن ورځ بازار ته لاړشي او یو کار ورته په گوته کوي چې دا کار به وکړې، دا ځکه چې پلار حق لري

۱۳- حق د یقین په مانا دی: لکه الله ج چې په قرآن کریم کې فرمایي: **أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا** (انفال-۴).

ژباړه: خاص دغه کسان مومنان دي په حق سره- احسن الکلام، ۴

جلد ، ۴۴۹ مخ

۱۴- حق د حکمت په مانا هم راغلی، لکه الله ج چې فرمایي: **كَمَا أَخْرَجَكَ**

رَبِّكَ مِنْ بَيْنِكَ بِالْحَقِّ (انفال-۵).

ژباړه: څکه چې وېستلی یې رب ستا د کور ستانه په حکمت سره (احسن الکلام- ۴ جلد- ۴۵۰ مخ)

۱۵- حق د جنگ په مانا هم راغلی لکه چې الله ج فرمائي: يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ (انفال-۶).

ژباړه: بحث کوي دوی تا سره په باره د جنگ کې، (احسن الکلام- ۴ جلد- ۴۵۱ مخ).

۱۶- حق په مانا د ثبوت او ظهور هم راځي لکه د الله ج کلام کې: وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ (انفال-۷).

ژباړه: او غوښته الله ج چې ښکاره (ثابت) کړي حق (احسن الکلام- ۴ جلد- ۴۵۲ مخ).

۱۷- حق په مانا د غالب هم راځي لکه الله ج چې فرمائي: لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُطِيلَ الْبَاطِلَ (انفال-۸).

ژباړه: د دې لپاره چې غالب کړي حق (احسن الکلام، ۴ جلد، ۴۵۲ مخ).

۱۸- حق په مانا د لازم لکه: كَذَلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نَجِ الْمُؤْمِنِينَ (يونس، ۱۰۳).

ژباړه: دغسې لازم دي پر مور چې بچ کوو به مومنان (احسن الکلام، ۵ جلد، ۸ مخ).

په خلص ډول وایو چې د حق کلمه مصدر دی او د نوم په بڼه هم استعمالېدای شي.

د حقوقو اصطلاحی مانا:

لکه څرنگه چې مخکې دې خبرې ته هم اشاره وشوه چې حقوق له ټولنیزو علومو څخه یو علم دی چې تر اوسه پورې علماؤ ورتله یو داسې تعریف کولو څخه عاجز شوي دي چې د حقوقو ټولې خواوې معرفي کړای شي، ځکه چې حقوق هم د فرد او هم د ټولني لپاره د سلطې، امتیاز او صلاحیت ورکولو تر څنګ د ټولو روابطو ترتیب او تنظیم هم کوي، نو په همدې اساس علماؤ لومړی حقوق په دوه برخو ویشلي کړي او بیا یې هرې برخې ته جلا جلا تعریف کړی، چې هغه له آفاقي حقوقو او عندي حقوقو څخه عبارت دي چې موږ هم هر یو جلا جلا دلته تعریف کوو.

د آفاقي حقوقو تعریف: آفاقي په نسبي (ی) د آفاق څخه اخیستل شوی دی، آفاق یوه عربي کلمه ده، چې د اطراف، چاپیریال، ما حول او ټولني مانا ورکوي، چې په دې ځای کې ترېنه هدف ټولنه ده، آفاقي حقوق د هغې اجباري قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه عبارت دي چې په ټولنه کې موجود دي او د ټولني ټولې برخې ترتیب او تنظیموي.

د عندي حقوقو تعریف: د عندي کلمه عربي کلمه ده چې د ذاتي او نفسي مانا لري، عندي حقوق عبارت له هغه صلاحیت، قدرت او امتیاز څخه دي چې یو شخص یې د بل شخص یا یو شخص یې د یو شي یا جنس په مقابل کې لري.

دا چې موږ او تاسې آفاقي او عندي حقوق دواړه وپېژندل، اوس دلته یوه پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې آفاقي حقوق ډېر مهم دي او که عندي حقوق؟

په دې اړه علماؤ درې نظریې وړاندې کړيدي

لومړی نظر دا دی چې عندي حقوق تر آفاقي حقوقو بهتر دي، دویم نظر دادی چې آفاقي حقوق تر عندي حقوقو بهتر دي، درېیم نظر دادی چې دواړه یو له بل سره لازم او ملزوم دي، یانې دا چې دواړه ډېر مهم دي، چې دغه درې نظریات یا تحلیلونه جلا جلا ذکر کوو.

لومړی تحلیل: ددې تحلیل له مخې نظر لاندې دلایلو ته عندي حقوق تر آفاقي حقوقو بهتر دي.

۱- دلیل: عندي حقوق قدامت لري، یانې د انسانانو له پیدایښت سره سم منځ ته راغلي دي او آفاقي حقوق د عندي حقوقو په نظر کې نیولو سره ډېر وروسته منځ ته راغلي دي.

۲- دلیل: دویم دلیل دا دی چې آفاقي حقوق مور ته ښایي چې له عندي حقوقو څخه څرنگه استفاده وشي، په دې مانا چې آفاقي حقوق د عندي حقوقو د خدمت لپاره پیدا شوي، که چېرې عندي حقوق نه وای نو آفاقي حقوقو ته به هېڅ ضرورت نه و، د دغه دواړو دلایلو په اساس دا حکم شوی چې عندي حقوق تر آفاقي حقوقو بهتره دي.

دویم تحلیل: ددې تحلیل په اساس آفاقي حقوق تر عندي حقوقو بهتر دي، نظر لاندې دلایلو ته

۱- دلیل: آفاقي حقوق دي چې د عندي حقوقو د استفادې لارې چارې ترتیب او تنظیموي او دا را په گوته کوي چې له عندي حقوقو څخه څرنگه استفاده وشي.

۲- دلیل: د عندي حقوقو د عدم رعایت په صورت کې آفاقي حقوق رسیده گي کوي، همدغه آفاقي حقوق دي چې د عندي حقوقو د اجرا تضمین کوي او که چېرې څوک له عندي حقوقو څخه سرغړونه وکړي، په دې صورت کې ځینې لازم ټولنیز عکس العملونه پېش یښي کوي، چې د دغه دواړو دلایلو له مخې دا حکم کېږي چې له عندي حقوقو څخه

آفاقي حقوق ډېر مهم دي

درېيم تحليل: درېيم تحليل او نظر دادي چې عندي حقوق او آفاقي حقوق دواړه يو بل لپاره لازم او ملزوم دي او د يوه په نه موجوديت کې بل يا بالکل منځته نه راځي او يا دا چې که منځ ته راشي هغه به ناقص او نيمگړی وي

بل دليل دادي چې د عندي حقوقو او آفاقي حقوقو د اهميت ثابتول ډېر مشکل کار دی يانې ددې حقوقو تفکيک او جلا والی ډېر مغلق دی او حتی که ووایو امکان نه لري، ځکه چې دواړه څانگې يو له بل سره تړلي دي او د يوه حقوقو د نه موجوديت په صورت کې دويم ته ضرورت نه ليدل کېږي، په دې مانا که عندي حقوق نه وي، آفاقي حقوقو ته ضرورت نشته او که آفاقي حقوق نه وي، عندي حقوق نه عملي کېږي، نو همدا قوي نظر دی چې دا دواړه حقوق يو له بل سره لازم او ملزوم دي او د يوې ټولني د پرمختگ او انکشاف لپاره دواړو رشتو ته اشد ضرورت دی چې همدا رایه موږ هم قبوله کړې ده. (حفيظ الله دانش).

دلته يوه بله پوښتنه هم مطرح کېږي او هغه دا چې د آفاقي حقوقو او عندي حقوقو تر منځ څه توپيرونه (فرقونه) شتون لري؟

د دغه دواړو حقوقو تر منځ لاندې توپيرونه شتون لري:

۱- عندي حقوق همپشه د قدرت، صلاحيت، امتياز او سلطې په مانا سره استعمالېږي، په داسې حال کې چې آفاقي حقوق همپشه د مقرراتو، قواعدو، اصولو، پرنسپونو، موازينو او... نورو په مانا استعمالېږي

۲- په عندي حقوقو کې د حقوقو کلمه جمع ده او کله مفرد ته هم استعمالېږي، لکه موږ وایو چې د پلار حق، د مور حق، د استاد حق او

تور، اوس دغه هر يو لفظ مفرد دی او کله چې موږ وایو حقوق، نو هدف ترېنه جمع ده.

په داسې حال کې چې په آفاقي حقوقو کې د حقوقو کلمه همپشه مفرده ده: لکه موږ او تاسې چې کله یو مفرد لپاره هم دغه د جمع کلمه استعمالوو. د مثال په ډول، د جزا حقوق، یا اداري حقوق، موږ کله هم نه وایو چې اداري حق یا د جزا حق، مالي حقوق کله هم نه وایو چې مالي حق، نو ځکه وایو چې په آفاقي حقوقو کې چې کله د حقوقو کلمه استعمالېږي، اکثره مفرد وي جمع نه وي، یا په لنډ ډول وایو چې په آفاقي حقوقو کې مفرد ته هم جمع استعمالېږي.

۳- عندي حقوق همپشه فرد پورې تړاو لري او مستقیماً د ټولني پورې کوم خاص تړاو نه لري او آفاقي حقوق همپشه د ټولني پورې تعلق لري، د یو فرد او شخص پورې تعلق نه لري.

د حقوقو د مبادي پېژندنه:

په دې کې په عمده ډول په دوه موضوعاتو رڼا اچول شوې یو د حقوقو د مبادي تعريف او دویم د حقوقو د مبادي د مطالعې گټې.

۱- د حقوقو د مبادي (حقوقو بنسټونو) تعريف: د حقوقو مبادي ته که وگورئ له دوو کلمو څخه جوړه شوې، یو مبادي او بل یې حقوق دي، چې په لومړي قدم کې دغه دواړه جلا جلا تعريف شوي او وروسته د حقوقو د بنسټونو تعريف شوی دی.

د مبادي پېژندنه: مبادي د مبدا جمع ده او یو عربي کلمه ده چې د اصل په مانا استعمال شوې ده چې اصل د بنياد، تهداب، بنسټ، اساس او نورو په مانا سره راځي او په دې ځای کې مبادي د حقوقو د علم د اساس، بنسټ، او تهداب په مانا سره راغلی.

دویمه کلمه حقوق ده، چې په دې رابطه مخکې بحث شوی دی.

اوس راڅو دېته چې د حقوقو مبادي څه ته وايي؟
د حقوقو د مبادي په اړه مختلف تعريفات شوي دي، خو موږ له هغې
څخه دلته يواځې دوه تعريفات مطالعه کوو.

۱- د حقوقو مبادي:

عبارت له هغه علم څخه دی چې د حقوقو د ټولو برخو سره ارتباط
لري، چې د هغوی عمومي پرنسپونه او مختلفې څانگې معرفي کوي، د
بلې خوا د حقوقو د علم مختلفې څانگې د دغه څانگو په خپل مينځ کې
او نورو علومو سره روابط مطالعه کوي او د هغوی تر منځ شريکي
نقطې ټاکي. (۱۳ مخ د اد محمد نذير د مبادي حقوق اول جلد).

يا په بل عبارت د حقوقو مبادي علم عبارت له هغه علم څخه دی،
چې د حقوقو د علم له اساساتو او بنسټونو څخه بحث کوي (حفيظ الله
دانش).

د حقوقو د مبادي علم گټې: د حقوقو د مبادي علم مطالعه
لاندې گټې او فايدې لري

۱- لکه څرنګه چې د نوموړي علم له نوم څخه معلومېږي چې دا علم،
د نورو حقوقي علومو لپاره، اساس، بنسټ، ته داب او مقدمه ده، نو
ځکه ددې علم مطالعه شخص دې ته آماده کوي چې په نورو حقوقي
علومو باندې اسانه او ساده پوه شي.

۲- ددې علم د مطالعې په اساس د حقوقو د نورو علومو په هکله
عمومي معلومات تر لاسه کېږي.

۳- ددې علم د مطالعې په نتيجه کې د نورو ټولو حقوقي رشتو په
رابطه په دې پوهېږو چې په کوم مضمون کې په کومو مسايلو باندې
بحث کېږي.

۴- د حقوقو مبادي د مطالعې په نتيجه کې موږ په دې پوهېږو چې د

حقوقو علم کومې رشتې لري او دا رشتې په خپل منځ کې او د نورو انساني علومو سره څه ارتباط لري؟

۵. د حقوقو مبادي په خپل ذات کې یو ډېر جالب او په زړه پورې

مضمون هم دی

A ۶. په دې علم کې د هغه قواعدو او مقرراتو څخه بحث کېږي چې د

ټولنیزو چارو ترتیب او تنظیم لپاره مفید او گټور وي او هم یې د

اشخاصو لپاره حقوق او مسوولیتونه ټاکلي وي

د حقوقو د مبادي موضوع:

د حقوقو مبادي د حقوقو له اساساتو او بنسټونو څخه بحث کوي

چې عمده موضوع یې خپله د حقوقو د علم او د هغوی د رشتو مطالعه

ده.

مخکې هم دې خبرې ته اشاره وشوه، چې د حقوقو مبادي خپله له

حقوقو څخه بحث کوي او دا هم مخکې مطالعه شول چې د حقوقو لپاره

علماء په دې ونه توانیدل چې یو واحد تعریف وکړي، نو ځکه یې

لومړی په دوه ووبشل چې هغه عبارت دي له آفاقي او عندي حقوقو

څخه او وروسته هر یو ته جلا جلا تعریفات وشول، چې موږ په دې

مضمون کې همدغه دواړه حقوق په جلا جلا ډول مطالعه کوو چې په

لومړۍ برخه کې آفاقي حقوق او په دویمه برخه کې عندي حقوق مطالعه

کوو.

لومړۍ برخه افاقی حقوق

ددې لپاره چې د آفاقي حقوقو په رابطه بهتره او ښه معلومات تر لاسه کړو نو لازمي ده چې لاندې سرليکونه مطالعه کړو.
د آفاقي حقوقو پېژندنه، د آفاقي حقوقو نصوصيات، د آفاقي حقوقو ویشنه، د آفاقي حقوقو منابع او د آفاقي حقوقو د علم اړیکې د نورو علومو سره، چې د ښه پوهېدو لپاره هر یو جلا جلا تر مطالعې لاندې نیول شوي دي.

لومړۍ څپرکۍ د آفاقي حقوقو پېژندنه

آفاقي حقوق (Objective Law) د ټولنیزو علومو له جملې څخه یو علم دی او خپله د ټولنې، چاپېریال او اطراف مانا هم ورکوي، چې د علماء و له خوا ورته د پرزیات اصطلاحی تعریفات شوي دي، مورېې د نمونې په توگه یو څو تعریفونه دلته ذکر کوو.

۱- تعریف: آفاقي حقوق د هغه قواعدو او مقرراتو مجموعه ده چې په یوه سیاسي ټولنه باندې حاکمیت لري، د افرادو رابطه تنظیموي او د دولت له خوا یې تضمین کېږي. (۱ مخ، د/د محمد نذیر، حقوق مبادي اول جلد).

۲- تعریف: آفاقي حقوق د دولت صریح او مشخص بیان دی، چې ټولنې ته خبر ورکوي چې کوم کارونه باید اجرا شي؟ او څرنگه باید اجرا شي؟ (۴ مخ، صانعی).

۳- تعريف: آفاقي حقوق د هغه مقرراتو مجموعه ده، كوم اشخاص او افراد چې په ټولنه كې ژوند كوي، پر هغوی حکومت چلوي (بشیر دوديال، احصایه، ۲۲ مخ).

۴- تعريف: آفاقي حقوق د قوانينو، نظامونو او عاداتو مجموعه ده چې د خلكو په اعمالو او اړيكو باندې حاكم دي او د ضرورت په صورت كې دولت افراد د هغې په رعايت باندې مجبوروي (۱ مخ، علي شایگان، حقوق مدني ايران، دويم چاپ، اول جلد).

۵- تعريف: د سيسرون له نظره: آفاقي حقوق د منطق د لوړ حد د قواعدو مجموعه ده چې په طبيعت كې نغښتي او د اعمالو د ترسره كولو حكم وركوي چې بايد صورت ونيسي اما برعكس حال يې نه مني.

۶- تعريف: د علمي نظره حقوق په لومړۍ مرحله كې يو لړ قواعد دي چې د ټولني د تنه انساني ژوند رهبري كوي چې روميانو د (jus) اصطلاح وركړې وه. (۱ مخ، ستانكزی) چې د نن ورځ (Justice) يا عدالت كلمه هم ورڅخه اخيستل شوې ده. (۱ مخ، سبجاني).

ددې په څېر نور ډېر زيات تعريفات د آفاقي حقوقو لپاره شوي دي خو زما په نظر تر ټولو ښه تعريف، د كابل پوهنتون د حقوقو او سياسي علومو پوهنځي استاد دوكتور حفيظ الله (دانش) كړی دی چې ډېر جامع تعريف دی.

پوهاند دوكتور حفيظ الله دانش وايي:

آفاقي حقوق د هغه جبري قواعدو له مجموعې څخه عبارت دي چې په ټولنه كې موجود وي او د ټولني ټولې برخې ترتيب او تنظيموي يا په بل عبارت آفاقي حقوق د هغه اجباري قواعدو مجموعه ده ده، چې په انسانانو تطبيق كېږي او د دغه انسانانو د ژوند ټول اړخونه په ملي او بين المللي سطحه، د دولت د مداخلې او نه مداخلې په صورت

کې ترتیب او تنظیموي
له پورته تعریفاتو څخه کوم چې دانش کړی دی، په لاندې کړنښو کې
یادونه کولای شو.

آفاقي حقوق د هغه اجباري قواعدو مجموعه ده چې په ملي سطحه
د یو خصوصي فرد رابطه د بل داخلي خصوصي فرد سره، یا د یو
خصوصي فرد رابطه د داخلي دولت سره، یا د دولت د اداراتو روابط په
خپل منځ کې ترتیب او تنظیموي.

همدارنگه په بین المللي سطحه د یو خصوصي فرد رابطه د خارجي
دولت د خصوصي فرد سره، یا د خارجي دولت سره یا د دولتونو روابط
په خپل منځ کې یا د دولتونو او بین المللي سازمانونو تر منځ روابط او
یا د بین المللي سازمانونو روابط په خپل منځ کې ترتیب او تنظیموي
چې د ښه پوهېدو لپاره موږ پورته ذکر شوي اړیکې او روابط سره د
مثالو په لاندې ډول ډول تشریح کوو.

- په ملي سطحه د خصوصي افرادو روابط:

هغه مقررات او قواعدو مجموعه چې د یو خصوصي فرد رابطه د بل
داخلي خصوصي فرد سره ترتیب او تنظیموي، دا عبارت له هغه
قواعدو څخه دی چې د انسانانو روابط په ملي سطحه د دولت د نه
مداخلې په صورت کې ترتیب او تنظیموي.

لکه یو افغان ځوان د یوې افغانې جلی سره نکاح کوي، یا دا چې یو
افغان تجار د بل افغان تجار سره یوه تجارتي رابطه لري، البته ددې
خبرې یادونه هم باید وکړو چې دغه روابط به د افغانستان د قلمرو په
داخل کې منځ ته راغلې وي.

په پورته ذکر شوي رابطه کې ولیدل شو چې نه خارجي عنصر لري او
نه پکې دولت مداخله کوي.

- د یو خصوصي فرد رابطه د داخلي (خپل متبوع) دولت سره:

دا عبارت د هغې قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه دی چې د یو خصوصي فرد رابطه د داخلي (خپل متبوع) دولت سره ترتیب او تنظیموي لکه د یو محصل رابطه د پوهنتون د ادارې، یا د پوهنتون د ادارې سره د استاذ رابطه، یا دا چې یو افغان غواړي چې د تابعیت تذکره واخلي، نو یو خوا خصوصي فرد بل خوا ته د خپل متبوع دولت یوه اداره ده، د دغه ډول روابطو په ترتیب او تنظیم کې و لیدل شو چې دا هم خارجي عنصر نه لري، ولې یوې خوا ته خصوصي فرد او بلې خوا ته متبوع دولت قرار لري.

- د یو دولت د داخلي اداراتو روابطو په خپل منع کې:

دا عبارت د هغه قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه دی چې د یو دولت د یوې ادارې رابطه د بلې ادارې سره ترتیب او تنظیموي. لکه د حقوقو او سیاسي علومو پوهنځي ریاست رابطه د تنگهار پوهنتون ریاست سره، یا د تنگهار پوهنتون د ریاست رابطه د لوړو زده کړو وزارت سره، له بنسټه څخه پورته او د پورته له خوا بنسټه روابطو ترتیب او تنظیم.

- په بین المللي سطحه د روابطو ترتیب او تنظیم:

د یو خصوصي فرد رابطه د خارجي خصوصي فرد سره:

دا د هغه قواعدو له مجموعې څخه عبارت دی چې د یو شخص رابطه د بل خارجي دولت له تابع شخص سره ترتیب او تنظیموي، په دې شرط چې د دولت مداخله په کې نه وي.

د مثال په ډول یو افغان زلمی غواړي چې د یوې تاجکې پېغلې سره واده وکړي، یا دا چې یو افغانی تجار ځي او په چین کې له یو چینایي

تجار څخه ځينې تجارتي اجناس اخلي. دلته وليدل شو چې، دواړو خواوو ته خصوصي افراد دي، دولت په کې مداخله نه لري، له بلې خوا ليدل کېږي چې د دواړو تابعيت د بېل، بېل دولت پورې تړلی دی يانې له يو دولت څخه نه دي او خارجي جنبه لري.

- د يو خصوصي فرد رابطه د خارجي دولت سره:

د هغه قواعدو له مجموعې څخه عبارت دي، چې د يو شخص رابطه د غير متبوع دولت سره ترتيب او تنظيموي. د مثال په ډول: يو افغان غواړي چې يو بل خارجي دولت لکه انگلستان، جرمني او يا سعودي عربستان ته سفر وکړي، يا دا چې يو افغان غواړي چې د استرالیا په هېواد کې مېشت شي، يا دا چې غواړي د امریکا متحده ايالتو په يو دولتي پوهنتون کې زده کړې وکړي، يا دا چې غواړي د کاناډا د دولت تابعيت واخلي، چې په دې ټولو صورتونو کې د يو دولت تابع شخص د بل غير متبوع دولت سره رابطه لري او دغه رابطه چې ترتيب او تنظيموي هغه عبارت د آفاقي حقوقو له مقرراتو څخه دي.

- د يو دولت رابطه د بل دولت سره:

دا عبارت له هغه قواعدو څخه دي چې د يو دولت رابطه د بل دولت يا نورو دولتونو سره ترتيب او تنظيموي. د مثال په ډول د افغانستان دولت د تاجکستان دولت سره د برق په رابطه يو يو تړون امضا کوي، چې دا او ددې په شان نور روابط د همدغه حقوقي قواعدو په اساس ترتيب او تنظيم کېږي.

- د يو دولت رابطه د بين المللي سازمانونو يا د بين

المللي سازمانونو روابط په خپل منځ کې:

دا هغه قواعد دي چې کله کله يو دولت غواړي چې د يو بين المللي

سازمان سره رابطه ولري او هغه ترتيب او تنظيم كړي لکه، د هند په دولت کې سيلابونه راغلل او زيات خلک له کورونو څخه بې ځايه شول، په دې صورت کې د هند دولت، د يو بين المللي سازمان، د مثال په ډول (يونسيف) يا د (UN) د يو سازمان سره د خيمو او کمپلو يا نورو شيانو قرارداد کوي، يا يوه رابطه کوي چې دا او ددې په شان نور روابط ترتيب او تنظيم کړي

(لنډيز)

ددې فصل لنډيز دا شو، چې آفاقي حقوق هغه قواعد او مقررات دي چې په ټولنه کې شتون لري او د ټولني ټولې برخې ترتيب او تنظيموي دا چې يواځې د يوه دولت د قلمرو پورې تړلې وي او که د ډېرو دولتونو پورې، يانې له قلمرو څخه دباندې روابط هم ترتيب او تنظيموي بل دا چې کله نا کله داسې روابط وي چې خپله د رابطې د اجرا په وخت کې دولت ته ضرورت نه ليدل کېږي او يواځې خصوصي افراد يې تر سره کوي او ځينې وخت داسې وي چې پرته له دولت څخه نه تر سره کېږي او همدارنگه ځينې روابط دي چې خصوصي افراد پکې، هېڅ قسم رول نه لري او يوځې د دولت له خوا تر سره کېږي چې دغه ټولې اړيکې د آفاقي حقوقو په اساس ترتيب او تنظيمېږي

پوښتنې :

- ۱- د آفاقي حقوقو لغوي مانا وليکئ؟
- ۲- د آفاقي حقوقو لپاره ستاسې په نظر درې غوره تعريفات وکړئ؟
- ۳- آفاقي حقوق له عندي حقوقو سره څه توپيرونه لري بيان يې کړئ؟

۴- د حقوقو مبادي ولې مطالعه کوو؟

۵- د حقوقو مبادي څه ته وايي؟

دويم څپرکی

حقوقی قواعد

ددې لپاره چې حقوقی قواعد او د هغوی جلا والی د نورو قواعدو سره کوم چې په فرد او ټولنه حاکم وي بڼه و پېژندل شي، نو لازمی ده چې په لومړی قدم کې د حقوقی قواعدو ځانگړتیاوې او په دویم قدم کې د حقوقی قواعدو اړیکې د نورو علومو او قواعدو سره مطالعه کړو.

لومړی مبحث - د حقوقی قاعدې ځانگړتیاوې

ددې لپاره چې د نوموړې موضوع په رابطه په بڼه ډول پوه شو، نو بهتره به وي چې لومړی د حقوقی قاعدې لپاره تعریف وکړو. حقوقی قاعده: هغه الزامی او جبري قاعده ده چې، د ټولني د نظم، ټولنيز ژوند، ثبات، د عدالت د تطبیق، استقرار په ټولنيز ژوند او حقوقی سستم باندې حاکم وي او د اجرا تضمین یې دولت کړی وي، عبارت له حقوقی قاعدې څخه دی.

یا په بل عبارت: افراد په ټولنيز ژوند کې حقوق، وجایب، امتیاز او صلاحیتونه لري نو هر هغه امر چې دغه حقوق، وجایب، امتیازات او صلاحیتونه ټاکي عبارت له حقوقی قاعدې څخه دي (۵۱-۵۹ مخ،

کارتوزیان، مقدمه علم حقوق).

لکه څرنګه چې مخکې هم دې خبرې ته اشاره و شوه چې حقوقي قواعد د نورو ډېرو قواعدو سره نژدې اړیکې لري لکه دین، مذهب، عرف او عادات، اخلاق او نور.

ولې ددې لپاره چې په دقیق ډول و کولای شو چې حقوقي قواعد له نورو څخه جلا کړو نو لازمي ده چې د حقوقي قواعدو ځینې ځانګړتیاوې او خصوصیات چې له نورو څخه یې تفکیک او جدا کوي، په لاندې ډول تر بحث لاندې ونیسو.

لومړی مطلب- د حقوقي قاعدې د الزامې والي
ځانګړتیا (خصوصیت):

ددې لپاره چې حقوقي قاعده خپل اصلي هدف ته کوم چې عبارت د ټولني د نظم، ثبات او د عدالت د تطبیق استقرار څخه دی، ورسپړي او تطبیق شي، نو باید د حقوقي قواعدو رعایتول اجباري وي دا ځکه چې د حقوقي قواعدو هدف دا نه دی چې حقایق بیان کړي یا دا چې پېښې اعلان کړي، بلکې هدف یې دا دی چې یو تعداد افراد د ځینو اعمالو په اجرا باندې مکلف کړي او د ځینو اعمالو له اجرا څخه یې منع کړي، چې د همدغه اعمالو د تحقق او اجرا د تضمین اجباري والی یو طبیعي ضرورت دی، چې د حقوقو ذاتي صفت ورته هم وايي.

نو په لنډ ډول وایو چې آفاقي حقوق همپشه په جبري ډول په انسانانو باندې تطبیق کېږي او هر شخص چې د آفاقي حقوقو قواعدو نه مني مسوولیت ورته راجع کېږي او دولت په هغه باندې مؤیدات تطبیق کوي، اما په دې حقوقي قواعدو کې یو سلسله استثنات هم شته چې هغه عبارت د اطفالو، لیونیانو او مکره اشخاصو په رابطه دي.

دويم مطلب: د اجرا د تضمين ځانگړتيا

هر هغه قواعد چې اجرا يې د دولت له خوا تضمين نشي، نو حقوقي قواعد نه شمېرل کېږي، دا ځکه که چېرې يو شخص د خپل عمل د اجرا او امتناع په صورت کې يا د حقوقي قواعدو د اجرا په هکله اختيار ولري او د متجاوز په صورت کې هېڅ قسم مؤيدات ونه گوري، نو دغه حقوقي قاعده په ټولنه کې نظم، ثبات او د عدالت د تطبيق استقرار نه پيدا کوي، نو ددې لپاره چې حقوقي قواعد تطبيق شي پکار دي چې که د يو شخص له حق څخه انکار وشي نو دولت بايد هغه اجرا کړي او که چېرې يو شخص خپل مسووليت تر سره نه کړي، نو په دې صورت کې هم بايد دولت مداخله وکړي او چا چې دغه قواعد نه وي رعايت کړي، هغه بايد مجازات شي، همدا علت دی چې حقوقي قواعد د نورو قواعدو لکه اخلاقي قواعدو څخه جلا کوي، دا ځکه چې اخلاقي قواعدو لپاره د اجرا تضمين نه ليدل کېږي.

پورته تو ضيحات په لاندې مثالونو کې ښه روښانه کېږي

۱- که چېرې څوک مريض ډاکتر ته يوسي او ډاکتر په دې ځای کې خپل مسووليت تر سره نه کړي، چې هغه عبارت د مريض له علاج څخه دی او مريض خپل ژوند د لاسه ورکړي، په دې صورت کې حقوقي قواعدو د هغې لپاره جزا ټاکلې ده، چې دغه جزا د اجرا له تضمين څخه عبارت ده.

۲- که يو سړی دروغ ووایي، يا دا چې وعده خلافي وکړي نو په دې صورت کې ليدل کېږي چې دا اخلاقي قاعده ده او شخص نه مجازات کېږي، ځکه چې اخلاقي قواعد د اجرا تضمين نه لري.

درېيم مطلب: د ګلي والي ځانګړتيا:

د آفاقي حقوقو د قواعدو له ځانګړتياو څخه يوه ډېره مهمه ځانګړتيا دا هم ده چې حقوقي قاعده هميشه په عام ډول وضع کېږي، چې د يو شخص، قوم او قبيلې په نوم نه وضع کېږي او هره حقوقي قاعده په طبعي ډول ګلي وي، چې مقنن نه شي کولای چې د هر شخص د حقوقو او و جاييو په اړه جلا جلا قاعده وضع کړي (۵۳۳ مخ، فلسفه حقوق، اول جلد)، بلکې د ټولو لپاره به يو شان وضع کېږي، چې دا حقوقي قاعده د رسم او رواج سره فرق لري.

ځکه چې رسم او رواج په يوه سېمه مثلاً په يوې ولسوالۍ کې موجود وي او په بله کې نه وي.

په دې ځای کې لاندې پوښتنې مطرح کېږي:

يوه پوښتنه داسې مطرح کېږي چې د رئيس جمهور، قاضيانو و کيلانو، يا وزيرانو لپاره خاص اصول وضع شوي دي، ايا دا د حقوقي قاعدې ګلي والي سره په ټکر کې نه دي؟

د دې پوښتنې په ځواب کې بايد ووايو چې: حقوقي قواعد چې کله هم وضع کېږي د هغه په اساس کېدای شي اشخاص په مختلفو طبقو طبقه بندي شي، او د هرې طبقې لپاره ځانګړي حقوقي قاعده وضع کېږي، نه د يو فرد لپاره، لکه: د قاضيانو مصئونيت، نو دلته ليدل کېږي چې هر قاضي چې په دغه ګروپ کې شامل شي د هغې لپاره دا حکم صدق کوي، يا دا چې ټول وزيران، لکه د لوړو زده کړو وزير، يا دا چې اطفال، نو ټول انسانان چې د ۱۸ کلنۍ عمر يې نه وي پوره کړي هغې ته شامل دي، نه د يو خاص ماشوم په نوم، چې دا خپله ګلي والي دی.

دويمه پوښتنه دا مطرح کېږي چې: په انگليسي يا امريکايي حقوقي

سیستمونو کې حقوقي قواعد له مخکې څخه نه ټاکل کېږي او کله چې محاکم د یو شخص په اړه حکم وکړي، له هغې څخه وروسته یو حقوقي قاعده منع ته راځي ایا دلته د کلي والي ځانګړتیا لیدل کېږي؟

ددې په ځواب کې باید ووايو چې په دغه حقوقي سیستم کې چې کوم حکم کېږي دا حکم هم قضات په خپل سر نه کوي، بلکې ددې لپاره یو لړ اصول او قواعد له مخکې څخه معلوم وي او د هغې په نظر کې نیولو سره حکم کوي، البته دغه قواعد لیکلي او تدوین شوي بڼه نلري، چې هغه قواعد هم کلي والی رعایتوي

خلورم مطلب: د ټولنیزو والي ځانګړتیا

د حقوقي قواعدو اصلي هدف د ټولنیزو روابطو ترتیب او تنظیم دی، که ولیدل شي د یو شخص ژوند دوه مختلفې خواوې لري، یو یې ټولنیز ژوند دی او بل یې انفرادي ژوند دی

د انفرادي ژوند له مخې یو شخص خپل خاص ضرورتونه او تکلیفونه لري، چې هغه د آفاقي حقوقو په قلمرو کې شامل نه دي، لکه: د جسم او روح سلامتې، یا د بشري نواقصو پوره والی د اخلاقو سره، ولې د فرد د ټولنیز ژوند اداره کول حقوقي قواعد پر غاړه لري، چې همدغه مطلب د حقوقو په څپنو تعریفاتو کې ذکر شوی دی

حقوق هغه قواعد دي چې په اشخاصو ددې له مخې حکومت کوي چې دغه شخص د ټولني جز دی. (۱۴۰، فلسفه حقوق).

پینځم مطلب: د استناد وړ والي ځانګړتیا:

ټول آفاقي حقوق د استناد وړ والي خاصیت لري، یانې ټول عدلي او قضایي ارګانونه یا نور رسمي ارګانونه او مراجع د تصمیم نیولو په وخت کې یا د پرېکړو په وخت کې حقوقي قاعده د سند په توګه راوړي او په هغه باندې استناد کوي، لکه یو سپری د زهر په اساس بل سپری

ووژني، نو محاکم چې کله پرېکړه کوي هغوی به خامخا ذکر کوي چې د جزا قانون د ۵۹ مادې د حکم په اساس په اعدام محکومېږي، چې دلته يې په ۵۹۵ مادې باندې استناد وکړ.

اما ددې خبرې يادونه بايد وکړو چې په اسلامي شرعي محاکمو کې اکثره او قاتو کې په شرعي نص باندې استدلال کوي لکه دا چې يو سړی غلا وکړي، نو بايد چې لاس يې قطع شي او دليل يې يا استناد يې په لاندې آيات کریمه باندې کوي
وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا.

ژباړه: د غله سړي او غلې بنځې لاسونه قطع کړئ
تبصره: د امری والي خانگړتيا:

يو شمېر علماء وايي چې له پورته خانگړتياوو څخه سربېره يوه بله خانگړتيا هم شته او هغه د امری والي خانگړتيا ده، آفاقي حقوق همپشه امر کوي هغه که د کولو لپاره وي او که د نه کولو لپاره، يانې آفاقي حقوق همپشه وايي چې دا کار وکړئ او دا کار مه کوئ. د امری والي خانگړتيا د اجباري والي سره فرق لري، اجباري والی په دې مانا چې که د کولو حکم وي او هغه ونه کړي نو جزا پرې تطبيق کېږي او که د نه کولو حکم وي او هغه وکړي نو په هغې هم جزا تطبيقېږي، چې دا کار د امر والي سره فرق لري (حفيظ الله دانش).

دويم مبحث - له نورو علومو سره د حقوقي قواعدو اړيکې

انسانانو د پيداېښت له ورځې څخه تر نن ورځې پورې د ژوند په ټولو برخو کې پرمختگ او انکشاف کړی دی او د انساني ټولني د پرمختگ، انکشاف، د سپلين او ترقي اصلي منبع دي، په دې مانا که علم موجود نه وي، نو انسانان پرمختگ او انکشاف نه شي کولای هغه ټولني چې له علم سره يې علاقه زياته وي او ښه شرايط د علم د

حاصلولو لپاره ورته برابر شوي دي، هغوی په ټولنه کې خود کفا ژوند کوي، بلکې د یادار په څېر ژوند کوي او خپل ضروریات، احتیاجات او حتی تحسینات یې په خپل کور کې پوره دي او بل چاته محتاج نه دي او هر هغه ټولنه چې هغوی له علم سره علاقه نه لري او یا دا چې د علم د حصول لپاره ورته شرایط نه دي برابر شوي، نو هغوی د بې علمۍ په تورو تیارو کې سوځي په خپل ژوند کې هېڅ استقلالیت نه لري، ټول ژوند په احتیاج کې تېروي او د نورو لاس ته ناستوي.

د علم د اهمیت په اړه نور ډېر بحث نه کوو راځو خپل اصلي بحث ته چې د حقوقو د علم اړیکې دي د نورو علومو سره، چې د دغه موضوع د ښه پوهېدو لپاره لاندې څلور سرلیکې تر مطالعې لاندې نیسو.

درېم بحث - د علم ځانګړتیاوې

ټول علوم لاندې ځانګړتیاوې لري

۱- وده او انکشاف:

لکه مخکې چې هم ورته اشاره و شوه چې علم د یوې ورځې نه بلې ورځې ته د پرمختګ او انکشاف په حالت کې دی، که موږ او تاسې و ګورو له نن څخه څو لسيزې پخوا علم او تکنالوژي د دوه پرمختګ نه و کړی لکه نن ورځ یې چې کړی دی

۲- د علومو په خپل منځ کې اړیکې:

د ټولو علومو له خصوصیاتو (ځانګړتیاو) څخه یوه ډېره قوي ځانګړتیا دا ده چې ټول علوم په خپل منځ کې په مستقیم یا غیر مستقیم ډول رابطه لري، یواځې دا نه چې یو د بل سره رابطه لري بلکې په اکثره مواردو کې د یو علم د نه موجودیت په صورت کې بل علم خپل موجودیت هم د لاسه ورکوي په دې مانا چې مفیدیت نه لري.

۳- د علم د ویشني له حیثه:

یوه مهمه ځانگړتیا چې په علومو کې شتون لري هغه دا ده چې ټول علوم په لومړي قدم کې په دوه لویو برخو باندي ویشل شوي دي، چې هغه عبارت له طبعي او ټولنيزو علومو څخه دي.

چې دغه دواړه ځانگړي په خپل وار سره په نورو برخو باندي وېشل شوي دي او د علم هر ه یوه برخه به له دغه پورته دوه رشتو څخه ديوي پورې تړلې وي، چې د حقوقو علم هم د نورو علومو په څېر له دغه ویش څخه نه شي بېلېدای، چې خپله په ټولنيزو علومو کې شامل دی او له ټولنيزو علومو څخه علاوه د طبعي علومو سره هم ډېره نږدې رابطه لري ددې لپاره چې په دغه موضوع باندي ښه پوه شو، نو لومړی د حقوقو د علم اړیکې د دین، اخلاقو او عدالت سره، په دویم قدم کې د نورو ټولو ټولنيزو علومو سره او په درېیم قدم کې د حقوقو د علم اړیکې (روابط) د طبعي علومو سره تر مطالعې لاندې نيسو.

څلورم مبحث- د حقوقو د علم اړیکې د دین،

اخلاقو او عدالت سره

چې د ښه پوهېدو لپاره یې په درې جلا جلا عنوانو کې تر مطالعې لاندې نيسو.

✓ لومړی مطلب- د حقوقو د علم اړیکې د دین سره:

دین له هغه اوامرو او نواهیو څخه عبارت دی چې د الله ج له خوا وضع شوي او پیروان یې په تطبیق باندي ځانونه مکلف بولي، ددې لپاره چې په دې موضوع باندي ښه پوه شو، لومړی د دین د احکامو په ډولونو باندي بحث کوو.

د دین احکام په لاندې برخو ویشل شوي دي

۱ جز: اعتقاديات

دا عبارت له هغه احكامو څخه دي چې د عقيدې پورې تړلي وي، لکه (اوه مؤمن به شيان) امنت بالله و ملائكته و كتبه و رسوله... او دا پداسې شكل چې اقرار په ژبه او تصديق په زړه سره وي چې دا موضوعات په دې ځای کې په جزئياتو سره نه مطالعه كوو.

۲ جز: اخلاقي احكام

د دين پيروان مجبور دي چې، اخلاقي قواعد قبول كړي او فضائل كسب كړي. لکه: صداقت، وفا په عهد، امانتداري او له رزايلو څخه ځان وژغوري. لکه: خيانت كول، وعده خلافي كول، دروغ ويل او داسې نور.

۳ جز: عملي احكام

له هغه احكامو څخه عبارت دي چې د بنده گانو د حسي افعالو پورې تړاو لري چې دا په خپل وار سره په دوو برخو باندي وېشل شوي دي، يو هغه دي چې د الله ج او بنده گانو تر منځ رابطه ده، لکه: عبادات، چې دغه عبادات په لاندې برخو باندي وېشل شوي دي: بدني عبادات، لکه: لمونځ روژه او نور. مالي عبادات، لکه: زكات، صدقات او نور. بدني، مالي او ټولنيز عبادات لکه حج، دويم هغه احكام دي چې د بنده گانو تر منځ روابط ترتيب او تنظيموي، چې په لاندې ډول دي:

هغه احكام چې د دعوت د حفظ او تامين لپاره اجرا كېږي لکه: جهاد. هغه احكام چې د كورنۍ د نظم او د سپلين لپاره دي لکه نكاح او طلاق. هغه احكام چې د خلكو تر منځ معاملات ترتيب او تنظيموي لکه: بيع اجاره، گروي او نور.

هغه احكام چې د عقوباتو پورې تړاو لري، لکه: حدود، قصاص،

دیت، تعزیرات او کفارات

هغه احکام چې د دولتونو تر منځ روابط ترتیب او تنظیموي، لکه: د دولتونو تر منځ معاهدات او قراردادونه

هغه احکام چې اقتصادي نظام ترتیب او تنظیموي هغه احکام چې سیاسي نظام ترتیب او تنظیموي، په دې ځای کې لیدل کېږي چې یواځې دانه چې د دین او حقوقو تر منځ روابط شتون لري، بلکې حقیقت دا دی چې حقوق د دین یوه ډېره وړه برخه ده او د حقوقو اکثره برخې له دین څخه اخیستل شوي دي

دویمه خبره دا ده چې د دین د احکامو ساحه د حقوقو د احکامو له ساحې څخه ډېره پراخه ده، لکه: د حقوقو احکام یواځې د دنیا پورې تړلي دي او د دین احکام د دنیا او آخرت د واپورې تړلي دي لکه مجازات

درېیمه مهمه خبره دا ده چې د دین احکام د الله ج له خوا وضع شوي دي د ژوند ټولې برخې پکې په شامل او کامل ډول داخل دي او سرحدات نه لري، په داسې حال کې چې حقوقي قواعد د انسانانو په لاس وضع شوي او د انسانانو د ژوند ټولې خواوې پکې کیدای شي شامل نه شي او که احياناً چېرې داخل وي، د یو دولت او بل دولت تر منځ فرق شتون لري

✓ دویم مطلب - د حقوقو د علم اړیکې د اخلاقو سره:

په پخوا وختو کې د اخلاقو او حقوقو تر منځ هېڅ جلا والی موجود نه و، بلکې دواړو به د انسانانو اړیکې تنظیمولې، سربېره پردې په هغه زمانه کې به اخلازمানে کې به اخلاقي او دیني مقرراتو ټولنیزو او شخصي اړیکو ته ځواب ورکاوه او د یو فرانسوي عالم (ژان ژاک روسو) په وینا دې ته اړتیا نه وه چې حقوقي قواعد وضع شي، ځکه چې دیني

عقاید او اخلاقي پر نسیپونه د خلکو له خوا په ټینګه مراعات کېدل چې دغه حالت تر درېیمې میلادې پېړۍ پورې دود و خو وروسته بیا کرار، کرار حقوقي او اخلاقي قواعد او پر نسیپونه سره بېل شول ددې لپاره چې په دې موضوع باندې ښه پوه شو، ښه به دا وي چې لومړی د اخلاقو تعریف او وروسته د اخلاقو اهداف او د حقوقو سره یې توپيرونه تر مطالعې لاندې ونیسو.

څرنګه چې اخلاق هم د ټولنیزو علومو یا فنونو له جملې څخه یو علم یا فن دی، یو تعریف یې ډېر مشکل کار دی، نو ځکه هر عالم ورته جلا جلا تعریفات کړي، چې موږ یې دلته د نمونې په ډول خو تعریفات ذکر کوو.

۱- د ښو او بدو د توپیر معیار ته اخلاق وايي

۲- د انسانانو هغه اعمال چې د ښو او بدو تفکیک او جلا والی کوي عبارت له اخلاقو څخه دي

۳- یا د انسانانو له هغه اعمالو څخه عبارت دي، چې په ټولنه کې یې تر سره کوي او د هغوی په مقابل کې ټولنیز عکس العمل څرګند کېږي، چې دغه عکس العمل به یا داسې وي چې د خلکو په مینځ کې به مینه او محبت پیدا کېږي او یا به داسې وي چې د خلکو په مینځ کې به ورسره نفرت پیدا کېږي، د مثال په ډول که چېرې په ټولنه کې د خلکو له خوا ورسره مینه او محبت را مینځته شو ددې مانا داده چې د دغه شخص اخلاقي معیارونه ښه شوي دي او که چېرې برعکس خلکو ور څخه نفرت او کرکه کوله، نو په دې پوه شئ چې اخلاقي معیارونه یې کمزوري شوي دي، یانې د ښو او بدو خلکو د مینې، محبت او کرکې او نفرت سبب ګرځي.

۴- اخلاق له هغه قواعدو څخه عبارت دي چې په یو ځانګړي ځای او ځانګړي وخت کې د ټولنې د اکثره خلکو له خوا یې رعایت کول لازم

وي، خود اجرا لپاره لپاره يې کوم تضمين موجود نه وي، يانې په دې مانا چې اجرا کول يې نېکي گڼل شوي وي او د وخت په تېرېدو سره په حقوقي مقرراتو باندې بدل شوي وي.

په دې ځای کې دوه مهم نقاط ذکر شول، يو دا چې د اجرا لپاره تضمين نه لري، د مثال په ډول: رښتيا ويل اخلاق دي که څوک عادي دروغ ووايي په دنيا کې نه مجازات کېږي، يا دا چې په وعده وفا کول عبارت له اخلاقي معيار څخه دي، خو که چېرې څوک په خپله وعده باندې وفا ونه کړي، البته په عادي حالاتو کې نو دغه شخص نه مجازات کېږي.

دويمه خبره داده چې اکثره مهم اخلاقي معيارونه د وخت په تېرېدو سره په حقوقي قواعدو باندې بدلېږي، لکه قاتل د مقتول له ميراث څخه محروميدل.

د پورته توضيحاتو او تعريفاتو په نظر کې نيولو سره اخلاقو ته لاندې دوه تعريفات ذکر کوو، چې يو لغوي او بل اصطلاحي تعريف دی. لومړی: د اخلاقو لغوي مانا: اخلاق د خلق جمع ده چې د خوی، عادت او طبيعت په مانا دی.

دويم: د اخلاقو اصطلاحي مانا: اخلاق د هغه غير کتبي ټولنيزو قواعدو، پرنسپونو او معيارونو له مجموعې څخه عبارت دي چې د اجرا لپاره کوم خاص تضمين نه لري، خو په ټولنيز ژوند کې د نېکي او بدې تفکيک او جداوالي پرې کېږي او هم يې په مقابل کې ټولنيز عکس العمل چې عبارت د مينې او محبت، کرکې او نفرت څخه دي شتون لري.

څرنگه چې په لومړي سر کې دې خبرې ته اشاره وشوه چې په لمړيو ټي وختونو کې د حقوقي او اخلاقي قواعدو تر مينځ هېڅ جلا والی موجود نه و، لکه، کله چې په نړۍ کې سياسي او اقتصادي

وضعې انکشاف وکړ، د یوې ټولنې اخلاقو د بلې ټولنې له اخلاقو څخه فرق کاوه او ټولنو یو د بل سره ډېر نږدې روابط درلودل، چې یواځې اخلاقو نه شو کولای چې دغه روابط ترتیب او تنظیم کړي، نو ځکه د اخلاقو تر څنګ حقوقي قواعد ایجاد شول او یو له بل څخه جلا شول، نو موږ په دې ځای کې د اخلاقو او حقوقو د قواعدو په توپيرونو باندې رڼا اچوو.

لومړۍ توپیر: (د هدف له حیثه)

د حقوقي قواعدو هدف په ټولنه کې نظم او دسپلین دی او د اخلاقي قواعدو هدف د وجدان او باطنې افکارو پاکي ده.

دویم توپیر: (د اجرا د تضمین له حیثه)

د حقوقي قواعدو لپاره د اجرا تضمین ټاکل شوی دی، پداسې حال کې چې د اخلاقي قواعدو لپاره د اجرا تضمین شتون نه لري.

درېیم توپیر: (د وضع کېدو له حیثه)

حقوقي قواعد د قدرت لرونکي مقام له خوا وضع کېږي او اخلاقي قواعد د قدرت لرونکي مقام له خوا نه وضع کېږي.

څلورم توپیر: (د شکل او بڼې له حیثه)

حقوقي قواعد تحریري وي یانې په لیکلې ډول وي، په داسې حال کې چې اخلاقي قواعد لیکلي نه وي.

پینځم توپیر: (د پلي کېدو د ساحې له حیثه)

د حقوقي قواعدو ساحه محدوده وي په داسې حال کې چې د اخلاقو ساحه ډېره پراخه وي، د مثال په ډول حقوقي قواعد یو شخص په دې مکلف کوي چې خپل نږدې خپلوانو ته به نفقه ورکوي، پداسې حال کې چې اخلاقي قواعد ځینې اشخاصو ته وایي چې خپل او پردې ټولو

غریبانو ته به نفقه ورکوي

شپږم توپیر: (د ظاهر والي او باطنوالي له مخې)

حقوقی قواعدو کې ظاهر ته اعتبار ورکول کېږي لکه چې څوک تخلف کوي، خو اخلاق ظاهري بڼه نه لري او یواځې په باطني ډول د خلکو د کرکې او نفرت سبب کېږي

اووم توپیر: (د مجازاتوله حیه)

په حقوقی قواعدو کې مجازات یواځې دنیا پورې تړلي وي، په اخلاقي قواعدو کې اخروي مجازات ورکول کېږي

درېیم مطلب- د حقوقو د علم اړیکې د عدالت سره:

په دې مطلب کې هم درې نقاط په ډېر لنډ ډول بیان شوي، د عدالت تعریف، د عدالت او حقوقو رابطه او په درېیم قدم کې د عدالت او حقوقو توپيرونه، چې هر یو جلا جلا تر مطالعې لاندې نیول شوي دي

۱- د عدالت پېژندنه: عدالت لغوي او اصطلاحي تعریفات لري

چې هر یو جلا جلا تر مطالعې لاندې نیسو.

د عدالت لغوي مانا: عدالت په لغت کې انصاف، عدل او عادل

کېدلو ته وائي.

د عدالت اصطلاحي مانا: د عدالت لپاره چې څومره تعریفات

شوي د ارسطو د تعریف سره ډېر کم تفاوت لري چې همدغه تعریف له

ارسطو څخه وروسته رومي حقوق دانانو لکه (اولپین، Ulpian) او

سیسرون تکرار کړی دی

د ارسطو په نظر: په کارونو کې اعتدال چې فضایل په ټولو کارونو

کې شامل دي، ځکه هر څوک چې په ناخوښه کار باندې اقدام وکړي هغه

ظلم کړی او په خاص ډول هر چا ته خپل حق ورکول عبارت د عدالت

څخه دی.

سیسرون ورسره یو بل څه هم ورزیاتوي
هر چاته خپل حق ورکول په دې شرط چې د عمومي منافعو په زیان نه
نه وي، له عدالت څخه عبارت دی.

۲- د حقوقو او عدالت تر مینځ رابطه:

دولت هلته پایدار وي چې هلته عدل حاکم وي او د خلکو سره په
انصاف چلند وکړي، خلک تر هغې چې د دولت د عدالت نه ډاډمن نه
وي، اطاعت یې نه کوي او په داسې اعمالو لاس پورې کوي چې د
ټولني نظم مختل شي او که چېرې حقوقي قواعد په عدالت باندې
استوار وي خلک هغه مقررات په ډېر ورین تندي قبلوي او مخالفت یې
نه کوي.

د حقوقي قواعدو د ایجاد هدف دا دی چې، ټولنیز روابط ترتیب او
تنظیم شي، چې د عدالت د نه شتون په صورت کې دغه امن او اطمینان د
منځه ځي نو دواړه یو د بل سره رابطه لري.

۳- د حقوقي قواعدو او عدالت تر مینځ فرق:

۱- حقوقي قواعد همپشه نه شي کولای چې د هر مورد ټول جزیات او
خصوصیات پیش بینی کړي، نو حقوقي قواعد مکلف دي چې د
مصالحو د جلب او د مفسدو د دفع لپاره قواعد وټاکي
پداسې حال کې چې دغه ډول موارد ځینې وختونو کې د عدالت سره
په ټکر کې وي د مثال په ډول: د دوه ورونو په میراث کې عدالت مساوي
وېشنه ده، چې کله نا کله دغه مهیارونه ډېر عادلانه په نظر نه راځي: د
مثال په ډول: یو فاسق، فاجر او خاین، مال داره ورور او بل مسکین،
فقیر، نادار، صالح، عابد ورور تر منځ مساوي ویشنه عادلانه نه
ښکاري.

۲_ کله، کله د نظم د تامین لپاره حقوقي قواعد ددې ایجاب کوي چې د عدالت سره برابر نه وي، لکه د وخت د پوره کېدو په صورت کې اعتراض نه قبلول، پداسې حال کې چې واقعا د هغه حق تلف شوی، خو اوس یې اعتراض قابل د قبول نه دی.

څلورم مطلب- د حقوقو د علم اړیکې د اقتصاد سره:

لکه څرنگه چې معلومېږي د اقتصاد علم د بشر د اړتیاو او د هغوی د مسایلو د حل په هکله بحث کوي، یانې عایدات، مصارف، اموال، شتمني، بودیجه، د بودیجې د ویش لارې او طریقې او داسې نور مسایل تر بحث لاندې نیسي.

چې پخوا داسې فکر کېده چې اقتصاد له ټولنیزو علومو څخه بېل دی او د حقوقو سره هېڅ ډول اړیکې نه لري، دا ځکه چې اقتصاد خپل خاص اصول لري او پرته له حقوقي قواعدو څخه رامینځ ته شوی، ولې د ۱۹ او ۲۰ پېړیو اقتصادي مشکلاتو او ستونزو دا ثابته کړه چې پخوانی تصور د اقتصاد په رابطه صحیح نه و، ولې د ۱۹ او ۲۰ پېړۍ او پخواني نظریات یې رد کړه او دا یې ثابته کړه چې، د دولت د مداخلې پرته د اقتصادي مسایلو تنظیم او ترتیب امکان نه لري، همدارنگه د اقتصادي تړونونو امضا کول پرته له حقوقي قواعدو څخه امکان نه لري.

د بلې خوا که چېرې اقتصادي منابع موجود نه وي دولت او نظام همدارنگه د حقوقي قواعدو ایجاد ممکن نه وي.

له پورته توضیحاتو څخه په ډاگه دا خبره ثابتېږي چې حقوق او اقتصاد یو له بل سره ډېره نژدې رابطه لري تردې چې یو د بل سره لازم او ملزوم دي.

د مثال په ډول که چېرې، د اقتصاد علماء و غواړي چې بهترې لاره د زیاتو تولیداتو او د ثروت د عادلانه وپس لپاره غوره کړي، مجبور دي

چې په هغه حقوقي قواعدو باندې پوه شي، چې په دې مسايلو باندې حاکم وي او د بيعې وپشل، اجاره، گروي، مضاربت، ربحه چې د اموالو د انتقال او د گټې لاسته راوړنې وسيله ده پوه شي.

همدارنگه هغه حقوقي قواعد چې د ټولني د نظم لپاره وضع کېږي، لازمي ده چې اقتصادي ضرورتونو ته متوجه شي او که چېرې دغه قواعد د اقتصادي علومو سره په ټکر کې وي نه شي کولای چې په ټولنه کې نظم راولي او کله چې هم پدغه قواعدو کې بې نظمي او بې تناسبې رامینځته شي د ټولني نظم مختل او تردې چې په ټولنه کې د انقلابونو سبب کېږي.

پينځم مطلب - د حقوقو رابطه د سياسي علومو سره:

حقوق او سياسي علوم يو د بل سره دومره نژدې رابطه لري چې يو له بل څخه يې جلا کېدل ممکن نه دي يا دا چې د يو علم د نه شتون په صورت کې دويم علم خپله دمنځه ځي او استفاده ترې نه کېږي او داسې دی لکه روح او بدن، په دې مانا چې حقوقي قواعد، سياست ته په عملي ميدان کې مشروعيت ورکوي.

د مثال په ډول: د افغانستان د ۱۳۸۲ هـ ش کال اساسي قانون کې دا روښانه شوي چې په افغانستان کې به رياستي رژيم وي، نو که چېرې رئيس جمهور د درې وارو قواو په راس کې شتون لري، نو دغه مشروعيت ورته د حقوقي مقرراتو له خوا ورکول شوی، بالمقابل که موږ وايو چې د افغانستان قانون، يا دا چې حقوقي قواعد بيانوو، نو د دغه قواعدو ايجاد پرته د نظام، حکومت او ملي حاکميت څخه نا ممکن دی، ځکه چې سياسي علوم په ټولنه کې د حکومت روش مطالعه کوي او همدغه حکومت بيا د حقوقي مقرراتو ايجاد ته زمينه برابروي.

شپږم مطلب - د حقوقو اړیکې د تاریخ د علم سره

تاریخ او حقوق یو د بل سره ډېره نژدې رابطه لري او هغه په دې مانا چې تاریخ هغه علم دی چې د تېرې زمانې واقعات مورې ته بیانوي، یواځې دا نه چې مورې ته تېرو واقعات او پېښې بیان کړي، بلکې د تېرو واقعاتو په نظر کې نیولو سره هغه واقعات چې د ټولنې د پرمختګ، انکشاف، نظم او دسپلین... سبب شوی وي، یا دا چې د تېرو واقعاتو په اساس چې په ټولنه کې ګډوډي، بې نظمي، ظلم، فساد... رامینځ ته شوي هغه هم مورې ته بیانوي، چې حقوق د دغه مثبت او منفي نقاطو په نظر کې نیولو سره حقوقي قواعد او مقررات وضع کوي، هغه مقررات چې د پرمختګ، انکشافاتو، نظم او سوکالی سبب شوي، مراعات کوي او هغه مقررات چې ددې برعکس وي له هغې څخه خود داري کوي بله مهمه خبره چې دلته ترېنه یادونه کوو هغه دا ده چې د تاریخ د علم د مطالعې په اساس د حقوق پوهانو ذهنیت انکشاف کوي او معلومات یې پراخه کېږي، سره ددې چې د تاریخ مطالعه د هرې ټولنې لپاره ګټوره ده، ولې د نړیوالو عمومي حقوقو لپاره تر ټولو زیاته ضروري او لازمي ده، همدارنګه حقوق د ټولنپېژندنې، ارواپوهنې، جغرافیې او نورو علومو سره ډېره نژدې رابطه لري، چې په دې ځای کې یې له مطالعه کولو څخه تېرېږو.

کورنۍ دنده:

د حقوقو د علم رابطه د جغرافیې، ټولنپېژندنې، ارواپوهنې او خپله د قانون سره پیدا کړئ.

درېم مبحث - د طبعي علومو او حقوقو تر منځ اړیکې

له ټولنيزو علومو څخه علاوه حقوق له طبعي علومو سره هم نژدې اړیکې لري چې دغه روابط دلته يواځې د طب، کيميا، فزيک، رياضي او نورو سره جلا جلا مطالعه کوو.

۱- د حقوقو د علم اړیکه له طب سره:

د طب علم عمدتاً په درې برخو باندي وېشل شوی دی، چې هغه عبارت دي، وقایوي طب، معالجيوي طب او عدلي طب، چې په دې ځای کې يواځې د عدلي طب رابطه د حقوقو سره مطالعه شوې ده.

عدلي طب هغه علم دی چې د جنایي پېښو د روښانتيا او د جنایي پېښو د واقع کېدو له حقيقت څخه بحث کوي.

د حقوقو علم يو ډېر مهم هدف دا دی چې عدالت تطبیق شي، مجرم محاکمه او مجازات شي او بې گناه شخص له محاکمې او مجازاتو څخه خلاص شي، چې دا کار د عدلي طب له همکارۍ پرته نشي کولای او په دې برخه کې عدلي طب د حقوقو د علم سره همکارۍ کوي د مثال په ډول: د ضرب او جرح جرايم او اخلاقي جرايمو د کشف لپاره ډېر گټور او مفید دي، د بلي خوا حقوق نه يواځې دا چې عدالت تطبیق او ټولنيزې چارې تنظيم کوي، بلکې د طب او طبابت ساحه هم ترتيب او تنظيموي، د مثال په ډول، د مريضانو د تداوی په هکله د ډاکترانو مسوولیت او عدم مسوولیت د حقوقي قواعدو په چوکاټ کې تنظيمېږي.

۲- د کيميا او حقوقو د علم تر منځ اړیکه:

د کيميا علم هم حقوق جزا ته ډېر دقیق او قوي معلومات په لاس کې ورکوي، په دې مانا چې د يوې جزائي قضیې په اړه عدلي او قضائي ارگانونو ته دقیق معلومات ورکوي او حقوق جزا له دغه معلوماتو څخه په استفادې سره عدالت په ښه شان تطبیق کوي، د مثال په ډول

په طول د تاريخ کې ليدل شوي چې له زهرو څخه د ژوند پر ضد جرايمو کې د يوې سلاح په حيث استفاده شوې ده، چې حقوق پوهان زهرو ته داسې

تعريف هم کوي چې زهر عبارت له هغه موادو څخه دي چې په لنډ يا اوږد وخت کې د انسان ژوند ته خاتمه ورکوي، چې ددې تعريف په اساس زهر يو جرم دی چې د نتيجې پورې تړلی نه دی.

نو اوس حقوق پوهان، يا د عدلي او قضايي ارگانونو لپاره ددې ضرورت دی چې زهر وپېژني چې دا کار يواځې د کيميا د علم په اساس کېدای شي، لکه د زهر وپېژندل، د زهر و مقدار، مضره مواد، نيشه يې مواد و پېژندنه او نور.

چې په مقابل کې حقوق بيا د کيميا د علم د چارو د ترتيب او تنظيم لپاره او همدارنگه د کيميا له علم څخه د اعظمي استفادې لپاره يو سلسله قواعد او مقررات وضع کوي، چې ددغه قواعدو د نه شتون په صورت کې د کيميا علم پرمختگ او انکشاف نه شي کولای او کوم اهداف چې لري هغه هم نه شي تر لاسه کولای.

۳- د فزيک د علم او حقوقو ترمنځ اړيکه

فزيک هغه علم دی چې د برق د حمل او نقل وسايل چې زميني، هوايي او بحري څخه عبارت دي، همدارنگه د وسلو جوړول او له نورو څخه بحث کوي چې له دغه حمل و نقل وسايلو څخه زياته استفاده په تجارتي حقوقو کې کېږي او په مقابل کې له نوموړو وسايلو څخه د استفادې لپاره د مقرراتو ترتيب د حقوقو له خوا صورت نيسي.

۴- د رياضي د علم اړيکه له حقوقو سره

رياضي هغه علم دی چې حسابات، امار او ارقام مطالعه کوي، چې له دغه حساباتو او ارقامو څخه په استفادې سره د رياضي د ميراث حقوقو او په نورو کې فوق العاده تاثير لري او که د رياضي علم موجود نه وي، د ميراث حقوق تحقق نه پيدا کوي، بالمقابل د حقوقو علم رياضياتو ته د اختراعاتو او کشف حق ثابتوي.

همدارنگه د تکنالوژۍ او نورو سره هم اړيکه لري چې ددې اړيکې پيدا کول د کورنۍ دندې پتوگه ستاسې پر غاړه ده.

درېم څپرکی

د افایي حقوقو وېشنه

لکه چې موږ د افایي حقوقو په تعریف کې ولوستل چې: افایي حقوق د هغه قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه عبارت دي چې په ټولنه کې موجود دي او د ټولني ټولې برخې ترتیب او تنظیموي، یا دا چې په ټولنه کې د نظم او د سپلین اړوند ټول موضوعات تر بحث لاندې نیسي، پداسې شکل دغه موضوعات تر بحث لاندې نیسي چې یا به د دولت له قلمرو او سرحد څخه تېرېږي او یا به د دولت د قلمرو یا سرحداتو په داخل کې وي، یا به یواځې د خصوصي افرادو تر منځ اړیکې وي او یا به دولت په کې دخپل وي.

د پورته تعریف په نظر کې نیولو سره چې یا د دولت د سرحداتو په داخل کې وي، یا به له سرحداتو څخه د باندې چې د همدې نقطې له مخې موږ مجبور یو چې حقوق په دوه برخو باندې ووېشو، یو به هغه قواعد وي چې د یو دولت پورې تړلي اړیکې ترتیب او تنظیموي، چې دا به د ملي حقوقي قواعدو په نوم یاد کړو.

بل هغه قواعد دي چې د یو دولت له قلمرو یا سرحداتو څخه د باندې په نورو دولتونو کې مداخله کوي، یا دا د چې د خارجي عنصر لرونکي اړیکې ترتیب او تنظیموي، چې دا قواعد او مقررات به د بین المللي حقوقي قواعدو په نوم یاد کړو.

د پورته توضیحاتو په نظر کې نیولو سره موږ کولای شو چې د ملي والي او بین المللي والي له حیثه حقوق طبقه بندي کړو چې هغه له ملي حقوقو او بین المللي حقوقو څخه عبارت دي.

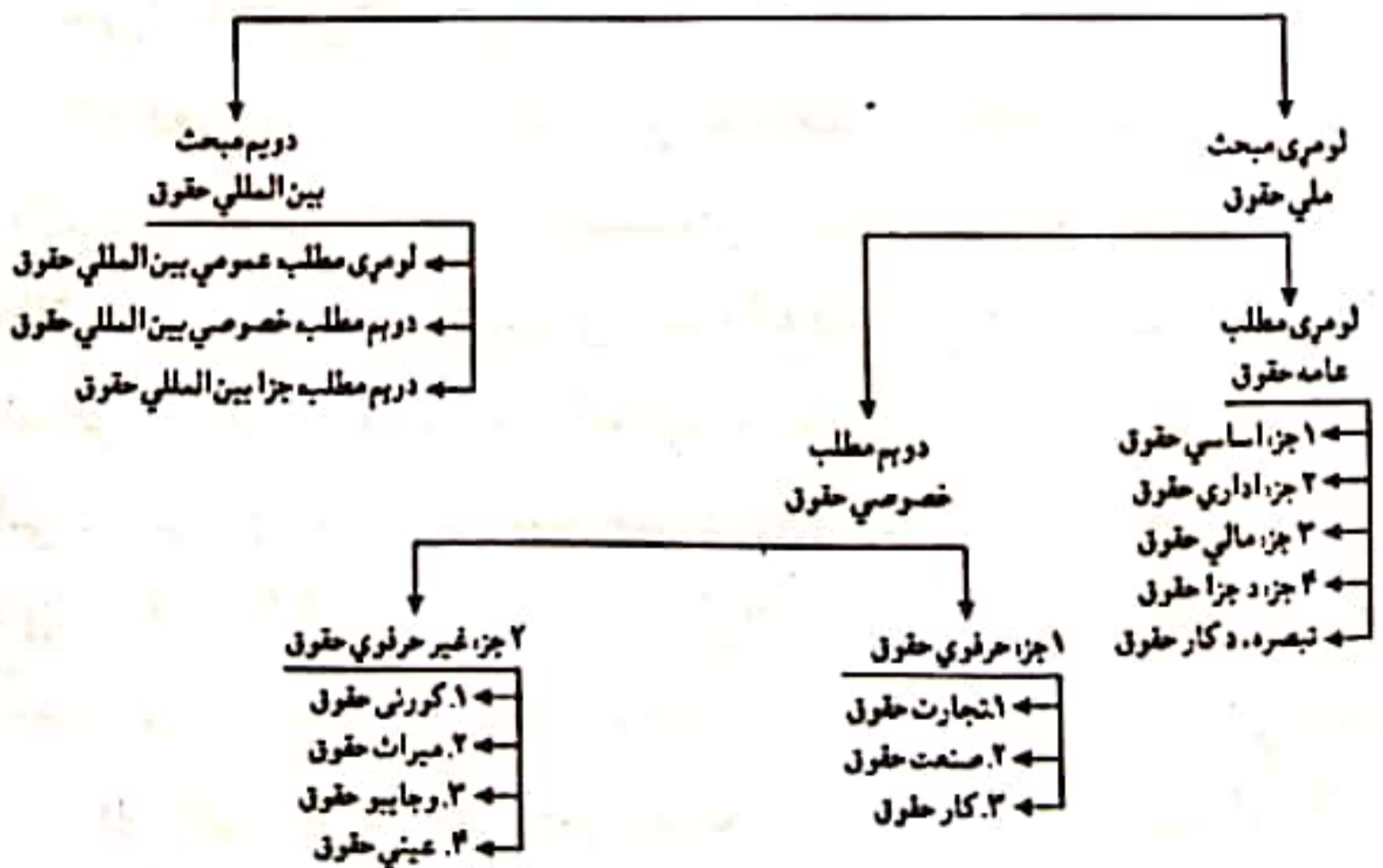
دویم شکل چې د دغه حقوقي روابطو د ترتیب او تنظیم لپاره لازم دی، هغه عبارت له دې څخه دي چې یا به دغه حقوقي روابطو کې د دولت

مداخله وي او يا به يې نه وي، که چېرې د حقوقي روابطو په ترتيب او تنظيم کې د دولت مداخله موجوده وه، هغه به عبارت له عامه حقوقو څخه وي، البته ددې خبرې يادونه بايد وشي چې په ملي سطحه وي او که په بين المللي سطحه، تفاوت نه لري

يا به داسې وي چې په دغه حقوقي روابطو کې به دواړه خواو ته خصوصي افراد وي، يانې د دولت مداخله به پکې نه وي، که چېرې د حقوقي روابطو په ترتيب او تنظيم کې دواړه خواوې خصوصي افراد وي، نو دا به عبارت له خصوصي حقوقو څخه وي

له همدې و چې موږ په لومړي قدم کې آفاقي حقوق په دوه برخو وېشو، چې هغه له ملي حقوقو او بين المللي څخه حقوقو عبارت دي او بيا همدغه ملي او بين المللي حقوق د دولت د مداخلې او نه مداخلې له مخې په دوه برخو وېشو، چې له خصوصي حقوقو او عمومي حقوقو څخه هغه عبارت دي، چې دا هر يو بيا په خپل وار سره په نورو برخو باندې وېشل شوي دي، چې لومړي د حقوقو ټولې رشتې او برخې د يو جدول او چارټ په شکل ليکو او له هغې څخه وروسته په هر يو باندې جلا جلا بحث کوو.

د آفاقي حقوقو وېشنه

لومړۍ مبحث - ملي حقوق

ملي حقوق عبارت له هغه قواعدو او مقرراتو څخه دي چې په ملي سطحه د انسانانو ټولې اړیکې ترتیب او تنظیموي، یا په بل عبارت ملي حقوق عبارت د هغه قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه دي چې ټولې هغه اړیکې ترتیب او تنظیموي چې هېڅ خارجي جنبه ونه لري، یا بین المللي جنبه نه لري او یواځې داخلي جنبه لري، یا نې هر هغه موضوع چې هېڅ خارجي عنصر ونه لري هغه عبارت له ملي موضوع څخه ده.

یا په بل عبارت آفاقي حقوق د هغې قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه عبارت دي چې د یو خصوصي فرد رابطه د بل خصوصي فرد سره، یا د یو خصوصي فرد رابطه د خپل متبوع دولت سره، او یا د دولت د اداراتو روابط په خپل منځ کې ترتیب او تنظیموي (دانش درسي مواد). یا په بل عبارت ملي حقوق هغه قواعد دي چې د تطبیق ساحه یې د یوه هېواد په جغرافیه کې محدوده وي (حقوقو ویشنه، ۹ مخ)

بین المللي حقوق

دا د هغې قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه عبارت دي چې د دولتونو او نورو حقوقي شخصیت لرونکو ارگانونو روابط په هر ډول حالاتو کې ترتیب او تنظیموي، سره له دې چې د دولتونو د بین المللي حقوقو د اصلي تابعینو په توګه خپل موقعیت او دریځ ساتلیځو په عمل کې داسې دولتونه هم شته چې د پخوا په شان ورته کلک تابع نه دي (کاولاس ۳۴ مخ). دولتونو و کولای شو، د نړیوالو حقوقو څخه په استفادې سره ټولنیز مشکلات حل کړي، همدغه د بین المللي حقوقو غېزه وه، چې د هر دولت د انفرادي تلاش پر ځای یې د ډلیټز اقدام پایله

بنده وه. (سجاني، ۱۰۶)

يا په بل عبارت بين المللي حقوق د هغه قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه عبارت دي، چې په بين المللي سطحه د افرادو ټول روابط ترتيب او تنظيموي، يا بين المللي حقوق عبارت د هغې مقرراتو او قواعدو له مجموعې څخه دي چې له ټولو هغه موضوعاتو څخه بحث کوي چې ملي جنبه ولري او په رابطه کې خارجي عنصر بايد موجود وي. يا په بل عبارت بين المللي حقوق عبارت د هغې قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه دي چې يواځې د يو هېواد په قلمرو کې محدود نه وي بلکې د هېوادونو له قلمرو يا پولو څخه دباندې هم د تطبيق وړ دي او شخصيتونه يې له ملي حقوقو څخه توپير لري.

يا بين المللي حقوق عبارت د هغې قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه دي چې د يو خصوصي فرد اړيکه د خارجي دولت له خصوصي فرد سره، يا د يو خصوصي فرد رابطه له خارجي دولت سره يا د دولتونو اړيکې په خپل مينځ کې، يا د دولتونو اړيکې د بين المللي سازمانونو سره يا د بين المللي سازمانونو اړيکې په خپل منځ کې ترتيب او تنظيموي.

په دې ځای کې اوس لاندې درې پوښتنې مطرح کېږي

لومړۍ پوښتنه: ملي حقوق او بين المللي حقوق يو له بل سره څه توپيرونه او مشابهتونه لري؟

دويمه پوښتنه: د ملي او بين المللي حقوقو موضوعات کوم دي؟

درېيمه پوښتنه: ملي موضوعات او داخلي موضوعات يو د بل سره څه توپير لري؟

د بنده پوهېدو لپاره د هرې پوښتنې ځواب جلا جلا تر مطالعې لاندې نيسو.

د لومړۍ پوښتنې ځواب: څرنگه چې لیدل کېږي چې په دې پوښتنه کې دوه خواوې شتون لري چې یو یې توپيرونه او بل یې مشابهتونه دي چې موږ هم په لومړۍ قدم کې توپيرونه او په دویم قدم کې مشابهتونه تر مطالعې لاندې نیولي دي.

د ملي او بین المللي حقوقو توپيرونه:

- ۱- ملي حقوق داخلي جنبه لري او بین المللي حقوق خارجي جنبه لري
- ۲- ملي حقوق د یو دولت د قلمرو په داخل کې داخلي موضوعات ترتیب او تنظیموي، پداسې حال کې چې بین المللي حقوق د یو دولت له قلمرو څخه د باندې روابط ترتیب او تنظیموي او کله چې ولیدل شي، چې د یو دولت په داخل کې موضوع واقع شوې، نو کیدای شي یو خارجي عنصر په کې موجود وي.

د ملي او بین المللي حقوقو مشابهتونه:

- ۱- ملي حقوق هم د افرادو تر مینځ روابط ترتیب او تنظیموي او بین المللي حقوق هم د افرادو تر مینځ روابط ترتیب او تنظیموي.
 - ۲- ملي حقوق هم قواعد او مقررات دي او بین المللي حقوق هم قواعد او مقررات دي.
 - ۳- د ملي حقوق اصلي وظيفه هم د روابطو ترتیب او تنظیم دی او د بین المللي حقوق اصلي وظيفه هم د روابطو ترتیب او تنظیم دی.
- د دویمې پوښتنې ځواب: په دویمه پوښتنه کې ویل شوي وو چې ملي او بین المللي موضوعات کوم دي؟ چې په لاندې ډول لیکل شوي دي.

د ملي حقوقو موضوعات:

په ملي حقوقو کې ټول هغه مسایل، موضوعات او پېښې تر غوراو

بحث لاندې نیول کېږي چې یواځې او یواځې د یو دولت پورې ارتباط ولري، خارجي عنصر پکې موجود نه وي، د یو دولت د قلمرو په داخل کې واقع شوی وي

بین المللي موضوعات:

په بین المللي حقوقو کې ټولې هغه قضایاوې، روابط او اړیکې، مسایل او موضوعات ترتیب او تنظیمېږي چې:

د یو دولت پورې تړاو ونه لري او خارجي جنبه ولري، خارجي عنصر پکې موجود وي، د سرحد تفکیک او جلاوالی پکې شتون لري

درېیمه پوښتنه:

درېیمه پوښتنه د ملي او داخلي موضوعاتو د فرق پورې مربوطه، چې په دې رابطه یې لاندې ځواب ویل شوی دی

ملي مسایل او داخلي مسایل یو د بل سره فرق لري او هغه داسې چې هره ملي مسئله یوه داخلي مسئله کیدای شي، ولې هره داخلي مسئله بیا یوه ملي مسئله نه شي کیدای، ځکه چې:

ملي مسایل عبارت له هغه مسایلو او موضوعاتو څخه دي چې د ټول ملت یا ټول قلمرو تر منځ شریک او موجود وي لکه: ټول ملي افتخارات داخلي مسایل او موضوعات عبارت له هغې موضوعاتو څخه دي چې د یو قلمرو په داخل کې واقع شوي وي، یانې ټول هغه مسایل چې د یو قلمرو یا د دولت د سرحداتو په داخل کې واقع شوي وي اما د ټول ملت تر منځ شریک نه وي، بلکې د یوې سیمې او منطقي پورې تړاو لري، لکه: د یوې خاصې سیمې رسم او رواج، چې په نورو سیمو کې بیا دغه رسم او رواج شتون نه لري داخلي ورته ځکه وایو چې داخل کې واقع شوي، خو ملي ورته ځکه نه وایو چې د یوې خاصې سیمې او منطقي پورې تړاو لري

د مثال په ډول: مېلمه پالنه، د ټولو افغانانو ملي افتخار دی، چې دا یوه ملي موضوع ده، د بلې خوا په درېیمه ورځ هديرې ته د بنځو تلل دا کيدای شي د يوې خاصې سيمې رواج وي، چې اوس موږ گورو چې مېلمه پالنه هم داخلي موضوع ده ځکه چې داخل د سرحداتو کې ده او هم ملي موضوع ده ځکه چې ټول افغانان په دې کې سره شريک دي، برعکس هديرې ته د بنځو تلل دا داخلي موضوع ده او هغه ځکه چې د قلمرو په داخل کې واقع کېږي، خو ملي موضوع نه ده او دا ځکه چې ټول قلمرو کې نه تطبيق کېږي.

دا چې د ملي او بين المللي حقوقو په روابطو او ډولونو باندې پوه شو، لازمي ده چې د ملي حقوقو اقسام جلا او د بين المللي حقوقو ډولونه جلا تر مطالعې لاندې ونيسو.

د ملي حقوقو وېشنه:

لکه مخکې مو چې يادونه وکړه ملي حقوق عبارت د هغه قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه دي چې يواځې او يواځې داخلي يا د يو دولت د قلمرو پورې مربوط مسایل، يا دا چې په ملي سطحه ټول روابط ترتيب او تنظيموي.

ملي حقوق په خپل وار سره په دوه برخو باندې وېشل شوي دي چې هغه عبارت دي، له ملي خصوصي حقوقو او ملي عمومي حقوقو څخه، چې دغه د خصوصي حقوقو او عامه حقوقو وېشنه ډېره پخوانۍ سابقه لري، چې په لاندې ډول روښانه شوې ده.

دا چې ملي حقوق په عامه او خصوصي حقوقو باندې وېشل شوي او دا وېشنه ډېره پخوانۍ او تاريخي قدامت لري، د ښه پوهېدو لپاره يې په درې سرليکونو کې تاريخي سير مطالعه کوو. په پخواني وخت کې، له اتلسمې پېړۍ څخه وروسته او په شلمې پېړۍ کې، چې هر يو جلا

جلا مطالعه شوي دي

الف د عامه او خصوصي حقوقو ویشنه په پخواني وخت کې:

د پخواني روم په حقوقو کې هر هغه شی چې هغه به د دولت د عمومي سازمان پورې مربوط و، هغه به د عمومي حقوقو په نوم یادېده او هر هغه څه به چې د افرادو د خصوصي گټو پورې مربوط و هغه به د خصوصي حقوقو په نوم یادېده.

ولې دغه تفکیک او جلا والی مطلق او کلي نه و، بلکې یو له بل سره یې نژدې تړاو هم درلود او هغه داسې چې:

هر وخت چې مقننه قوې د دولت عمومي حقوق وضع کول، نو په دې صورت کې د خصوصي افرادو گټې هم په نظر کې نیول کېدې، چې له همدغې وجې دواړو رشتو یو د بل سره تړاو درلود، یا دواړو رشتو یو له بل سره اړیکې درلودلې.

ب؛ له اتلسمې پېړۍ څخه وروسته د خصوصي او عمومي حقوقو ویشنه:

ددې لپاره چې له اتلسمې پېړۍ څخه وروسته د حقوقو په وېشلاتو باندې پوه شو د یو مشهور فرانسوي عالم (منتسکو) نظریات په ډېر لنډ ډول دلته بیانوو.

عمومي حقوق د هغه قواعدو او مقرراتو مجموعه ده چې د افرادو او دولت تر مینځ روابط ترتیب او تنظیموي.

خصوصي حقوق د هغه قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه عبارت دي چې د خصوصي افرادو تر مینځ روابط ترتیب او تنظیموي.

د دغه نظریاتو په نظر کې نیولو سره نوموړی عالم عمومي حقوقو ته سیاسي حقوق او خصوصي حقوقو ته مدني حقوق وايي.

ج؛ په شلمه پېړۍ کې د عمومي او خصوصي حقوقو وېشنه:

په شلمه پېړۍ کې عمومي حقوق داسې تعريف شوي دي
عمومي حقوق د هغه قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه عبارت
دي چې د خصوصي افرادو او دولت تر مينځ روابط او همدارنگه د
دولت د اداراتو روابط په خپل منځ کې ترتيب او تنظيموي، چې اوس
هم دغه تعريف اعتبار لري

خصوصي حقوق يې داسې تعريف کړي دي
خصوصي حقوق د هغه قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه عبارت
دي چې د يو خصوصي فرد رابطه له بل خصوصي فرد سره ترتيب او
تنظيموي

له پورته تعريفاتو څخه داسې معلومېږي چې د عامه حقوقو په
روابطو کې خامخا بايد يو طرف ته دولت وي او په خصوصي حقوقو کې
دواړو خواوو ته خصوصي افراد موجود وي او د دولت مداخله نه وي
له پورته توضيحاتو څخه معلومېږي چې حقوق له ډېر پخوا وختو
څخه په دوه برخو باندې وېشل شوي دي چې هغه عبارت له عمومي او
خصوصي حقوقو څخه دي

پورتنۍ هره څانگه بيا په خپل وار سره په نورو برخو باندې وېشل
شوي ده، چې د ښه پوهېدو لپاره هر يو جلا جلا مطالعه کېږي

لومړۍ مطلب - عامه حقوق:

مخکې هم تعريف وشو، چې عامه حقوق د هغه قواعدو او مقرراتو
له مجموعې څخه عبارت دي چې د يو خصوصي فرد رابطه له خپل
متبوع دولت سره يا د دولت د اداراتو روابط په خپل مينځ کې ترتيب او
تنظيموي

عامه حقوق په خپل وار سره په لاندې برخو وېشل شوي دي. اساسي حقوق، اداري حقوق، مالي حقوق، د جزا حقوق او په ځنې دولتونو کې د کار حقوق، چې هر یو د ښه پوهېدو لپاره جلا جلا مطالعه شوي دي.

لومړۍ جز - اساسي حقوق

اساسي حقوق چې د عمومي حقوقو له څانگو څخه یوه ډېره مهمه او اساسي څانګه ده، یواځې دانه چې په اساسي حقوقو کې د دولت او افرادو پورې مربوط ډېر اهم موضوعات بیانېږي، بلکې په عین حال کې د نورو حقوقو لپاره هم اساس او بنیاد ګڼل کېږي او نور ټول حقوقي قواعد د اساسي حقوقو په رڼا کې جوړېږي او ټول هغه حقوقي قواعد چې د اساسي حقوقو سره په ټکر کې وي، هېڅ اعتبار نه لري، دا چې اساسي حقوق ډېر مهم دي نو په همدې اساس د عمومي حقوقو له څانګو او رشتو څخه لومړنۍ څانګه او رسته ده، د اساسي حقوقو په رابطه علماء وایي چې د اساسي حقوقو موضوعات د هر دولت په اساسي قانون کې انعکاس پیدا کوي، د بلې ځوانه په اساسي قانون کې د دولت مهم او اساسي موضوعات تر بحث لاندې نیول کېږي، چې په هغې کې خپله د دولت سیاسي رژیم، د دولت درې ګونې قواوې په تفصیل سره بیانېږي چې دا خپله ددې مانا ورکوي چې په اساسي حقوقو کې د یو دولت ټول حقوقي نظام او سیستم تشریح کېږي او په ټولنه کې نظم، د سپلین، امنیت، پرمختګ، انکشاف، ښه حکومت داري، د خلکو د حقوقو او وګاښو رعایتول، د ګډو ډیو مخنیوی کول، د بې نظمۍ له منځه وړل، د خلکو د ضروریاتو او احتیاجاتو پوره کول، د اتباعو د حقوقو رعایتول او نور اهم فکتورونه هغه وخت منځ ته راځي چې هلته نظام وي، قوي دولت موجود وي او ټول دولتي سیستمونه

فعال وي، دغه پورته ټول اهداف د اساسي حقوقو په اساس منځ ته راځي، چې په اساسي قانون کې په ماده واراو جز وارا شکل بيا نېرې اساسي حقوق د نورو عمومي حقوقو لپاره اساس او بنسټ جوړوي، نو ځکه د قوت په لحاظ اول دي او مور په دې کتاب کې د عمومي حقوقو په سر کې ليکلي دي

د اساسي حقوقو د تعريف په هکله زيات نظريات او تعريفونه ورکړل شوي دي، چې دا خبره کله دومره پراخه او وړاندې ځي چې د علماو نظريات يو د بل سره متضاد وي، د نظرياتو توپيرونه يواځې د يو دولت د حقوق پوهانو تر مينځ نه، بلکې د ټولو حقوق پوهانو تر مينځ شتون لري، خو مور د دې لپاره چې د اساسي حقوقو په اړه ښه پوه شو يو څو تعريفات په دې ځای کې ستاسې لپاره راوړو.

۱- اساسي حقوق د هغه قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه عبارت دي چې انساني ټولنو ته نظم او دسپلين ورکوي

۲- اساسي حقوق د هغه قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه عبارت دي چې د دولت پورې مربوط ټول مسايل حل او فصل کوي. (نهاد های سياسي، ۶۳ مخ)

۳- مارسل پریلوټ (Marcel Prelot) وايي ټول هغه قواعد چې هدف يې دولت ته د يو جوهر او جوړښت ورکول وي، د اساسي قانون کرښې بلل کېږي. (سبحاني، ۹۵ مخ)

په پورته تعريفاتو کې ليدل کېږي چې اساسي حقوق څوک د ټولني د ټولو چارو تنظيمونکي گڼي او ځينې نور علماء يې په سياست پورې تړي او سياسي مسايل او سياسي قدرت يې گڼي او د پورته تعريفاتو په نظر کې نيولو سره مور نشو کولای چې اساسي حقوقو باندې ښه پوه شو نو مجبور يو چې نور تعريفات هم د اساسي حقوقو لپاره په دې ځای کې بيان کړو.

محمد جعفر جعفر په خپل کتاب (مقدمه عمومي علم حقوق) کې اساسي حقوق داسې تعريف کړي دي: اساسي حقوق هغه مقررات دي چې د حکومت او دولتي سازمانونو شکل او دولت حدود او وظائف ټاکي. (جعفري ۱۷)

د کابل پوهنتون د حقوقو او سياسي علومو پوهنځي استاد پوهاند دوکتور حفيظ الله دانش وايي چې: اساسي حقوق د هغو قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه عبارت دي چې د دولت مهم او عمده مسایل ترتيب او تنظيموي زما په نظر دا تعريف غوره دی، چې الفاظ يې لنډ او د اساسي حقوقو ټول مسایل پکې ځای په ځای شوي دي، دلته يو سوال مطرح کېږي او هغه دا چې، د دولت عمده مسایل کوم دي؟ په تعريف کې وويل شو چې: د دولت مهم موضوعات او مسایل يې عبارت دي له:

۱- دولت او د دولت د سياسي رژيم پېژندنه:

په اساسي حقوقو کې دولت معرفي کېږي دولت کوم سياسي رژيم لري، يانې د دولت شکل او بڼه مورته راپېژني لکه شاهي، جمهوري، ديموکراتيک، غير ديموکراتيک، مذهبي، غير مذهبي، پارلماني، رياستي، نظامي او نور.

د افغانستان د دولت په اړه راځي چې افغانستان اسلامي جمهوريت دی چې د ديموکراتيک جمهوريت خصوصيت په لرلو سره واحد او مستقل هېواد دی، چې رئيس جمهور يې د درېو وارو قواوو په راس کې قرار لري چې د رياستي رژيم يو خصوصيت يې ځانته غوره کړی دی.

۲- د دولت درې ګونې قواوې:

په اساسي حقوقو کې د دولت د درې ګونو قواوو مقننه، اجرائيه او

قضایا په اړه لاندې موضوعات تشریح کېږي
د درې ګونو قواوو تشکیل، صلاحیتونه، واکونه او مسوولیتونه،
د هغوی ترمنځ د وظایفو وېش، د دغه قواوو ترمنځ اړیکې او
استقلالیت

همدارنگه رئیس جمهور، لویې څارنوالۍ، مرکزي بانک او سرې
میاشتي په رابطه بحث کوي

۳- د اتباعو حقوق، آزادي او وجایب:

په اساسي حقوقو کې د اتباعو اساسي حقوق، د هغوی آزادي او کوم
و جایب چې په ګوته شوي ترتیب او تنظیموي

۴- ځینې نور متفرقه موضوعات:

لکه ملي ژبه، ملي سرود، ملي بیرغ، پولي واحدونه، اضطراري
حالات او نور موضوعات او مسایل ترتیب او تنظیموي

لکه مخکې هم دې خبرې ته اشاره و شوه چې د اساسي حقوقو
موضوعات په اساسي قانون کې منعکس کېږي، چې د افغانستان د
۱۳۸۲ هـ ش کال د جدي د ۱۴ نېټې په اساسي قانون کې چې ۱۲ فصلونه او
۱۲۲ مادې لري، دا مسایل تشریح شوي دي

دویم جز- اداري حقوق:

د اداري حقوقو په اړه هم مختلف تعریفات شتون لري چې موږ ترېنه
د نمونې په ډول دلته ځینې یادوو.

۱- اداري حقوق عبارت د هغه قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه
دي چې اداري حقوقي شخصیتونه، د وزارتونو تشکیلات او وظایف،
ښاروالی، د دولت د ولایاتو او ولسوالیو تشکیل او له اتباعو سره د
دغه سازمانونو روابط ترتیب او تنظیموي (د/د محمد، نذیر، مبادي
حقوق، ۵۵ مخ)

څرنګه چې لیدل کېږي اساسي حقوق او اداري حقوق یو له بل سره د موضوعاتو په اساس ډېرې نژدې اړیکې لري، نو د همدې وجې اداري حقوق د اساسي حقوقو پسې متصل ذکر شوي دي.

د اداري حقوقو په اړه هم دوکتور حفیظ الله دانش ډېر لنډ او ساده تعریف کړی دی.

اداري حقوق عبارت د هغه قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه دي چې د ادارې پورې مربوط مسایل یا اداري مهم مسایل ترتیب او تنظیموي (حفیظ الله، دانش، مبادي حقوق)

د ادارې پورې مربوط مسایل او نور موضوعات عبارت دي له:

- د افرادو رابطه د ادارې سره: لکه د محصلینو رابطه د پوهنځي د ادارې سره، یا د استادانو رابطه د ادارې سره او داسې نور.
- د یوې ادارې رابطه د بلې ادارې سره:

لکه: د حقوقو او سیاسي علومو د پوهنځي، د خصوصي حقوقو د پارتمنت رابطه د پوهنځي د ریاست سره، د پوهنځي د ریاست رابطه د پوهنتون له ریاست سره، د پوهنتون د ریاست سره، د پوهنتون د ریاست رابطه له وزارت سره، په همدې شکل د دغه ډول اداراتو ترمنځ د سلسله مراتبو په نظر کې نیولو سره روابط ترتیب او تنظیموي.

- د یو دولت د داخلي اداراتو تشکیلات په عمومي شکل د یوې ادارې داخلي تشکیلات، د مثال په ډول

په عمومي شکل د افغانستان په اداري سیستم کې دوه ډوله ادارې موجودې دي، مرکزي ادارې او محلي ادارې، د مرکزي ادارې تشکیلات او د محلي ادارې تشکیلات جلا جلا ترتیب او تنظیمېږي که چېرې موږ یوه وړه اداره په نظر کې ونیسو لکه د ننګرهار پوهنتون د حقوقو او سیاسي علومو پوهنځی، نو لیدل کېږي چې یو رئیس، معاون، د پارتمنتونو امرین، تدریسي مدیر، اجرائیوی

مدیر، تحویلدار، مستخدم او استادانو څخه تشکیل شوي ده، چې پورته ذکر شوي ټول موضوعات د اداري حقوقو پورې تړلي دي. د حقوقو پوهنځي په کریکولم کې اداري حقوق په څلورم صنف کې تدریس کېږي او ځینې مسایل یې ډېر مهم دي، په دې ځای کې ځینې پوښتنې مطرح کېږي او د هغوی لپاره ځواب ویل شوی دی. اداره څه ته وايي؟ د ادارې منابع کومې دي؟ د یوې سالمې ادارې اصول څه شی دي؟ د یوې سالمې ادارې ځانګړتیاوې کومې دي؟ چې دا پورته پوښتنې په ډېر لنډ ډول ځوابوو.

۱- اداره هغه علم او هنر دی چې یو زیات شمېر خلک خپلې لار

ښوونې تر کنټرول لاندې راوړي او په ډلښه توګه هغوی د یو ټاکلي هدف په لور سوق کوي.

۲- اداره له هغه فعالیتونو څخه عبارت ده چې دولت یې په مستقیمه

او په غیر مستقیمه توګه د عمومي نظم د ساتنې او یاد عامه اړتیاوو

لپاره تر سره کوي، تر ټولو لوی اداري شخصیت په خپله دولت دی چې د هغې وروسته کابینه، د ښاروالیو، ولسوالیو او ناحیو شوراګانې شاملېدای شي.

د ادارې منابع:

په عمومي شکل د ادارې منابع په درې برخو وېشل شوي دي.

— بشري منابع: متخصصین او خدماتي کارکوونکي.

— فزیکي منابع: تعمیرات، ماشینونه، د دفترنو اثاثیه او نور.

— مالي منابع: بودیجه، نقدې پیسې او نور.

د یوې سالمې ادارې مشخصات

د یوې سالمې ادارې مشخصات په لاندې ډول دي.

۱- د مقرراتو، لواړو او اصولو په نظر کې نیول

۲- اداري تشکيل د لازمو اړتياوو سره برابر وي

۳- د کارکوونکو په انتصاب، انتخاب، تبديلي، معاشونو کې تعادل، تخصص او گټورتوب په نظر کې ونيول شي او سلسله مراتب مراعات شي.

۴- اداره بايد د قلب او بيرو کراسی څخه پاکه وي

۵- کار اهل کار ته وسپارل شي

۶- په ادارې کې همغږي، د کنټرول بنه سيستم، د آمرينو بنه اطاعت

بايد موجود وي

د ادارې اساسي اصول

۱- د هدف يو والی

۲- د سلسله مراتب و رعایت

۳- تخصص

۴- د امر د صادرولو وحدت

۵- د نظارت بشپړ والی

۶- صلاحیت او مسوولیت

۷- د تعادل موجودیت

۸- د انصاف او نرمښت منلو اصل او د کار تداوم

۹- اغېزمن کار

- د ادارې جوړښت:

د اساسي قانون (۱۳۲-۱۴۲) مادوله مخې ادارې په درې برخو

وېشل شوي دي

۱- مرکزي ادارې

۲- محلي ادارې

۳- د ښارواليو او ولسواليو واحدونه

درېيم جز-مالي حقوق

مالي په مانا د مادي يا پولې، چې هدف يې عايداتي منابع او د هغوی مصارف دي چې په اساس يې د دولت مالي امورات ترتيب او تنظيمېږي.

مالي حقوق هم د دولت له ډېرو مهمو او عمده موضوعاتو څخه بحث کوي، چې په اړه يې علماو مختلف تعريفات کړي دي.

۱- مالي حقوق د هغې قواعدو او مقرراتو مجموعې ته وايي چې له مخې يې د دولت کارکوونکي او مامورين د يو هېواد د خلکو او اتباعو څخه ماليه اخلي، همدارنگه د عمومي بودجې د تصويب، لگښتونو او عوايدو په اړه بحث کوي. (ستانکزي، مبادي حقوق، ۱۸ مخ)

۲- مالي حقوق له هغه قواعدو څخه عبارت دي چې د دولت له عايداتي منابعو څخه بحث کوي. (دانش، عمومي حقوق، اول جلد)

په خلص ډول ويلی شو چې مالي حقوق د عمومي حقوقو پورې مربوط يوه څانگه ده، د هغه قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه عبارت دي چې د دولت مالي چارې او امورات ترتيب او تنظيموي.

يانې د دولت عوايد او د عايداتو د لاسته راوړلو لارې چارې، مصارف او د مصارفو د کولو لارې چارې، بوديجه او د بوديجې ډولونه، ماليه، د مالياتو جمع کول، د مالياتو ډولونه، د مالياتو د لارې د دولت د عوايدو سرچيني، د عامه شتمنيو ساتنه، د دولت په مالي چارو باندې د کميت او کيفيت له مخې جدي نظارت کول او داسې نور د مالي حقوقو له موضوعاتو څخه شمېرل کېږي.

لهذا مالي حقوق د هغه قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه عبارت دي چې د دولت عوايد او د عوايدو د لارو چارو ترتيب او تنظيم، همدارنگه د دولت مصارف او د مصارفو د لارو چارو تنظيم، بوديجه او د بوديجې له ډولونو څخه بحث کوي.

په دې مانا چې د دولت مکمل مالي نظام ترتيب او تنظيموي.

څرنگه چې د مالي حقوقو د بحث موضوع د دولت عوايد او مصارف دي چې د عمومي بوديجې په چوکاټ کې انعکاس مومي او د دولت مالي منابعو لپاره لازم قواعد و وضع کوي، چې دغه دواړه موضوعات په ډېر لنډ ډول ستاسې خدمت ته وړاندې کوو، يو د دولت عوايد، دويم د دولت عمومي بوديجه.

- د دولت د عوايدو سرچينې:

د دولت په عمومي ډول پنځه ډوله عايداتي منابع لري چې عبارت دي له: ماليات، پورونه، پولي وسايل او خدماتو بيعة او غير مالياتي عوايد چې له تشرېح او توضيح څخه يې صرف نظر شوی دی.

- د دولت عمومي بوديجه:

عمومي بوديجه چې په هغه کې د دولت عوايد او مصارف د دولت د مالي سياست د هدفونو پر اساس تنظيمېږي او د يو مالي کال ټول عوايد او مصارف پکې انعکاس مومي.

بودجه په دوه برخو باندي وېشل شوې ده.

عادي بوديجه او انکشافی بوديجه، چې له تشرېح او توضيح څخه يې صرف نظر شوی دی.

څلورم جز - د جزا حقوق:

د جزا حقوق د هغه قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه عبارت دي چې د جرم، مجرم او جزاگانو څخه بحث کوي (دانش، عمومي حقوق جزا، اول جلد).

يا د جزا حقوق د هغه مقرراتو مجموعه ده چې دولت يې د ټولني د تنظيم لپاره له هغوی څخه په گټه پورته کولو د جزاگانو د تطبيق صلاحيت او واک پيدا کوي، دا ځکه چې د هغه اعمالو تعقيبول کوم چې د ټولني نظم او امنيت ته صدمه او زيان رسوي يواځې او يواځې د

دولت وظيفه ده، چې د نظم د ساتلو لپاره داسې اصول وضع کړي، چې د هغه په رڼا کې هېڅ وړانګاری و نه شي کړای، د قانون په چوکاټ کې له مجازاتو څخه ځان خلاص کړي.

په پورته تو ضېح کې ليدل کېږي چې په لومړۍ برخه کې له جزا څخه په دويمه برخه کې له مجرم څخه او په درېيمه برخه کې جرم ته اشاره شوې ده.

له دې څخه معلومېږي چې د جزا حقوق د هغه قواعدو مجموعۀ ده چې د جزا ګانو پورې مربوط ټول مسایل هم حل او فصل کوي يا په بل عبارت د جزا حقوق د هغه قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه عبارت دي چې ټول جرمي حرکات او اعمال ټاکي او د هغوی په مقابل کې لازم ټولنيز عکس العملونه پېش بيني کوي او دغه لازم ټولنيز عکس العملونه په مرتکبو اشخاصو تطبیقوي، د جزا حقوق په خپل وار سره په دوه برخو باندي وېشل شوي دي، چې هغه د عمومي حقوق جزا او اختصاصي حقوق جزا څخه عبارت دي.

د حقوقو او سياسي علومو په پوهنځي کې د حقوق جزا موضوعات چې عبارت له جرم، مجرم او جزا ګانو څخه دي په اته مضامينو کې لوستل کېږي، چې له دغه اته مضامينو څخه يو شمېر داسې دي چې، د حقوق جزا د اصلي علومو او يو تعداد د حقوق جزا د معاونه علومو په نامه يادېږي.

موږ هم په ډېر لنډ ډول په لومړۍ قدم کې د حقوق جزا اصلي علوم او په دويم قدم کې د حقوق جزا معاونه علوم په ډېر لنډ ډول درپېژنو.

- د حقوق جزا اصلي علوم يا حقوقي جنائي علوم -

عبارت له هغې علومو څخه دي چې د جرايمو له متن او محتوی څخه بحث کوي.

مختصر

د حقوقو جزا اصلي علوم په لاندې ډول دي

عمومي د جزا حقوق

اختصاصي د جزا حقوق

د اسلام د جزا حقوق

د جزا د حقوقو تاريخ

بين المللي حقوق جزا

جزا پېژندنه

(د جزائي محاکماتو اصول)

له دغه پورته اووه مضامينو څخه يواځې تعريفات او موضوعات په

ډېر لنډ ډول در پېژنو.

۱- د جزا عمومي حقوق

د هغه قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه عبارت دي چې ټول هغه

مسائل او موضوعات ترتيب او تنظيموي، کوم چې په ټولو جرايمو کې

شريک وي او س پوښتنه داده چې د عمومي جزا حقوقو موضوع او

مسائل څه شي دي؟

عمومي د جزا حقوقو مسائل او موضوعات عبارت دي له:

د جرم او مجرم پېژندنه

د جرايمو عمومي متشکله عناصر چې عبارت له قانوني، مادي او

معنوي عنصر څخه دي

د جرايمو ډولونه د متشکله عناصرو له حيثه

مشروطه ازادي، تعليق د مجازاتو، عفو او تخفيف د مجازاتو او

نور. (دانش، عمومي حقوق جزا)

۲- د جزا اختصاصي حقوق

دا عبارت له هغې جرايمو څخه دي چې د هر جرم لپاره ځانگړی

تعريف، اوصاف، متشکله عناصر او مجازات پيش بيني کوي، په دې مانا چې د هر يو جرم لپاره ځانگړې تعريف کوي، د هر جرم ځانگړې خصوصيات بيانوي، د هر جرم ځانگړې متشکله عناصر بيانوي او د هر جرم لپاره ځانگړې مجازات پيش بيني کوي.

۳- جزا پېژندنه:

عبارت له هغې حکم څخه دی چې په اساس يې هغه مسایل او موضوعات چې د مجازاتو د اجرا، تطبيق او اړوند اصول څيړي، چې د هغه په مرسته د مجرمينو د وضعې بنه والی او د هغې د دوباره اصلاح او تربيت موضوعات په محاسبو کې، د مجرمينو ساتنه او داسې نور، مسایل او موضوعات ترتيب او تنظيموي.

يا په خلص ډول بايد ووايو چې: جزا پېژندنه د هغې قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه عبارت دي چې د جزاگانو پورې مربوط ټول مسایل ترتيب او تنظيموي يا حل او فصل کوي.

يا دا چې جزا پېژندنه له هغه علم څخه عبارت دی، چې: د جزاگانو پېژندنه، د تطبيق د حالاتو او موثريت څخه بحث کوي (دانش، جزا شناسي).

موږ په دې ځای کې په ډېر لنډ ډول د جزاگانو د ډولونو څخه يادونه کوو.

جزاگانې د مختلفو و جوهاتو له حیثه په مختلفو گروپونو باندې وېشل شوي دي لکه د خپل مينځي اړیکې له حیثه، د محل له حیثه، د وجوب له حیثه او د جرايمو له حیثه چې، هر يو يې جلا جلا مطالعه کوو. - د خپل منځي رابطې له حیثه: ټولې جزاگانې په څلورو برخو وېشل

شوي دي

۱- اصلي جزاگانې:

له هغې جزاگانو څخه عبارت دي چې خپله د همدغه جرم لپاره ټاکل شوي وي، لکه: غلا لپاره د لاس پرېکول، شرابو لپاره ۸۰ دري وهل، زنا لپاره سنگسارول او داسې نور. (د جزا قانون)

۲- بدلي جزاگانې:

عبارت له هغو جزاگانو څخه دي چې د اصلي جزا د نه ورکولو په صورت کې ورکول کېږي، لکه: د قتل جزا قصاص ده، کله چې قصاص نه تطبیق کېږي، نو په مقابل کې بیا دیت ورکول کېږي، چې د یو نفس په مقابل کې ۱۰۰ اوبان دیت لازمي دي (حقوق جزا اسلام)

۳- تبعي جزا:

تبعي جزا یا پیوسته او تړلې جزا عبارت له هغې جزا څخه ده، چې د اصلي جزا د تطبیق په صورت کې بهې د قاضي له حکم څخه پرته په اتوماتیک ډول خپله تطبیق کېږي لکه: د قذف د جزا د تطبیق په صورت کې تبعي جزا د شهادت نه قبلیدل دي، چې په دې صورت کې د قاضي حکم ته ضرورت نه لیدل کېږي

۴- تکميلي جزا:

له هغې جزا څخه عبارت ده چې د اصلي جزا تر څنګ که چېرې قاضي مناسب وګڼي د تکميلي جزا حکم هم کوي، لکه: د غلا د حد د تطبیق په صورت کې، عوڅ شوی لاس مرتکب ته په غاړه کې اچول او په بازار کې ګرځول

- د وجوب له حیثه:

د وجوب له حیثه جزاگانې په دوه برخو وېشل شوي دي، له یو حده او څو حده څخه عبارت دي

يوه حده جزاگانې:

دا عبارت له هغې جزاگانو څخه دي چې په اسلامي شريعت کې يې اندازه ټاکل شوې وي او قاضي پکې کمې او زياتې نه شي کولای خو حده جزاگانې: دا عبارت له هغې جزاگانو څخه دي چې په اسلامي شريعت کې يې اندازه نه وي ټاکل شوي.

د محل له حيثه ټولې جزاگانې په درې برخو باندي وپشل شوي دي

بدني جزاگانې:

عبارت له هغې جزاگانو څخه دي چې صدمه يې مستقيماً بدن ته رسېږي، لکه: د لاس پرېکول، په درو وهل، او نور.

مالي جزاگانې:

عبارت له هغې جزاگانو څخه دي چې صدمه يې مستقيماً مال ته رسېږي، لکه: ضبط، مصادره، جریمه او نور.

روحي او نفسي جزاگانې: دا عبارت له هغې جزاگانو څخه دي چې صدمه يې د شخص روح او نفس ته رسېږي، لکه: نصيحت، تهديد، حبس او نور.

د جرايمو په اعتبار سره ټولې جزاگانې په څلورو برخو باندي وپشل شوي دي، حدود، قصاص او ديت، تعزيرات او كفارات (حقوق جزا/اسلام)

۴- د جزا د حقوقو تاريخ:

په دې علم کې د حقوق جزا وضع او حالات په مختلفو دورو کې تر مطالعې لاندې نيسي، لکه: پخوانۍ پېړۍ، منځنۍ پېړۍ، نوې پېړۍ او حاضره پېړۍ، چې پدغه هره دوره کې د حقوق جزا وضعه او حالات په جلا جلا ډول تشرېح شوي دي (دانش، حقوق جزا تاريخ)

۵- بين المللي حقوق جزا:

دا عبارت له هغه قواعدو او مقرراتو څخه دي چې ټول هغه جرایم او مجرمین تر څېړنې لاندې نیسي، چې یا یې د جرم صدمه یو دولت ته رسيدلې وي او خارجي عنصر پکې موجود وي او یا دا چې له دوو دولتونو څخه د زیاتو دولتونو نظم ته یې صدمه رسولې وي، چې د همدې وجې بين المللي د جزا حقوق په دوه برخو باندې وېشل شوي دي، چې یو یې خصوصي بين المللي د جزا حقوق، چې پکې ټول هغه جرایم مطالعه کېږي، چې په یوه دولت کې واقع شوي، اما خارجي عنصر پکې موجود وي لکه یو افغان په پاکستان کې یو ایراني وژني او له هغې څخه وروسته دغه افغان هند ته فرار کوي، لیدل کېږي، چې نظم د یوه دولت د منځه تللي، خو خارجي عنصر پکې شتون لري

- د جزا عمومي بين المللي حقوق:

عبارت دهغه قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه دي چې د جرم د ارتکاب په صورت کې دوه، یا له دوو څخه زیاتو دولتونو ته پکې صدمه رسيدلې وي، چې د بين المللي حقوق جزا موضوعات عبارت دي، د جرایمورسیده گي لپاره د ذیصلاح دولت تعین، د مجرمینو استرداد او نړیوال پولیس یا انټرپول (دانش، حقوق جزایي بين المللي)

۶- د جزایي محاکماتو اصول:

عبارت د هغه قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه دي، چې جرایم ته د رسیده گي د پروسیجر له اصولو څخه بحث کوي، په دې مانا چې د جرم له وقوع څخه د جزا تر تطبیق پورې ټول مراحل ترتیب او تنظیموي، لکه د پولیسو اجراءات، د څارنوالی اجراءات، ابتدايه محکمه، استیناف محکمه او سترې محکمې اجراءات او د جزا تطبیق

چې د محبس د ادارې پورې تړلي دي ټول اجرات ترتيب او تنظيموي
(دانش، اصول محاکمات جزايي).

۷- د اسلام د جزا حقوق

دا هغه قواعد او مقررات دي چې د اسلامي شريعت د احکامو په
نظر کې نيولو سره د هر جرم لپاره ځانگړي مجازات، ځانگړي د حرمت
دلایل، د ثبوت وسايل، د جزا د تطبيق شرايط او نور تر مطالعې لاندې
نيسي. (حقوق جزای اسلام)

چې مهم موضوعات يې د حدود، قصاص، ديت او تعزيراتو د
مجازاتو څېړنه ده.

د حقوق جزا معاونه علوم: غیر حقوقي جنائي علوم: دا عبارت
له هغه علومو څخه دي چې خپله له جرم، مجرم او جزاگانو څخه بحث نه
کوي، بلکې د جرم، مجرم او جزاگانو په پېژندنې او ثبوت کې مرسته او
همکاري کوي.

دا هغه علوم دي چې، د حقوق جزا سره مرستندوی دي او د حقوق جزا
د اهدافو په لاسته راوړلو کې کومک او همکاري کوي.

کريمنولوژي، کريمنالستيک او عدلي طب.

کريمنولوژي: هغه علم دی چې د جرايمو د وقوع علل او عواملو او
د هغوی د مخنيوي له لارو چارو څخه بحث کوي. (۱)

کريمنالستيک: د جرايمو له کشف او اثباتيه وسايلو څخه بحث
کوي.

عدلي طب: دا هم هغه علم دی چې د جرايمو د اثباتيه وسايلو له
کشف څخه بحث کوي.

تبصره: (د کار حقوق)

عبارت د هغه قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه دي چې د کارگر او کارفرما تر منځ اړیکې ترتیب او تنظیموي، یا د هغه قواعدو او مقرراتو مجموعه ده چې د کارپورې مربوط ټول مسایل حل او فصل کوي، چې د کارپورې اړوند مهم موضوعات په اساسي قانون کې ذکر شوي دي.

د افغانستان د اساسي قانون (۴۸) ماده حکم کوي چې: کار د هر افغان حق دی، د کار د ساعتونو ټاکل بامعاشه رخصتي، د کارگر او کارفرما حقوق او د هغې سره نورې چارې د قانون په اساس تنظیمېږي، د قانون د حکمونو په حدودو کې د کار او کسب انتخاب آزاد دی. په همدې ترتیب (۴۹) د ډول حکم کوي چې: جبري کار منع دی، په اطفالو د کار تحمیل جواز نه لري. (اساسي قانون AF) اوس دلته یوه پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې د کار حقوق عامه حقوق دي او که خصوصي حقوق دي؟

په نړۍ کې د اقتصادي نظامو په نظر کې نیولو سره هغه هېوادونه چې اشتراکیت باندې معتقد وي، په دې مانا چې فردي ملکیت نه قبلوي او هر څه د دولت ملکیت گڼي او دولت په دې مکلف گڼي چې خپلو اتباعو ته د کار زمینه برابره کړي، د اتباعو د کور، کالي او ډوډۍ مسوولیت دولت په خپله غاړه اخیستی او هر څومره انسانان چې کار کوي نو دا کار د دولت لپاره کوي دلته لیدل کېږي چې په ټولو کارونو کې یو طرف خامخا دولت قرار لري، نو پداسې نظام کې د کار حقوق د عمومي حقوقو له څانگو څخه یوه څانگه ده.

او که اقتصادي نظام سرمایه داري وي نو په دې صورت کې هر سړی فردي ملکیت لري، آزاد بازار شتون لري او هر شخص چې په هره

طریقه هر څومره گټه لاسته راوړی شي، اجازه لري او په دې سیستم کې اکثره کارونه د خصوصي افرادو لپاره کېږي، وگورئ ترانسپورت خصوصي، ساختماني شرکت شخصي، مکتب او پوهنتون شخصي، فابریکه او زراعت شخصي کله چې دا ټول شخصي شي نو لیدل کېږي چې انسانان د نورو انسانانو سره کار کوي او دواړو خواو ته خصوصي افراد قرار لري، چې دغه حقوق د خصوصي حقوقو په نوم یادېږي، خو په هر صورت داسې وایو چې د کار حقوق په مطلق ډول مورږ نه شو کولای چې یا یې یواځې د عمومي حقوقو او یا یې یواځې د خصوصي حقوقو پورې و تړو بلکې دا مشترک حقوق دي

دویم مطلب - خصوصي حقوق

د هغه قواعدو او مقرراتو مجموعه ده چې د یو خصوصي فرد رابطه د بل داخلي خصوصي فرد سره د متبوع دولت د قلمرو په داخل کې، ترتیب او تنظیموي

لکه یو افغان د جلال اباد په ښار کې د یو بل افغان تجار سره یوه تجارتي معامله تر سره کوي

خصوصي حقوق په خپل وار سره په دوه برخو باندي وېشل شوي دي، چې د حرفوي (مسلکي) حقوقو او غیر حرفوي حقوقو څخه عبارت دي چې دواړه جلا جلا تر مطالعې لاندې نیسو.

لومړۍ جز - حرفوي حقوق

د هغه قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه عبارت دي چې د خصوصي افرادو روابط د هغوی د مسلک پېشې او شغل په نظر کې نیولو سره ترتیب او تنظیموي، په حرفوي حقوقو کې ټولې هغه حرفوي او مسلکي اړیکې ترتیب او تنظیمېږي چې له دغه مسلک او پېشې څخه راپیدا شوي وي (دانش، مبادي حقوق)

لکه تجارت، ترکانې، د توکرانو او بدل او نور چې د هر مسلک پورې تړلې خاصې اړیکې ایجادېږي او خاص حقوق او وجاهت لري، چې د حرفوي حقوقو په اساس ترتیب او تنظیمېږي، چې په خپل وار سره په درې برخو باندې وېشل شوي دي، د تجارت حقوق، د صنعت حقوق او د کار حقوق.

لکه څرنګه چې مخکې د عمومي حقوقو په بحث کې د کار حقوق د یوې تبصرې په ضمن کې مطالعه شول نو په دې ځای کې د کار د حقوقو په اړه بحث نه دی شوی او یواځې د تجارت حقوق او د صنعت حقوق جلا جلا تر بحث لاندې نیول شوي دي.

الف: د تجارت حقوق

د تجارت حقوقو له ډېر پخوا څخه د انسانانو تر منځ رواج درلود، په ابتدايي ټولنو کې انسانانو خپلې اړتیاوې په مستقیم ډول نه شوې پوره کولای، ولې په غیر مستقیم ډول هغوی خپلې اړتیاوې او ضروریات د اخیستلو او خرڅولو له لارې پوره کول.

په هغه وخت کې چې صنعت، زراعت او پولې واحدونه موجود نه و، په هغه وخت کې د تجارت حقوق هم موجود نه و، مګر کله چې زراعتي محصولات منځته راغلل نو د زراعتي محصولاتو جنس په جنس تبادلې شروع شوه، کله چې پرمختګ رامنځته شو او صنعتي مصنوعات هم منځ ته راغلل نو په دې صورت کې هم جنس په جنس تبادلې جریان درلود، چې د تجارت د حقوقو بنیاد له همدې ځای څخه شروع کېږي، کله چې پولې واحدونه ایجاد شول، په پولې واحدونو باندې تبادلې چې عبارت، له اخیستلو او خرڅولو څخه دي شروع شول، د تجارت حقوقو لپاره اصول او مقررات وضع شول، البته ددې خبرې یادونه باید وکړو چې د تجارت حقوقو لومړني قواعد او مقررات په ډېر ابتدايي شکل وو.

او دومره غښتلي نه وو، د وخت په تېرېدو سره په تجارت کې چې څومره پرمختګ او انکشاف رامنځ ته کېده په هماغه اندازه د تجارت د حقوقو قواعدو او مقرراتو هم پرمختګ او انکشاف کاوه، چې په دې ځای کې د دغه انکشاف تاريخي سير ته اشاره شوې ده.

تجارت د پېر پخوانی تاريخ لري او هغه دا چې بابليان په ۲۰ قبل ميلاد پېر کې د (دجلې) او (فرات) په غاړو کې ژوند کاوه، اکثره يې تجاران وو، د حمورابي قانون کوم چې خپله د حمورابي له خوا چې په ۲۱۲۳ ق م کې په بابل کې باچاؤ، وضع شوی، په هغه کې د تجارت په اړه د پېرو احکامو شتون درلود، لکه: د کشتيو په کرایه ورکول او نور.

له دې څخه وروسته په انگلستان او فرانسه کې تجارت رواج پيدا کړ، له دې څخه وروسته د نړۍ په نورو هېوادونو کې تجارت رواج پيدا کړ او په اکثره هېوادونو کې عام شو، د وخت په تېرېدو سره پکې انکشافات رامنځته شول، کله چې په تجارت کې انکشافات رامنځته شول نو هماغه ؤ چې په هر دولت کې يو سلسله قواعد او مقررات وضع شول چې په لاندې ډول ترېنه يادونه کوو.

په المان کې په ۱۷۱۲ م کال کې د تجارت لپاره يو سلسله مقررات وضع شول، په ۱۸۹۲ م کال د تجارت لپاره په فرانسه کې يو لړ قواعد او مقررات وضع شول، په ۱۳۲۴ هـ ش کال کې په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د تجارت اصولنامه وضع شوه، چې له يوې ورځې څخه بلې ورځې ته د تجارت حقوقو په اړه مختلف انکشافات رامنځته شول، هماغه ؤ چې د تجارت حقوقو لپاره پرمختللي مقررات وضع شول چې بلاخره يې ننی شکل غوره کړ.

د تجارت حقوقو پېژندنه:

لومړی بايد تجارت و پېژنو!

تجارت د منقولو اموالو اخیستلو او خرڅولو څخه عبارت دی چې د
گټې په مقصد په دوامداره ډول د شغل او پېشې په شکل یې صورت
نیولی وي

له پورته تعریف څخه لاندې نقاط استنباط کېږي

۱- مال یا جنس باید منقول وي

(۱) ځینې دولتونه د غیر منقولو اموالو اخیستلو او خرڅولو ته هم
تجارت وایي.

۲- منقول اموال باید اخیستل شوي وي او که داسې نه وي، یواځې
خرڅول یې تجارت نه گڼل کېږي، لکه: یو سړی د خپلې ځمکې
محصولات په بازار کې خرڅ کړي دا تجارت نه دی. (منقول مال هغې
مال ته وایي چې د انتقال وړ وي)

۳- ټول اخیستل شوي شیان باید بېرته خرڅ کړي، که چېرې یواځې
اموال یې اخیستې وي هغه هم تر هغه وخت پورې چې بېرته یې خرڅ نه
کړي، تجارت نه گڼل کېږي، لکه: یو سړی د خپل ضرورت لپاره ځینې
اجناس اخیستي وي.

۴- معامله باید د گټې په منظور تر سره شوي وي، که چېرې داسې نه
وي هغه هم تجارت نه گڼل کېږي، د مثال په ډول یو سړی درې بوجی غنم
اخیستي دي اوس ترې یوه بوجی اضافه کېږي او بېرته یې په څو چې
اخیستي وي، په هغه قیمت پلوري، دا تجارت نه دی.

۵- اخیستل او خرڅول باید په دوامداره ډول وي، که چېرې د یو ځل
لپاره څوک یو شی واخلي او بېرته یې د گټې په مقصد هم خرڅ کړي دا
تجارت نه دی، تر څو یې چې په دوامداره ډول یې نه وي تر سره کړی
۲- اخیستل او خرڅول به یې ځانته د شغل او پېشې په شکل گرځولي وي
کله چې دغه پورته شپږ نقاط موجود شي تجارت بلل کېږي

راځو دې ته چې؛

د تجارت حقوق څه ته وايي؟

د تجارت حقوق د حرفوي حقوقو څانګه ده، نو په دې اساس یو واحد تعریف نه لري او هر عالم ورته جلا جلا تعریفات کړي دي، چې د نمونې په ډول یې دلته څو مثالونه ذکر کوو.

۱- د تجارت حقوق: د هغه قواعدو او مقرراتو مجموعه ده چې د تجارت پورې مربوط ټول مسایل حل او فصل کوي

۲- د تجارت حقوق: د تجارت د پراختیا، د خلکو د احتیاجاتو د پوره کولو، همدارنګه په تجارت کې د تقلب او جعل کاري، د منځه وړلو په خاطر، د تجارتي او شرکتی مسایلو د ترتیب او تنظیم په خاطر، د مقرراتو وضع کول عبارت د تجارت له حقوقو څخه دي

۳- د تجارت حقوق د خصوصي حقوقو له رشتو څخه یوه رشته ده او د هغه قواعدو او مقرراتو مجموعه ده چې د تجارتي او اقتصادي اړیکو، تجارتي مؤسسات او د هغوی فعالیتونه ترتیب او تنظیموي

بیا هم یو شمېر علما په دې تعریفاتو باندې قانع نه دي او د تجارت حقوقو په اړه دوه نظریې موجودې دي، چې یو ته یې نفسي یا شخصي نظریه او بل ته یې آفاقي نظریه وايي.

د شخصي یا نفسي نظریې په اساس لومړی تاجر او وروسته تجارتي معامله تعریف کېږي، که دا نظریه قبوله شي نو د تجارت حقوق د هغه قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه عبارت دي چې تاجر مطالعه کوي، د المان علماء همدغه نظریه قبلوي

آفاقي نظریه چې د نفسي یا شخصي معکوسه نظریه ده، د دې نظریې په اساس د تجارت حقوق د هغه قواعدو او مقرراتو مجموعه ده چې لومړی تجارتي معامله او وروسته تاجر مطالعه کوي، چې فرانسې او افغانستان همدغه نظریه قبوله کړې ده.

او س دلته یوه پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې؛
تجارتی معامله څه ته وايي؟

د افغانستان اسلامي جمهوریت د تجارت اصولنامې په (۴۱) ماده
کې تجارتی معامله داسې تعریف شوی ده.

تاجر یا غیر تاجر کسان چې منقول مالونه پلوري یا بل چاته یې په
اجاره ورکوي تجارتی معامله گڼل کېږي

د تجارت حقوقو منابع

د تجارت حقوقو منابع عبارت دي له:

— اسلامي شریعت

— قانون

— عرف او عادات

— قضایي رویه او دکتورین

ب. د صنعت حقوق

هغه مقررات دي چې صنعت پورې مربوط ټول مسایل حل او فصل
کوي، د کار حقوق چې مخکې پرې بحث شوی دی، په دې ځای کې ترې
صرف نظر شوی دی

د ویم جز- غیر حرفوي حقوق:

له هغه قواعدو او مقرراتو څخه عبارت دی، چې پرته له شغل او
پېشې څخه د افرادو روابط ترتیب او تنظیموي، چې په لاندې برخو
وېشل شوي دي

الف- د کورنۍ حقوق

ب- د میراث حقوق

ج- د و جایو حقوق

د- عیني حقوق

چې د ښه پوهېدو لپاره هر یو جلا جلا تر مطالعې لاندې نیسو.

الف- د فامیل حقوق یا کورني حقوق

دا عبارت له هغه قواعدو څخه دي چې د کورنۍ پورې مربوط ټول اهم مسایل او موضوعات حل او فصل کوي، یا دا چې د کورنۍ پورې مربوط مسایل ترتیب او تنظیموي، مخکې له دې چې د کورنۍ د حقوقو په اړه بحث وکړو، ښه به دا وي چې لومړی کورنۍ وپېژنو.

د افغانستان د اسلامي دولت د مدني قانون له مخې کورنۍ په دقیق ډول نه ده معرفي شوې، ولې په (۵۲) ماده کې داسې صراحت وجود لري د انسان کورنۍ د هغه له خپلوانو څخه مشکله ده چې د یو شریک اصل په وسیله سره جمع شوی وي خو د هغه سربېره د حقوقو په علم کې کورنۍ له هغه افرادو څخه عبارت ده چې نسبي خپلوان، خپله شخص او د هغه د ژوند شریک یو ځای وي.

د کورنۍ اصطلاح د هغه افرادو په مجموعي باندې اطلاق کېږي، چې د واده او خپلوی له لارې یو له بل سره متحد شوي وي، د شخص او مالي حقوقو تر مینځ اړیکې یوازې د کورنۍ د ځینو غړیو تر منځ شتون لري، کورنۍ په کلي توګه نه د حقوقي شخصیت درلودونکي او نه په خپل ځان پورې د منحصر مال څښتنه ده.

د کورني حقوقو (فامیل حقوقو) موضوعات عبارت دي له:

۱- نامزدي (کوژدن)

۲- ازدواج او د ازدواج اثار

۳- د ازدواج د عقد اعلان او اثار یې

۵- نفقه

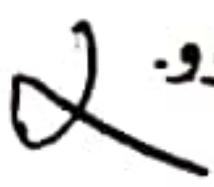
۵- نسب

۶- حضانت

۷- ولایت

۸- وصایت

پورته یاد او داسې نور واره فرعي موضوعات به ان شاء الله تاسې په درپیم ټولګي کې د کورني حقوقو په مضمون کې په تفصیل سره ولولئ او موږ یې په دې ځای کې له مطالعې څخه صرف نظر کوو.

ب د میراث حقوق

د میراث کلمه په لغت کې یا د مفعول د اسم په توګه راځي چې په دې صورت کې مؤرث یا متروکه مانا ورکوي او یا هم د میراث کلمه د مصدر په توګه راځي چې د انتقال یا لېږدولو مانا ورکوي.

په اصطلاح کې د میراث حقوق عبارت د یو لړ قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه دي، چې د متوفی د مالونو، پورونو او وصیتونو برخلیک ټاکي. په دې اساس که حق مالي وي او که غیر مالي وي دا ټول په میراث کې شاملېږي، لکه د قصاص حق، د عیب په خیار کېد میعي د مستردولو حق او داسې نور.

د اسلامي فقهاو له نظره د میراث علم عبارت له یو لړ حسابي فقهي قواعدو څخه دی چې د هغوی له لارې له متروکې څخه د هروارث برخه معلومېږي.

همدا شان د میراث د علم حکم کفائي فرض دی او منابع یې له قرآن کریم، احادیثو او اجماع څخه عبارت دي، د میراث احکام هغه وخت جاري کېږي چې د میراث شرایط، اسباب او ارکان وجود ولري، چې په لاندې ډول یې ډېر مختصراً ذکر کوو.

د میراث ارکان

میراث درې ارکان لري چې له مؤرث، وارث او له موروث څخه عبارت دي. مؤرث هغه څوک دی چې وروسته له مرګ څخه یې مال ترکه کېږي.

وارث: هغه څوک دی چې د سړي مال ورته وپشل کېږي

موروث: هغه مال دی چې د مړي نه پاتې شوی دی

د ميراث اسباب:

هغه اړیکې چې د تولد او تناسل له لارې د وگړيو تر منځ پيدا کېږي، هغې ته قرابت وايي چې خپلوي او قرابت د ميراث لومړنی شرط دی خپلوي د اړیکو په پام کې نيولو سره په اصولو او فروغو وپشل کېږي، چې وروسته بيا په ذوالفروضو، عصبه او ذوی الارحامو وپشل کېږي

حج د وجايبو حقوق

وجيبه يو ډول مکلفيت دی، يانې هغه قواعد او مقررات چې د شغل او پېشې پرته د افرادو له حقوقو او وجايبو څخه بحث کوي يا په بل عبارت د وجايبو حقوق د هغه قواعدو او مقرراتو مجموعه ده چې د افرادو حقوق او وجايب يو د بل په مقابل کې ترتيب او تنظيموي، اوس دلته يو پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې؛

وجيبه څه مانا؟

وجيبه په دوه ډوله ده، يوې ته يې عامه وجيبه وايي او بلې ته يې خاصه وجيبه وايي، چې موږ هر يو جلا جلا تر مطالعې لاندې نيسو.

۱- عامه وجيبه:

د نورو د حقوقو د احترام کولو له مکلفيت څخه عبارت ده، يا له هغې حالت او مجبوريت څخه عبارت ده، چې د نورو د حقوقو د احترام لپاره يې لري

لکه زموږ او ستاسې د کور تر څنګ يو بل څوک کور په کرايه نيسي، نو په دې ځای کې زموږ مکلفيت دا دی، يا زموږ وجيبه دا ده چې

د هغې حقوقو ته احترام وکړو او هېڅ ډول ضرر ورته ونه رسوو، يانې نور ګاونډيان به ورته ضرر نه رسوي، چې دغه ضرر نه رسول او د هغه د حقوقو احترام د ګاونډيانو وجيبه ګڼل کېږي.

۲- خاصه وجيبه:

عبارت له هغې رابطې څخه ده، چې د هغې رابطې په اثر يو شخص د بل شخص په مقابل کې د يو شي په سپارلو يا د يو کار په کولو او يا د يو خدمت په سر ته رسولو او يا په نه کولو مجبورېږي. د مثال په ډول احمد محمود ته وصيت وکړ. نو دلته محمود بايد دغه وصيت سر ته ورسوي ځکه چې دا يې وجيبه ده، يا دا چې احمد غواړي يو کور جوړ کړي او محمود ساختمانې شرکت لري او دهغه سره قرار داد کوي چې په يو کال کې به ورته کور جوړوي، اوس په دې ځای کې بايد محمود په يو کال کې دغه کار سر ته ورسوي، ځکه چې دا يې وجيبه ده.

د؛ عيني حقوق:

عيني حقوق د خصوصي حقوقو له رشتو څخه يوه ډېره مهمه رشته ده، چې عبارت له هغه قواعدو او مقرراتو څخه دی چې د فرد رابطه او اړيکې د يو شي يا اموالو سره او يا دا چې د فرد رابطه د جنس يا شي په مقابل کې ټاکي يانې تشيټوي.

د عيني حقوقو اصلي موضوع ملکيت او د هغې پورې مربوط نور ټول حقوق دي چې موږ بايد ملکيت هم وپېژنو.

د افغانستان د ۱۳۵۵ هـ ش کال د مدني قانون په (۵۵) ماده کې ملکيت داسې تعريف شوی دی:

((ملکيت داسې حق دی چې د هغه په مقتضاشي د شخص د ارادې او تسلط لاندې واقع کېږي، يوازې مالک کولای شي د قانون د حکمونو په حدودو کې د هغې استعمال، ګټه اخيستل او هر ډول مالکانه تصرف ته

اقدام وکړي)) د افغانستان د مدني قانون له مخې په عام ډول ملکیت په دوه ډوله وېشل کېږي، چې عبارت له منقول او غیر منقول ملکیت څخه دی، خود حقوقو عالمانو بیا غیر منقول اموال په څلورو برخو باندې وېشلې دي

الف- هغه اموال چې ذاتاً غیر منقول وي، لکه ځمکه

ب- هغه اموال چې د انسانانو د اعمالو په نتیجه کې غیر منقول گرځي لکه، د تعمیراتو اموال

ج- هغه اموال چې د غیر منقول اموالو په حکم کې راځي، لکه (ونې) بوتې

د- هغه چې د حکم په اساس غیر منقول وي لکه، زراعتي ماشین الات

چې د افغانستان د مدني قانون له مخې غیر منقول ملکیتونه د عيني حقوقو د بحث اصلي موضوع تشکیلوي

چې په دې اړه د لاندې موضوعاتو نومونه قابل د یادولو دي تر تسلط لاندې راورل، هر مباح مال چې مخکې چا تر لاسه کړه، هغه یې مالک دی (۱۹۸۵) ماده.

د مړینې په سبب د ملکیت انتقال: هغه اموال چې له مورث څخه په میراث پاتې کېږي

وصیت:

چې یو شخص بل ته وصیت کوي چې دا درې ډوله د ملکیت لاسته راوړل وو.

شفع، حقا به (اوبو کولو حق) د مرور حق، د تلور اتلو حق او داسې

نور.

دويم مبحث- بين المللي حقوق:

بين المللي حقوق له هغه قواعدو او مقرراتو څخه عبارت دي، چې د يو دولت په قلمرو کې محدود نه وي، بلکې دباندې ووځي او د خارجي جنبې لرونکي وي، يا هغه قواعد دي چې خارجي جنبه ولري، يا په بل عبارت بين المللي حقوق له هغه قواعدو او مقرراتو څخه عبارت دي چې د يو خصوصي فرد رابطه د خارجي دولت سره يا د دوو يا څو دولتونو ترمنځ روابط، د بين المللي سازمانونو روابط په خپل منځ کې يا د بين المللي سازمانونو روابط د دولتونو سره ترتيب او تنظيموي، چې په لاندې برخو وېشل شوي دي

د بين المللي حقوقو ډولونه

۱- عمومي بين المللي حقوق

۲- خصوصي بين المللي حقوق

۳- د جزا بين المللي حقوق

چې د ښه پوهېدو لپاره هر يو جلا جلا تر مطالعې لاندې نيسو.

لومړی مطلب- عمومي بين المللي حقوق

له هغه قواعدو او مقرراتو څخه عبارت دي کوم چې په هغه بين المللي موضوعاتو باندې تطبيق کېږي، چې جدا قلمرو خوايي دولت يا سازمان وي، يا په بل عبارت عمومي بين المللي حقوق له هغه قواعدو او مقرراتو څخه عبارت دي چې د يو خصوصي فرد رابطه د خارجي دولت سره يا د دولتونو روابط په خپل منځ کې يا د دولتونو او بين المللي سازمانونو روابط له افرادو سره ترتيب او تنظيموي

ولې ددې لپاره چې په دغه موضوع باندې ښه پوه شو، بهتره به وي چې لومړی د عمومي بين المللي حقوقو منابع او له هغه څخه وروسته د عمومي بين المللي حقوقو موضوعات مطالعه کړو.

د عمومي بين المللي حقوقو منابع:

عمومي بين المللي حقوق دوه ډوله منابع لري چې هغه عبارت دي له اصلي منابع او فرعي منابع، چې د بنه پوهېدو لپاره هر يو جلا جلا تر مطالعې لاندې نيسو.

۱- اصلي منابع: *زدي منابع (حکم مسنم دوهو يا ال داسي نوله نه تها اصل کي پري)*
اصلي منابع په دوه برخو وېشل شوي، چې هر يو يې جلا جلا تر مطالعې لاندې نيسو.

الف: بين المللي قرارداد:

د عمومي بين المللي حقوقو عمده منبع له قراردادونو څخه عبارت دی چې د ملگرو ملتونو سازمان د بين المللي حقوقو کمېسون چې په ۱۹۷۳ کې قرارداد شوی دی قرارداد يې داسې تعريف کړی دی هر هغه نړيوال مدون توافق چې په دوو سندونو کې په الحاقې سند کې راوړل شي او د دوو يا څو هېوادونو او يا يو څو نړيوالو حقوقي موضوعاتو په اړه و تړل شي او بين المللي حقوق په هغې کې واکمن وي، بې له دې څخه چې هغه په کوم خاص نوم لکه (تړون، معاهده، ژمن ليک، پروتوکول، ميثاق، منشور اساسنامه، اعلاميه، مذهبي موافقتنامه او نور و نومول شي عبارت له قرارداد څخه دی او دغه کمېسون لپاره د منلو وړ وي

يا په لنډ ډول بين المللي قرارداد د دوو يا له دوو څخه زياتو هېوادونو يا بين المللي سازمانونو تر منځ يو توافق څخه عبارت دی، چې د حقوقو او و جاييو په هکله په بين المللي سطحه د بين المللي پرنسيبونو په رڼا کې تر سره کېږي

ولې ددې خبرې يادونه بايد وکړو چې ټول بين المللي قراردادونه د بين المللي عمومي حقوقو منابع نه گنل کېږي بلکې يواځې هغه قرار

دادونه منابع گڼل کېږي چې، د نړۍ موجوده مستقلو هېوادونو امضا کړي وي او يا د هغه مندرج مواد د ټولې نړۍ د بشريت د سرنوشت پورې تړلي وي

بين المللي قرار دادونه د شکل، متعاهدو لوريو د شمېر، د نورو هېوادونو الحاق، ماهيت يا معيار له حيثه په مختلفو ډولونو وپشل شوي دي

ب: بين المللي تعاملات:

هغه حقوقي قواعد دي چې له ډېرې زياتې مودې راهيسې د دولتونو او نورو شخصيتونو د نړيوالو عمومي حقوقي وروش اداره کوي او د همدغه دولتونو له لارې لازمي او حتمي منل شوي دي، نو د يو تعامل د راتگ لپاره دوه حتمي او مهم شرطونه بايد موجود وي

۱- د يوې حقوقي قاعدې او پرودوالي او ډېر تکرار (USUS Langaevus).

۲- د دولتونو عقیده د همدې تعاملاتو په حتمي توب او لازمتوب (Opinion necessitats) باندې

تعامل د ساده عرف سره توپير لري، عرف هغه قاعده ده چې له ډېره وخته بيا، بيا تکرارېږي، خو منل يې حتمي خبره نه ده، نو ځکه د نړيوالو حقوقي له منابعو څخه هم نه بلل کېږي او يواځې د يو تعارف او يا بين المللي نزاکت په توگه کارول کېږي

۲- (فرعي منابع)

هر وخت چې اصلي منابع وجود و نه لري له هغه څخه وروسته بيا له فرعي منابعو څخه استفاده کېږي، چې په لاندې برخو وپشل شوي دي

الف؛ د حقوقي عمومي اصول:

له عمومي اصولو څخه مطلب هغه حقوقي قواعد دي چې د نړۍ د

متمدنو دولتونو له خوا په رسمیت پېژندل شوي وي لکه

۱- هېڅوک د خپل ځان په اړه قضاوت نه شي کولای

۲- تاوان د جبران اصل دی

۳- په ژمنه باندې وفا کول او داسې نور.

ب د وکتورین

د علماوو له نظریاتو څخه عبارت دي، خو په بین المللي حقوقو کې

تر پښه د اصلي منبع په توګه استفاده نه ده شوې

جک بین المللي قضائي رویه

قضایي رویه هم د یوې اصلي منبع په حیث نه ده منل شوې، یواځې

په هغه وخت کې له قضائي رویې څخه استفاده کېږي چې اصلي منابع په

دې هکله کومه تعاملي قاعده ونه لري.

دلته اوس یوه پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې د عمومي بین

المللي حقوقو موضوعات څه شی دی؟

په بین المللي عمومي حقوقو کې معمولاً د بین المللي حقوقو

شخصیتونه، بین المللي قرار دادونه، د نړیوالو حقوقو اصول،

سرنوشت ټاکل، د بین المللي عمومي حقوقو عمومي اصول، بشر

حقونه او عمومي بین المللي حقونه، د نړیوالو جګړو په هکله

موضوعات د هغې حل او فصل د قلمرو تعیین، بې طرفي او داسې نور،

چې تاسې به یې انشاالله درپیم ټولګي کې ولولئ.

دویم مطلب خصوصي بین المللي حقوق

عبارت له هغه قواعدو څخه دي چې د یو فرد (وګړي) رابطه د بل

خارجي فرد سره ترتیب او تنظیموي، یا په بل عبارت خصوصي بین

المللي حقوق د خصوصي حقوقو یوه مهمه څانګه ده چې د یو ملت د

افرادو روابط د پردیو سره ترتیب او تنظیموي.

د مثال په ډول یو افغان غواړي چې له یوې پاکستانی سره واده وکړي

یا په بل عبارت خصوصي حقوق عبارت دهغه قواعدو او مقرراتو څخه دي چې د افرادو روابط په خصوصي ژوندانه کې د مرز یا سرحد د تفکیک په موجب ترتیب او تنظیموي

ددې لپاره چې د حقوقو د نوموړې رشتې سره یلډیت پیدا کړو، بهتره به وي چې په ډېر مختصر ډول لاتدې سرلیکونه وټوللو.

۱- د خصوصي بین المللي حقوقو مشخصات

۱- د خصوصي او عمومي بین المللي حقوقو مشترک وجوهات

۲- د خصوصي بین المللي حقوقو توپيرونه

۳- د خصوصي بین المللي حقوقو منابع

۴- د خصوصي بین المللي حقوقو موضوعات، چې د ښه پوهېدو

لپاره هر یو جلا جلا تر مطالعې لاتدې نیول شوی دی

۱- د خصوصي بین المللي حقوقو مشخصات

ددې رشتې مشخصات په لاتدې ډول دي

الف- کله چې یوه حقوقي رابطه منځ ته راځي، باید د خارجي عنصر

لرونکې وي

ب- هغه څه چې په هغې باندي حقوقي رابطه برقرارېږي، باید په

خارج کې موقعیت ولري

ج- حقوقي اعمال او حوادث چې د یوې حقوقي رابطې د تفسیر،

تاسیس او د له مینځه وړلو سبب کېږي، باید په خارج کې موقعیت

ولري

۲- د عمومي بین المللي- وجوهات په لاتدې ډول دي

الف- په دواړو رشتو کې د خارجي عنصر موجودیت شرط دی

ب- په خصوصي بين المللي حقوقو کې علاوه له دې چې له داخلي منابعو څخه استفاده کېږي، د عمومي بين المللي حقوقو له منابعو څخه هم استفاده کوي، خاصاً په بين المللي معاهداتو کې. په هغه صورت کې چې د خصوصي بين المللي حقوقو د تنظيم په برخه کې د دولتونو تر منځ کوم اختلافات رامنځته شي، نوموړي اختلافاتو ته بين المللي قضايي مراجع رسیده گي کوي او له عمومي بين المللي حقوقو د قواعدو او مقرراتو څخه استفاده کوي يانې مسایل پرې حل او فصل کوي.

۳- د عمومي بين المللي حقوقو او خصوصي بين

المللي حقوقو توپيرونه:

دغه دواړه څانگې د لاندې نقاتو له مخې يو له بل سره توپير لري، د فاعلينو له حيثه، د عمومي بين المللي حقوقو د منابعو له حيثه او د موضوعاتو او صالحو مراجعو له حيثه، چې هر يو جلا جلا روښانه کوو.

الف؛ د فاعلينو له حيثه:

د عمومي بين المللي حقوقو فاعلين دولتونه او بين المللي سازمانونه دي، په داسې حال کې چې د خصوصي بين المللي حقوقو فاعلين خصوصي افراد دي.

ب؛ د عمومي بين المللي حقوقو د منابعو له حيثه:

عمومي بين المللي حقوقو منابع عبارت دي له بين المللي قرار دادونه او کلي اصولو څخه او د خصوصي بين المللي حقوقو منابع له داخلي منابعو څخه عبارت دي.

ج؛ د موضوعاتو او صالحو مراجعو د توپیر له حیثه:

د عمومي بين المللي حقوقو د موضوعاتو د اختلافاتو د حل په صورت کې د عمومي بين المللي حقوقو منابع رسیده گي کوي، په داسې حال کې چې د خصوصي بين المللي حقوقو په موضوعاتو کې د اختلافاتو د حل په صورت کې د داخلي منابعو او په بعضې خاصو حالاتو کې د عمومي بين المللي حقوقو له منابعو څخه گټه اخیستل کېږي لکه: د بين المللي محکمې د یوانو وغیره.

د مبناء له حیثه:

خصوصي بين المللي حقوق عموماً د یو هېواد اداره تشکیلوي او عمومي بين المللي حقوق حد اقل دوه هېوادونه تشکیلوي.

۴- د خصوصي بين المللي حقوقو منابع:

د خصوصي بين المللي حقوقو منابع عبارت دي له داخلي منابعو څخه او ځینې خاص موارد شته چې د بين المللي عمومي حقوقو له منابعو څخه پکې استفاده کېږي.

۵- د خصوصي بين المللي حقوقو موضوعات

د خصوصي بين المللي حقوقو موضوعات عبارت دي له تابعیت، د خارجیانو حقوق، د قوانینو تعارض، استوګنځی او... چې هر یو جلا جلا تر مطالعې لاندې نیسو.

(۱) تابعیت:

تابعیت او د هغه پورې مربوط قواعد د خصوصي بين المللي حقوقو د مهمو موضوعاتو له جملې څخه حسابېږي، ځکه چې د خصوصي بين المللي حقوقو قواعد او مقررات د هغه افرادو له مناسباتو او اړیکو څخه بحث کوي، چې د مختلفو تابعیتونو لرونکي وي، څرنگه چې په

خصوصي بين المللي حقوقو کې تابعيت يوه مهمه موضوع ده، نو تعريف او پېژندنه يې په لاندې ډول کوو.

د تابعيت پېژندنه:

د تابعيت د تعريف په هکله علماوو مختلف نظريات او تعريفات وړاندې کړي دي، چې په لاندې ډول يې مطالعه کوو.

تابعيت يوه سياسي رابطه ده چې د دولتونو له حاکميت څخه منشاء اخلي، يا دا چې تابعيت يوه سياسي رابطه ده چې په حقيقت کې د فرد سياسي وضعيت ټاکي، يانې دولت ټاکي چې افراد د هغې تابع دي يا دا چې د تابعيت لپاره کوم شرايط لازم دي

په عمومي صورت تابعيت له سياسي او حقوقي رابطې څخه عبارت دی، چې د دغه رابطې په ذريعه يو شخص د دولت تابع گرځي.

د تابعيت اصول:

د لاهي قرار داد د تابعيت لپاره لاندې اصول وضع کړي دي

۱- د تابعيت لزوم

۲- د تابعيت وحدت

۳- د تابعيت د تغيير ورکولو اصل

د تابعيت ډولونه

تابعيت په دوه ډوله دی:

۱- اجباري تابعيت

۲- اختياري تابعيت

۱- اجباري تابعيت د لاندې دوه روشونو په اساس منځ ته راغلی

دی، چې يو يې د وینې روش او بل يې د خاورې روش دی.

د وینې روښن

په دې مانا چې له کوم مور او پلار څخه چې یو ماشوم په هره خاوره (هېواد) کې پیدا شي، نو د خپل مور او پلار متبوع هېواد تابعیت تر لاسه کوي، د مثال په ډول، د افغانستان قوانین یا د ایران قوانین او داسې نور هېوادونه چې د وینې روښن یې قبول کړي، د دې مانا دا ده، که له یو افغاني مور او پلار څخه چې په هره خاوره کې ماشوم تولد شي، هغه افغانی، یا دا چې له یو ایراني مور او پلار څخه چې په هر هېواد کې ماشوم تولد شي، هغه ایراني دی او داسې نور.

د خاورې روښن

د دې مانا دا ده چې په کوم هېواد کې یو ماشوم تولد شي د هغه مور او پلار چې د هرې خاورې تابعیت لري نوموړی ماشوم د همدغه هېواد تبع دی، د مثال په ډول د ارجنټاین د خاورې روښ قبول کړي، نو له هر مور او پلار څخه چې په ارجنټاین کې ماشوم تولد شي هغه د ارجنټاین دی.

۲- اختیاري تابعیت

ځینې وخت یو شخص غواړي چې د خپل متبوع هېواد تابعیت ترک کړي، که چېرې د خپل متبوع هېواد د قوانینو مطابق یې تابعیت ترک کړ او د بل هېواد د تابعیت غوښتنه یې وکړه او تابعیت یې ورکړ، دغه د تابعیت اخیستل له اختیاري تابعیت څخه عبارت دي.

د مثال په ډول: د ایران د مدني قانون (۹۸۸) ماده صراحت لري چې که چېرې یو ایراني غواړي چې د ایران تابعیت ترک کړي، باید لاندې شرایط پوره کړي

۱- د ۲۵ کلنۍ عمر.

۲- د وزیرانو هیئت د شورا اجازه نامه.

۳- د يو كال په جريان كې د غير منقولو اموالو انتقال

۴- د عسكري دوره.

د بي تابعيتي علتونه:

د بي تابعيتي علتونه په لاندې ډول دي

الف؛ د مجازاتو په اساس بي تابعيتي:

د مثال په ډول كه يو ايتالوي تبع د بل غير متبوع وي يا كه يو

امريكايي په جنگ كې خيانت وكړي، يا د بل هېواد په انتخاباتو كې

گډون وكړي د امريكا تابعيت ترې نه سلب كېږي

ب؛ د هېوادونو د قوانينو اختلاف:

د هېوادونو د قوانينو د اختلاف له مخې هم ځينې وختونه يو شخص

خپل تابعيت له لاسه ورکولى شي، لکه د ايران قانون چې د وينې روش

قبلوي او د ارجنټاين قانون چې د خاورې په اساس تابعيت قبلوي، که

چېرې له ارجنټايني مور او پلار څخه په ايران كې ماشوم تولد شي

نوموړى ماشوم د هېڅ هېواد تابعيت نه لري

ج؛ د يو تابعيت ترك كول او د بل نه اخیستل:

(۲) د خارجيانو حقوق: په دې موضوع كې د خارجيانو حقوق او

وجايب چې په پردي هېواد كې ژوند كوي، د سياسي او حقوقي اړخونو

له پلوه تر څېړنې لاندې نيسو.

(۳) د قوانينو تعارض:

په دې موضوع كې د وگړو اړيكې او ارتباطات تر مطالعې لاندې

نيسي، چې په بين المللي سطحه په هغوى باندې كوم قوانين تطبيق

كېږي، كومه محكمه د رسیده گى صلاحيت لري او د قوانينو د

اختلافاتو په صورت كې څه بايد وشي.

درېيم مطلب-د جزا بين المللي حقوق

دا يو واقعيت دی چې جرم داسې يوه پدیده ده، چې متاسفانه د تاريخ په مختلفو دورو کې په ټولو ټولنو کې موجود و، اوس هم موجود دی او په اغلب گمان په اينده کې به هم وجود لري، ولې د دغه جرايمو د ارتکاب په نتيجه کې کله د يو دولت اجتماعي نظم ته چې د داخلي او ملي عنصر لرونکی وي صدمه رسي، د مثال په ډول يو جرم په افغانستان کې واقع شوی، چې هم يې مجرم او هم مجني عليه افغانان دي، دلته موږ گورو چې خارجي عنصر وجود نه لري او يواځې د افغانستان ټولنيز نظم ته صدمه رسېدلې ده، چې د اله ملي حقوق جزا څخه عبارت شو، چې مخکې پرې په تفصيل سره بحث شوی دی، ولې کله داسې جرايم واقع کېږي، چې له يو څخه د زياتو هېوادونو پښه پکې دخپله وي، په دې مانا چې په جرم کې خارجي عنصر شامل دی او د بين المللي جنبو لرونکی وي، دغه قسم جرايمو ته د رسیده گۍ لپاره يو علم ته ضرورت دی چې هغه علم د جزا بين المللي حقوقو د علم په نامه يادېږي چې په لاندې ډول يې تعريفوو.

جزايي بين المللي حقوق

له هغه علم څخه عبارت دی چې په هغو جرايمو باندې تطبيق کېږي، چې بين المللي جنبې ولري، يانې بين المللي عناصر ولري، دلته اوس يوه پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې؛

په کومو حالاتو کې يو جرم د بين المللي

جنبو لرونکی وي؟

لومړی حالت: د جرم د ارتکاب په نتيجه کې د يو هېواد نظم مختل شوی وي، ولې جرم د بين المللي عنصر لرونکی وي، د مثال په ډول جرم

مکمل متن

د افغانستان په هېواد کې واقع شوی، ولې مجرم یو خارجي تبعه ده، چې په دې برخه کې د خاصې بین المللي حقوق جزا رشته رسیدګي کوي، چې په لاتدي ډول یې تعریفوو.

خاصه بین المللي حقوق جزا د بین المللي حقوق جزا له هغې رشتې څخه عبارت ده، چې په هغه جرایمو باندې تطبیق کېږي، چې د خارجي عنصر لرونکي وي، یا دا چې جرم د خارجي جنې لرونکی وي، خو د جرم د ارتکاب په نتیجه کې د یو واحد هېواد اجتماعي نظم ته صدمه رسېدلې وي، د ملي حقوق جزا او خاصې بین المللي حقوق جزا ترمنځ فرق په دې کې دی چې په خاصه بین المللي حقوق جزا کې خارجي عنصر موجود وي، د بلې خوا دغه دواړه رشتې یو له بل سره ډیر شباهت لري، چې د خاصې بین المللي حقوق جزا قواعد په ملي حقوق جزا کې پیش یښي کېږي.

دویم حالت یې داسې دی چې د یو هېواد ټولنیز نظم ته صدمه نه وي رسېدلې، یا دا چې نظم یې نه وي مختل شوی، بلکې د دوو هېوادونو یا د نړۍ د یو تعداد هېوادونو اجتماعي نظم ته زیان رسېدلی وي، لکه د مخدره موادو قاچاق، قتل عام، د انسانانو اختطاف، د انسانانو خرید او فروش، تروریزم او داسې نور، چې په دې باندې د بین المللي حقوق جزا علم تطبیق کېږي، خو د جزا عمومي بین المللي حقوق په لاتدي ډول تعریفوو.

د عامه جزایي بین المللي حقوقو تعریف

عامه جزایي بین المللي حقوق له هغې رشتې څخه عبارت دی چې په هغو جرایمو تطبیق کېږي، چې د دوو نه زیاتو هېوادونو، د یوې منطقي د هېوادونو او یا د ټولني د ټولو هېوادونو نظم ته یې صدمه رسولې وي.

څلورم څپرکی

د آفاقي حقوقو منابع

د آفاقي حقوقو سرچينې يا منابع هغه دي چې آفاقي حقوق ترې په خپل جوړښت کې الهام اخلي، يانې هر شې چې موږ گورو هغه به له يوې مرجع څخه اخيستل شوي وي، يا دا چې په لاس به راغلي وي، چې دغه اساس د منبع يا سرچينې په نامه يادېږي، چې د آفاقي حقوقو منابع په دوه برخو باندي وېشل شوي دي، يو ډول ته يې اصلي منابع او بل ډول ته يې فرعي منابع وايي.

پورته دواړه منابع د خپلو خاصو ځانگړتياو په درلودلو سره يو له بل څخه جلا کېږي، چې د ښه پوهېدو لپاره هر يو جلا جلا تر مطالعې لاندې نيسو.

اصلي منابع

اصلي منابع د آفاقي حقوقو له هغې منابعو څخه عبارت دي چې مستقيماً له هغه څخه استفاده کېږي، اجباري جنبه لري او استناد پرې کېږي.

د اصلي منابعو ځانگړتياوې:

۱- مستقيماً ترې استفاده کېږي

۲- اختياري نه دي او جبراً تطبيق کېږي، يانې اجباري او الزامي جنبه لري

۳- د حکم يا د تصميم نيولو په وخت کې په دغه منابعو باندي

استناد کېږي او د سند په حيث راوړل کېږي

د اصلي منابعو

فرعي منابع:

عبارت له هغه منابعو څخه دي، چې مستقيماً ترې استفاده نه کېږي،
الزامي او اجباري جنبې نه لري او هم پرې مستقيماً استناد نه کېږي.

د فرعي منابعو ځانگړتياوې

د فرعي منابعو خصوصيات د اصلي منابعو برعکس دي چې په
لاندې کړنو کې يې ليدلې شئ.

۱- مستقيماً ترې نه استفاده نه کېږي.

۲- اجباري جنبه نه لري.

۳- استناد پرې نه کېږي.

ددې لپاره چې په دغه منابعو باندې بڼه پوه شو، نو اصلي منابع او
فرعي منابع جلا جلا تر مطالعې لاندې نيسو.

لومړۍ مبحث - اصلي منابع

د آفاقي حقوقو اصلي منابع په افغانستان کې له اسلامي شريعت،
قانون، عرف او عاداتو څخه عبارت دي، چې موږ هر يو جلا جلا تر
مطالعې لاندې نيسو.

لومړۍ مطلب - اسلامي شريعت:

شريعت په لغت کې د اوبو څکلو ځای (گودر) ته وايي او د سمې او
سيده لارې په مانا هم راغلي دي، په دې مانا چې اوبه د ژوند حياتي
ماده ده او پرته له اوبو څخه ژوند امکان نه لري، نو څرنگه چې ژوندون
بې له اوبو ناممکن دي، په همدې اساس اصلي هدف ته د رسېدو لپاره
هم شريعت شرط دی او د شريعت احکام چې نه وي، هلته اصلي هدف ته

نه رسېږي، يا دا چې په اوبو کې ژوند او د بدن سلامتيا ده او سمه لار هم انسان د خیر په لور بيايي، چې په دې کې د نفسونو حیات او د عقلونو تحفظ شته الله جل جلاله فرمايي:

ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِّنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا. (سورة الجاثية، ۱۸)

ژباړه: ای پیغمبره چې ددې وروسته اوس موږ تاسو د دین په لور روښانه لاره (شریعت) باندې برابر کړې ددې لپاره چې په هماغه نېغه لاره باندې لاړ شه

اسلامي شریعت هغه ټولو اوامرو او اعتقادي احکامو ته ویل کېږي، چې اسلامي نظام یې تطبیق د خپل اصلي اهدافو د پلي کولو لپاره په ټولنه کې واجب او حتمي ګرځوي

اوس دلته یوه پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې؛

په اسلامي مالګو کې څرنگه له اسلامي شریعت څخه په قوانینو کې استفاده کېږي؟

ځواب: څرنگه چې اسلامي شریعت په عربي ژبه دی، دغه احکام په ځینو قوانینو کې منعکس کېږي، د سهولت او اسانتیا لپاره همدغه احکام په ملي ژبه ژباړل کېږي، دلته موږ ګورو چې ددغه قوانینو تطبیق په حقیقت کې د اسلامي شریعت تطبیق دی او دا ځکه چې د قرآن کریم احکام ژباړل شوي او د قوانینو په بڼه راغلي لکه نکاح، طلاق، میراث او داسې نور.

او ځینې وخت کې داسې وي چې د اسلامي شریعت احکام نه ژباړل کېږي او په قوانینو کې ترېنه د قانون په څېر استفاده نه کېږي، بلکې د ضرورت په وخت کې خپله همدغه د شریعت د احکامو عربي لفظ تطبیق کېږي او په قوانینو کې ترېنه یادونه هم شوې ده. لکه حدود، قصاص، دیت او کفارات او ځینې نور موضوعات لکه منزل فرار او نور، چې په

دې هکله قوانین داسې صراحت لري چې باید خپله د شریعت احکام تطبیق شي، لکه مورې او تاسې گورو چې د افغانستان د اساسي قانون په (۱۳۰) ماده او همدارنگه د جزا د قانون په لمړيو مادو کې همدغه مطلب ارایه شوی دی.

مورې وایو چې په ټولو اسلامي هېوادونو کې اسلامي شریعت له ټولو څخه مهمه منبع ده، نو که دلته اوس یوه پوښتنه مطرح شي او هغه هم داسې چې: ولې تر ټولو مهمترې منبع اسلامي شریعت دی؟

جواب: اسلامي شریعت د وضعې قانون په وړاندې لاندې امتیازات لري او د بلې خوا خپله زموږ د وضعې قوانینو هم دغه امتیازات قبول کړي دي.

د اسلامي شریعت د احکامو امتیازات

۱- اسلامي شریعت د الله جل جلاله له خوا وضع شوي، نو ځکه په نورو ټولو هغه قوانینو کې چې د انسانانو په لاس باندې وضع کېږي، غوره او بهتره دي.

۲- اسلامي شریعت له هر ډول اشتباهاتو څخه پاک او منزّه دی او دا ځکه چې الله ج ازلي او ابدی علم لري او دغه شریعت یې رالېږلی دی، خو هر هغه قانون چې د انسانانو په لاس باندې جوړېږي، په هغې قانون کې بیا خلاوې او اشتباهات لیدل کېږي او دا ځکه چې د هغې جوړونکي انسانان دي او د انسانانو علم ناقص دی او بنایي ترېنه اشتباهات واقع شي.

۳- اسلامي شریعت په هر ځای او هر وخت کې قابل د تطبیق دی، خو که مورې وگورو د انسانانو په لاس جوړ شوي قوانین بیا دغه صفت نه لري، د هر ځای لپاره خپل خاص قوانین چې د ځای په تغیر سره هغه یو د بل سره فرق کوي لکه د افغانستان قوانین او د ایران قوانین

همدارنگه د روس قوانین او د پاکستان قوانین او داسې نور...
 د ځای په تغیر سره تغیر کوي، همدارنگه د وخت او زمان په تغیر
 سره هم قوانین یو د بل سره تغیر کوي، لکه د ۱۳۵۵ هـ ش کال قوانین
 او د ۱۳۸۸ هـ ش کال قوانین یا دا چې د ظاهر شاه د دورې قوانین د
 سردار محمد داود خان د دورې سره او همدارنگه د ترکي د دورې
 قوانین د برهان الدین رباني او همدارنگه تر نن ورځې پورې مور او
 تاسې گورو چې یو له بل سره تغیر کوي، ولې د الله جل جلاله خوا
 چې (۱۴۳۴) کاله پخوا کوم قانون راغلی، نن هم قابل د تطبیق دی او په
 راتلونکې کې به هم قابل د تطبیق وي

۴- د اسلامي شریعت بل امتیاز دا دی چې: د اسلامي شریعت له
 مخې چې کوم موثبات ټاکل شوي، هغه د دنیا او آخرت دواړو لپاره
 دي، ولې کوم قوانین چې د انسانانو په لاس جوړ شوي دي، هغه یواځې
 او یواځې دنیوي موثبات پېش بڼي کوي او بس، د اسلامي شریعت د
 فضیلت بله موضوع داده چې د اساسي قانون له خوا د مهمې او
 با ارزښته حقوقي منبع په حیث قبول شوی دی

د افغانستان اسلامي دولت د (۱۳۸۲) هـ ش کال اساسي قانون چې د
 لیندې له (۲۲) څخه د مرغومي تر (۱۴) نېټې پورې په کابل کې د جوړې
 شوې لویې جرگې له خوا په (۱۲) فصلونو او (۱۲۲) مادو کې د رایو په
 اتفاق تصویب شوی او د سلواغې په (۶) نېټه د محترم رئیس جمهور
 حامد کرزي له خوا د کابل په ښار کې توشیح شوی دی، د اسلامي
 شریعت په هکله داسې صراحت لري:

لومړۍ ماده:

افغانستان خپلواک، واحد او نه بېلېدونکي اسلامي جمهوري
 دولت دی

دويمه ماده:

د افغانستان د اسلامي جمهوري دولت د دين د اسلام سپېڅلي دين دی

درېيمه ماده:

په افغانستان کې هېڅ قانون نه شي کولای چې د اسلام د سپېڅلي دين د معتقداتو او احکامو مخالف وي

همدارنگه د جزا په قانون کې دغه امتياز قبول شوی دی، د ۱۳۵۵ هـ ش کال جزا قانون په لومړۍ ماده کې داسې صراحت موجود دی چې ((دا قانون يوازې تعزيري جزاگانې تنظيموي، حدود، قصاص او ديت د اسلامي شريعت د حنفي فقهې په اساس تطبيق کېږي)).

قرآن کریم، نبوی صلي الله عليه وسلم احاديث، اجماع او قياس، چې جمهور فقها په دې متفق دي چې د اسلامي شريعت مصادر (منابع) څلور دي

د تشريع مصادر و ته فقها د شرعي احکامو د استنباط دلايل وايي او په دې باندې جمهور علماء متفق دي، چې له دې څلورو دليلونو څخه هر يو چې په کوم حکم دلالت کوي د هغه منل او عملي کول واجب دي، ولې د لومړيتوب له مخې يې ترتيب داسې دی، چې اول دې د هرې مسئلې حل په قرآن کریم کې ولټوي، که د دې د علم له مخې په قرآن کریم کې پيدا نه کړه، بيا دې په نبوی صلی الله عليه وسلم سنتو کې ولټوي، که هلته يې هم پيدا نه کړه، اجماع که په اجماع کې بيا حکم پيدا نه کړه، بيا به مسایل د قياس په اساس حل او فصل کوي، چې د همدې ترتيب له مخې يې موږ په لاندې ډول تر مطالعې لاندې نيسو.

۱- قرآن کریم: قرآن کریم د الله جل جلاله هغه معجز کتاب دی چې د حضرت جبرائيل امين عليه السلام په ذريعه په محمد مصطفي صلی الله عليه وسلم باندې نازل شوی دی، په پاڼو کې ليکل شوی، په سينو

کې ساتل شوی او موږ ته په تواتر باندې رارسیدلی، هېڅ قسم شک او شبهه پکې نشته، لوستل یې عبادت دی، ۱۱۴ سورتونه لري، دېرش پارې او (۲۲۲۲) آیاتونه لري، له سورة فاتحې څخه شروع او په والناس باندې ختم شوی، ټول قرآن کریم په ۲۳ کلونو کې یو څه په مکه او یو څه په مدینه منوره کې د ضرورت په اندازه نازل شوی دی، قرآن کریم یواځې دانه چې د اسلامي شریعت لومړنی مصدر دی، بلکې د ټول انسانیت لپاره د هدایت او لارښوونې کتاب دی او هم په ټول انسانیت باندې حجت او دلیل دی.

څرنگه چې قرآن کریم د الله جل جلا له کتاب دی او ددې خبرې ثبوت او دلیل چې قرآن کریم د الله جل جلا له کتاب دی دا دی چې داسې کتاب جوړول د ټول انسانیت په توان او قدرت کې نشته، چې داسې یو کتاب خو څه چې یو آیات جوړ کړي، چې الله ج فرمائي:

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَيَّ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّنْ مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۲۳.

ژباړه: که چېرې یې تاسې په شک د هغه څه نه چې موږ نازل کړي دي په بنده خپل باندې، نو پس راتگ وکړئ په یو سورت په مثل د قرآن کریم، راوبلیئ مشران ستاسو بغیر د الله جل جلا له نه که چېرې تاسې رینستینې یاست.

په دې اړه په قرآن کریم کې دېر زیات دلایل موجود دي او هم دېر زیات اعجازونه وجود لري، چې قرآن کریم د الله جل جلا له لورې دی، نو په همدې اساس د قرآن کریم تابعداري په ټولو خلکو باندې واجب ده. قرآن کریم موږ ته خوله په خوله او د لیک په تواتر سره رارسېدلی دی او هر شی چې په تواتر نقل شي، هغه یقیني او قطعي وي، نو موږ ته هم د قرآن کریم رارسیدل یقیني او قطعي دي، هېڅ شک او شبهه پکې نشته، قرآن کریم د الله ج لخوا په حضرت محمد مصطفی صلی الله

عليه والله وسلم باندې له نزول څخه وروسته بيا مخصوصو او معتمد کسانو وليکلو، چې په دروغو باندې اتفاق او اجماع عقلا ناممکن او عادتاً محال دي نقل کړي دي، د دوی نه وروسته نورو بيا همدغه شان نقل کړی دی او د دنيا هر گوټ ته پرته له دې چې يو حرف يا کوم ټکی يې تغيير، تبديل، کم يا زيات شي، په ډېره امانتداري او کامله ايمانداري رارسېدلی او خپور شوی دی.

قرآن کریم د اسلامي شريعت اصلي منبع ده، د اسلامي شريعت اساسات پکې بيان شوي دي، همدارنگه اعتقاديات، اخلاقيات، عبادات او معاملات، بلکې د ژوند شامل او کامل نظام پکې په ډېر روښانه او تفصيل سره بيان شوی.

قرآن کریم په اسلامي شريعت کې دستور دی او دستور ته په وضعي قوانين کې أم القوانين (د قوانينو مور) وايي، چې د ملتونو تر منځ دستور د پام وړ درناوی لري، قرآن کریم د اسلامي امت په زړونو کې د تقدس ډېر او چټ مقام لري، د نبي صلی الله عليه وسلم لارښود وه او له هغه مبارک نه وروسته د هرې اسلامي ټولني او هر مسلمان لارښود دی او د همدې کبله ده چې د تشريع اصلي مصدر دی.

د پورته توضيحاتو په نظر کې نيولو سره بايد يادونه وشي، چې قرآن کریم د آفاقي حقوقو د يوې ډېرې مهمې منبع په حيث د قضایاوو په حل او فصل کې ډېر مهم رول لري ددې لپاره چې پوه شو؛

د قضایاوو په حل او فصل کې د قرآن کریم څه رول دی؟

نو پکار ده چې لاندې موضوعات تر بحث لاندې ونيسو:

۱: له قرآن کریم څخه په بل شي فيصله نه کول.

د هر څه نه مخکې د قضایاوو په حل او فصل کې لومړی بايد قرآن

کریم ته مراجعه وشي، لکه چي الله جل جلا الله فرمايي:

وَمَنْ لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ ٤٤-

وَمَنْ لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ٤٥-

وَمَنْ لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ٤٧-

ژباړه: او هر هغه چا چې حکم ونه کړه په هغې شي چې الله جل جلا الله نازل کړی دی. په حقیقت کې دغه کسان همدوی کافران دي

یا همدوی فاسقان دي یا دا چې همدوی ظالمان دي

۲- خپل مالونه په ناحقه سره قضاتو او حاکمانو ته مه ورکوي، چې

الله جل جلا الله له فرمايي:

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبُطْلِ وَتَذَلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكْمِ لِتَأْكُلُوا فَرِيضَةً مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنتُمْ تظَنُّونَ ١٨٨-

ژباړه: او مه خورئ مالونه خپل په منځونو کې په ناحقه سره او مه

ورئ دا مالونه حاکمانو ته ددې لپاره چې و خوري یو څه د مالونوله

خلکو څخه په ظلم او تېري سره او تاسې پوهېږئ

یانې د حرام مال نه خوړل او ځان ترې ساتل د ژوند په ټولو امورو کې

یو ضروري امر دی او د هغې لپاره کومه ټاکلې زمانه او وخت نشته،

لکه غلا، خیانت، رشوت، غصب، سود، ناروا بیعه، قمار او نور چې

په دې ډول د مال گټل حرام او ناجایز دي

همدارنگه په نوموړي آیات کې څرگندېږي، چې د یو چا د مال خبر

ظالمانو حاکمانو ته مه رسوي، یا خپل مال د رشوت په ډول حاکمانو ته

مه ورکوي، همداراز د دروغو شاهدی د دروغو په دعوه د بل چا مال مه

اخلئ، سره له دې چې تاسې په خپله په ناحقې هم پوهېږئ

۳- د جگړې او منازعې په حالت کې د الله جل جلا الله او د هغه د

پیغمبر صلی الله علیه و اله وسلم حکم منلو ته تسلیمېدل

یانې کله چې د مسلمانانو تر منځ کومه منازعه او شخړه منځته

راشي، هغوی باید د الله جل جلا الله کتاب او د هغه رسول ص

احاديثو ته مراجعه وکړئ، لکه چې الله جل جلا له فرمايي:

فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ۝ ۵۹ (سورة النساء، ۵۹ ايت)

ژباړه: نو که جگړه وکړه تاسې په يوه شي کې، نو وگرځوئ تاسې دا
کار د الله جل جلا الله طرف ته او در رسول صلی الله عليه واله وسلم طرف
ته (د رسول حديث ته) که تاسې ايمان لرئ په الله جل جلا له او په ورځ د
آخرت باندي

دا چې موږ د موضوع د بنده وضاحت لپاره مخکې د ځينو مسايلو
يادونه وکړه، حقيقت دادي چې قرآن کریم يو کامل او شامل کتاب دی
او د انسانانو د مشکلاتو او همدارنگه د ژوند په ټولو برخو کې د
ورپېښو قضایاوو په حل او فصل کې پوره احکام لري

۲- د نبوي صلی الله عليه وآله وسلم سنت

د اسلامي شريعت دويمه منبع سنت دي

سنت په لغت کې عادي لارې ته (چې خلک پرې ځي او راځي) وايي
او په اصطلاح کې سنت د رسول الله صلی الله عليه وآله وسلم له قول،
فعل او تقرير څخه عبارت دی

امام شافعي رحمه الله عليه به چې کله شرعي احکام بيانول نو سنت
به يې د قرآن کریم سره يو ځای ذکر او په استدلال کې په يې يو اصل
گڼل، نو ځکه دواړو ته نص وايي، امام شافعي رحمه الله عليه وايي يې
له سنتو يواځې له قرآن کریم څخه احکام اخيستل شرعاً مناسب او جايز
- رنده دی

لکه يه تعريف کې چې مزردي، خبرې ته اشاره وکړه، چې سنت په
درې برخو وېشل شوي، چې هر يو جلا جلا تر مطالعې لاندې نيسو.

۱- قولی سنت

د رسول الله صلی الله علیه و اله وسلم هغه احادیث یا تعلیمات دي چې په مختلفو مناسباتو کې یې ویلي دي؛ لکه دا حدیث شریفه

وَعَنْ ابْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ مَنْ نَصَرَ قَوْمَهُ عَلَىٰ غَيْرِ الْحَقِّ فَهُوَ كَالْبَعِيرِ الَّذِي رُدِّيَ فَهُوَ يُنْزَعُ بِذَنْبِهِ. (رواه ابو داود، مشکات)

ژباړه: حضرت ابن مسعود رضی الله تعالی عنه وایي چې نبی کریم صلی الله علیه و اله وسلم و فرمایل: څوک چې د خپل قوم ناحقه حمایت او مدد وکړي، هغه د هغه او بن په شان دی چې کوهي ته پریوځي او هغه خلک راخښکلي شي د لکۍ په رابښکلو سره.

همدارنگه په بل حدیث شریف کې فرمایي: له حضرت واثله بن الاسقع رضی الله تعالی عنه څخه روایت دی چې ما له رسول اکرم صلی الله علیه و اله وسلم څخه پوښتنه وکړه، چې عصبيت یانې جاهلیت څه شی دی؟

نبی کریم صلی الله علیه و اله وسلم و فرمایل: عصبيت دا دی چې تاسې په ظلم باندې د خپل قوم حمایت وکړئ. (ابو داود).

۲- فعلی سنت

دا عبارت د رسول اکرم صلی الله علیه و اله وسلم له افعالو څخه دی چې په مختلفو وختونو کې او مختلفو حالاتو کې یې خپله ترسره کړي وي، لکه: روژه نیول چې څه وخت شروع او څه وخت ختم شي دا صحیح ده چې روژه نیول فرض دي، خو طریقه یې چې رسول الله صلی الله علیه و اله وسلم اجرا کړې، هغه یې فعلی سنت دي یا د لمانځه اوداسه، جومات کې جمع کول او داسې نور اعمال چې رسول اکرم صلی الله علیه و اله وسلم ترسره کړي وي، له فعلی سنتو څخه عبارت دي، یا دا چې

حدود يې اجرا کړي، نور کوم اعمال چې په غزواتو کې يې ترسره کړي دي

۳-تقرير:

تقرير په مانا د اثبات او ثبوت دی او دا د هغو اصحابو کرامو رضوان الله تعالى عليهم اجمعين افعال دي، چې د رسول الله صلى الله عليه و اله وسلم په موجوديت کې يې تره سره کړي وي او د رسول الله صلى الله عليه و اله وسلم هغه په خپل حال پرېښي وي، يانې د هغوی د تردید او تائيد په هکله يې هېڅ قول يا فعل نه وي ترسره کړی او کوم عکس العمل يې نه وي ښودلی، يا دا چې د هغوی سره يې خپله موافقه ښودلې وي او تائيد کړي يې وي

د اصحابو کرامو رضوان الله تعالى عليهم اجمعين دارنگه افعال داسې حيثيت لري چې په حقيقت کې له رسول الله صلى الله عليه و اله وسلم څخه صادر شوي وي يا په خلص ډول ووايو چې د رسول الله صلى الله عليه و اله وسلم په مخ کې اصحابو کرامو يو عمل ترسره کړی وي، رسول اکرم صلى الله عليه و اله وسلم هغه نه وي منع کړی او يا دا چې هغه يې تائيد کړی وي، د مثال په ډول

هغه وخت چې رسول الله صلى الله عليه و اله وسلم و غوښتل چې حضرت معاذ رض الله تعال عنه يمن ته قضاوت لپاره واستوي، نو پوښتنه يې ترېښه وکړه چې په څه شي به حکم کوي؟ حضرت معاذ رض په ځواب کې وليکل چې په کتاب الله (قرآن کریم) او که په هغې کې مې پيدانه کړه، نو په سنت د رسول الله صلى الله عليه وسلم په حکم کوم او که چېرې په دې کې مې هم پيدانه کړه، نو بيا به په خپله رايه خپل اجتهاد کوم.

د حضرت معاذ رض دا عمل چې د رسول اکرم صلى الله عليه وسلم

خوښ شو، نو هغه يې په همغه حال پرېښود او ويې ويل: الحمد لله چې
 د رسول الله صلى الله عليه و اله وسلم استازی الله جل جلاله و تعالى په
 هغه څه موفق کړه چې رسول الله صلى الله عليه و سلم پرې راضي کېږي
 له دغه ټولو توضېحاتو څخه وروسته موږ دا ويلي شو چې سنت له
 کتاب الله څخه وروسته د تشريع مصدر دی او هغه څه چې په قرآن کریم
 کې نه وي تصريح شوي، هغه به سنت بيانوي او وضاحت به ورکوي.

د اسلامي امت اجماع:

اجماع په لغت کې په مانا د اتفاق ده او د اسلام په حقوقو کې په يوه
 موضوع کې د اسلامي علماوو د نظر اتفاق ته اجماع وايي، يا دا چې
 اجماع په لغت کې په يو شي باندې تصميم نيولو او قصد ته وايي، چې
 له دې څخه د نبی کریم صلى الله عليه و اله وسلم دا وينا هم ده چې:
 (لَا صِيَامَ لِمَنْ لَمْ يَجْمَعْ الصِّيَامَ مِنَ اللَّيْلِ)

ژباړه: يانې د هغه چا لپاره روژه نشته چې د شپې له خوا د روژې
 نيولو قصد او عزم ونه کړي او همدارنگه ويل کېږي چې:
 (اجمع فلان على الامر).

ژباړه: يانې فلاني په کار باندې تصميم ونيولو او قصد يې ورته
 وکړو.

د اتفاق په مانا هم راځي لکه چې الله تبارک و تعالى فرمايي:
 فَأَجْمَعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ

ژباړه: يانې خپل امرين او شريکان مو راغونډه کړئ
 او داسې هم ويل کېږي چې:
 (اجمع القوم على كذا).

ژباړه: يانې پرگنو (قومونو) په دې سره اتفاق وکړه.
 او په اصطلاح کې د نبی کریم صلى الله عليه و اله وسلم له وفات
 څخه وروسته په يو شرعي حکم باندې په هره زمانه کې د اسلامي امت د

مجتهدينو له اتفاق څخه عبارت دی، یا د رسول الله صلی الله علیه و اله و سلم له وفات څخه وروسته د مجتهدينو امامانو اتفاق په یو شرعي حکم چې په عملي امورو کې یې کړي وي، هغې ته اجماع ویل کېږي. کله چې د اسلامي امت مجتهدین په جلا یا په شریک ډول د کومې واقعي په حکم باندې اتفاق وکړي، نو د هغې منل واجب دي او د امت لپاره د قطعیت دلیل ګڼل کېږي. دلته د موضوع د ښه پوهېدو لپاره غواړو چې لاندې سوالونه مطرح کړو:

۱- مجتهدین چا ته ویل کېږي؟

۲- د اجماع مثالونه

۳- د اجماع امکانات په موجوده دور کې؟

۴- د اجماع څرنګوالی؟

چې د ښه پوهېدو لپاره هر یو جلا جلا تر مطالعې لاندې نیسو:
اجتهاد:

له جهد، تکلیف او مشقت څخه اخیستل شوي او په اصطلاح کې د مجتهد کوښښ د شرعي احکامو د پوهېدو لپاره دی، چې مطلب تر پنه د ځینو مسایلو راوېستل دي یا دا چې مجتهد هغه چا ته ویل کېږي، چې په هغه کې د اجتهاد ملکه موجود وي او د دې قدرت لري چې له شرعي احکامو څخه ځینې مسایل راوکارې او د اصولو د علم پوهان ورته فقیه وایي.

اوس پوښتنه داده چې داملکه څنګه ثابتېږي؟

ځواب: د لاندې شرطونو د موجودیت په صورت کې داملکه ثابتېدلی شي.

۱- د قرآن کریم د احکامو په ایاتونو باندې علم لرل چې تقریباً پنځه

سوه ایتونه دي

۲: د احکامو پورې مربوط احادیثو باندې علم لري چې تقریباً شمېر یې (۳۰۰۰) کېږي

۳: له اجتهاد څخه وړاندې یې په ټولو شرعي احکامو علم لرل او دا ځکه چې حکم موجود وي اجتهاد ته ضرورت نشته

د دویمې پوښتنې ځواب په پخوا وخت کې اجماع شوی وه، چې مثالونه یې عبارت دي له: نکاح بدون له مهر مسمی (هغه مهر چې د ایجاب او قبول په وخت کې ټاکل کېږي) څخه صحیح کېږي، یا نیا ته میراث کې شپږمه برخه، یا مسلمانانېځه د غیر مسلم سره نکاح نه شي کولای د درېیمې پوښتنې ځواب اوس د اجماع په هکله علماء دوه نظره لري، یوه ډله علماء وایي چې اوس اجماع کېدای نه شي او دا ځکه چې:

۱- مجتهد نه پېژندل کېږي، یا دا چې مجتهد نه شو پېژندلی.

۲- د مجتهدینو نه راجمع کېدل

۳- په یوه مسئله اتفاق نه شي کولای

۴- اوس ددې امکان نشته چې فیصله وکړي او بیا په خپل نظر قایم پاتې شي، بله ډله علماء وایي چې اجماع کېدای شي او دا ځکه چې اصحابو کرامو په وخت کې شوي، له هغوی څخه وروسته د ضرورت په وخت کې شوي، اوس هم د ضرورت په وخت کې کېدای شي.

د څلورمې پوښتنې ځواب چې ایا اجماع د ټول ملت په سطحه صورت نیسي او که جلا جلا کېدای شي باید څرگنده شي؟

په دې هکله علماء په درې ډوله دي

۱- جمهور علماء وایي چې اجماع به د ټول امت د مجتهدینو له خوا صورت نیسي، نه یواځې د مکې یا مدینې د علماوو له خوا.

۲- که چېرې یوه دوه درې کسه مخالف وي پروا نه لري

۳- اکثریت د اجماع حکم لري

قياس

قياس په لغت کې په يو شي باندې د بل شي اندازه کولو ته وايي لکه چې وايي: (قست الارض بالمتري) ځمکه مې په متر باندې قياس کړه، يانې په متر يې اندازه کړه او هم قياس په لغت کې د اندول او برابر شي سره اندازې ته وايي، مثلاً وايو چې رخت يې په متر اندازه کړه، همدارنگه قياس برابر والي ته هم وايي او يا هم د يو دليل نه چې هغه په يوه مسئله کې استعمال شوی وي، په مشابه بله مسئله کې استفاده کول د قياس په نامه يادېږي. لکه په يوه موضوع کې حکم ثابت وي او د يو شريک علت په اساس دغه حکم په بله موضوع کې هم استعمال شي يا اجرا شي، نو ويل کېږي چې دويمه موضوع له اولې موضوع سره قياس کړی شوی ده، يا دا چې د يو شريک علت له مخې فرعي ته د اصل حکم ورکول قياس دی يا په بل عبارت د يو مشترک علت له مخې د يوې پېښې منصوص حکم غير منصوص واقعي ته ورکول دې ته قياس وايي.

قياس څلور ارکانه لري چې هغه عبارت دي له:

۱- مقيس عليه: دا هغه واقعه ده چې حکم يې په نص بيان شوی وي،

دې ته اصل ويل کېږي.

۲- مقيس: دا هغه واقعه ده چې د هغې د حکم د معلومولو اراده شوي

وي او نص پرې نه وي موجود، چې دې ته فرعه ويل کېږي.

۳- مشترک علت: دا د هغه وصف نه عبارت دی چې په اصل کې د

حکم علت وي او په فرعه کې هم همدغه علت موجود وي.

۴- قياس په هغه اساس را منځته کېږي، چې فرعي لپاره حکم نه وي

او د اصل حکم په قرآن کریم او نبوي صلی الله عليه و اله وسلم احاديثو

کې موجود وي، قياس کولای شو.

دويم مطلب - قانون

حقيقت دا دی چې قانون د يوې ټولنيې د ستون فقرات يا د ملا د تير حيثيت لري، کومه ټولنه چې قانون نه لري، هغه ټولنه د مشکلاتو سره مخامخ کېږي، کاميابې ټولنه هغه ده چې د يو قانون لرونکي و اوسي او خپل ټول ورپېښ شوي مسایل د قانون د لارې حل او فصل کوي، نو د يوې ټولنيې لپاره د قانون موجوديت لازمي او ضروري دی، ځکه موږ او تاسې گورو چې قانون له ډېر پخوا وختونو څخه يانې په زرگونو کلونو مخکې منځ ته راغلی، ولې د وخت په تېرېدو سره تغييرات او پرمختگ پکې راغلی، چې نننۍ بڼه يې ځان ته غوره کړې ده، چې په لاندې ډول يې تر مطالعې لاندې نيسو:

د روم د حقوقو په اساس قانون هغه دستور دی چې د سلطاني قدرت له جابه په عوامو تطبيق کېږي او داسې تعريف يې ورته کاوه:
قانون: د عرف خلاف يو ليکلی طرز العمل (تحريري اکت) دی چې شکليات لري او د قدرت لرونکي مقام د حکم په اساس منځ ته راځي او عملي کېږي

په پخواني روم کې د قانون وضع کېدو صلاحيت د شاه پورې مربوط وو، نو ځکه يې قوانين د شاهي قوانينو په نوم يادېدل
د جمهوريت په حالاتو کې قانون د حکم د تصميم او د محاکمو يا د قضاतो د پېشنهاد په اساس منځ ته راتلل

د امپراطورۍ په زمانه کې قانون د امپراطورۍ د طرز العمل په نامه يادېده، په دې مانا چې د امپراطور له خوا جوړېده، ولې موږ گورو چې د يو وخت او بل وخت قوانين يو ډول نه وو او تغيير به پکې راتله، اوس دلته يوه پوښتنه مطرح کېږي، چې قوانين کله يانې څه وخت رامنځته شوي دي او په کوم شکل پرمخ تللي دي؟

ځواب لمرنی قانون چې مینځ ته راغلی هغه د حمورابي قانون دی او وروسته نور زیات قوانین مینځ ته راغلي چې په لاندې ډول ترېنه یادونه کوو:

۱- د حمورابي قانون: د ۳۰۰۰ په شا او خوا کې ځنې رومي او سامي قومونه سره یو ځای شول، یو لوی دولت یې په کلده کې تشکیل کړه او نور واره بناري حکومتونه یې د منځه یوړل او د خپل لوی او قوي حکومت له ایجاد څخه وروسته یې بابل د خپل دولت پایتخت وټاکه، چې د دغه دولت د پاچاهانو په سلسله کې ۱۵ کسانو پاچاهي وکړه، چې شپږم پاچا یې حمورابي نومېده، چې د (۲۱۲۳) ق م څخه تر (۲۰۸۰) ق م پورې پاچاهي کړې ده، نوموړي پاچا د خپل قدرت په جریان کې یو قانون جوړ کړ چې د همدې پاچا يانې حمورابي د قانون په نامه مشهور شو. دغه قانون په یوه ټیګه لیکل شوی، چې دغه ټیګه (۲۵، ۳) سانتي متره طول لري، چې په دغه باندې (۲۸۲) مادې په (۳۲۰) کرښو کې لیکل شوي، چې د دغه له ۲۸۲ مادو څخه اوس یواځې ۳۳ مادې لوستل شوي او نورې مادې لا تر اوسه پورې نه دي لوستل شوي، چې دغه ټیګه په (۱۹۱۰) م کال کې د شوش له کنډو څخه لاسته راغلې، په دغه قانون کې د ژوند د مختلفو برخو لکه: تجارت، کشتیو کرایه، جزایي او نور موضوعات شامل دي، چې اولین قانون دی، له دې څخه وروسته نور قوانین منځته راغلي چې یواځې نومونه او وختونه یې ستاسې مخ کې ږدو.

۲- د سومریانو قانون: د سومریانو د قانون د قدامت تاریخ (۲۱ پېړۍ) ق م ته رسېږي، چې په (۱۹۵۲) م کال کې لوستل شوی، په دې قانون کې د مجازاتو لپاره قوم په دوه برخو وېشل شوی و یوه ډله یې غلامان او بله ډله یې آزاد اشخاص وو چې غلامانوته د غلا یا قتل په

صورت کې د قتل جزا او ازاد شخص لپاره د نقدي جریمې جزا ورکول کېده.

۳- د هستیانو قانون: د نوموړي قانون قدامت (۱۳-۱۵) ق م قرن پورې رسېږي او په ۱۹۰۶ م کال کې لوستل شوی دی.

۴- په پخواني یونان کې (Solon and Daracan) قوانین د اتن په ښار کې.

۵- په پخواني هند کې د مانو قانون.

۶- د سم ویرها د دولسو لویانو (الواح دوازه گانه) قانون کوم چې په یونان کې رامنځ ته شوی و.

۷- په (۱۱-۱۲) م پېړیو کې په روم کې د (Agost) او (Justinien) د حقوقو په هکله نظریات چې په حقیقت د رومن ژرمنیک حقوقي سیستم د ایجاد سبب گرځېدلی دی.

بلاخره هغه پخواني او سابقه آثار او منابع چې نوي په لاس راغلي د کتاب په شکل راټول شوي او دغه کتاب چې ترېنه جوړ شوی د (Carps Juvis Sivilis) په نامه یادېږي.

له پخواني روم څخه چې کوم آثار د لومړي ځل لپاره په لاس راغلي له هغې ثابتېږي، چې رومیانو په ۴۵۰ ق م کې قانون جوړ کړی دی، یا دا چې په ۴۵۰ ق م کال کې د (Lox) یا قانون اصطلاح د روم په حقوقو کې شامل شوي او په یونان کې د قانون اصطلاح د (Canon) له کلمې څخه اخیستل شوې، چې د قاعدې مانا او مفهوم لري.

ولې دروم په حقوقو کې چې د (Lox) کلمه ورته استعمال شوې وه، دغې کلمې کوم حقیقي مفهوم پیدا نه کړه او قوانین (البته دروم قوانین) یې په دوه برخو ووېشل، چې یو یې (leges) او بل یې (plebeset) په نامه یادېدل چې هر یو جلا جلا مانا او مفهوم ورکوي،

چې په لاندې ډول یې روښانه کوو.

Leges:

له هغه قواعدو او مقرراتو څخه عبارت و چې د د اعیانو یا اشرافو له خوا تصویبېده او د روم په ټولو خلکو باندې تطبیقېده.

Plebeset:

له هغې قواعدو او مقرراتو څخه عبارت و چې د روم د عوامو له خوا تصویبېده او د تطبیق ساحه یې هم یواځې عوام وو. اما په فرانسه کې د قانون لپاره دلو (loi) کلمه چې د ویلو په مانا وه استعمال شوې ده، چې په لاندې ډول یې تعریفوو. قانون له هغې مقرري څخه عبارت دی چې لیکل شوی وي او د لوستلو وړ وي.

د فرانسي انقلابونو له قانون څخه متابعت کولو او د هغې عصر د فلسفې په بنا قانون یې د عامه ارادې مظهر پېژندل کېده. (روبسپیر) Robsper یواځنی سړی دی چې قانون ته ترجیح ورکوي، چې وینا یې په لاندې ډول ده:

د محاکمو د قضایي رویې کلمه باید د خلکو په ژبو کې ولټول شي، دا په دې مانا کوم دولت چې د اساسي قانون او مقننه قوې لرونکی وي، نو قضایي رویه یې د قانون له جز څخه بله مانا نه ورکوي یا دا چې بله مانا نه لري.

همدارنگه ناپیلون هم د قانون د پرمختګ او انکشاف لپاره هلې ځلې کړي دي، مور د هغه قانون او نظریات په لاندې ډول بیانوو: د منابعو د کموالي اقدام د یوې معینې او مشخصې موضوع په حیث د هغه وخت د انقلاب نتیجه وه، چې د دغه مفکورې اطاعت او پیروي د ناپیلون په قانون کې په صراحت سره لیدل کېږي.

د ناپیلون قانون د هغه وخت یو ځلېدونکی قانون دی او د حقوقو په معاصر سیستم کې پوره ارزښت لري.

د ناپیلون قانون په (۱۸۰۴) م کال کې نشر شوی دی، چې د غرب د بورژوازی په ټولنه کې دې قانون د قهرمان حیثیت غوره کړی دی، چې په دغه وخت کې مختلفې قانون نامې منځ ته راغلې، لکه د (۱۸۰۷) م کال کې د مدني محاکمو اصولو قانون او د تجارت اصول نامه، په (۱۸۱۲) م کال کې د جزایي مقرراتو قانون نامه او داسې نورې قانون نامې منځ ته راغلې.

د ناپیلون هلې ځلې چې د قانون گذاري د قدرت او وحدت لپاره یې کړې وې، دا روښانه کوي چې هغه قانون د حقوقو د یوې موثرې منبع په حیث پېژانده، چې دغه موضوع د (وینو توس) (venotos) د قانون په اوومه ماده کې صراحت لري، له کومې ورځې څخه چې دغه قانون نافذ شوی د روم ټول قوانین، لوايح او فرامینو خپل اهمیت د لاسه ورکړی، د هغه وخت ټولو خلکو په دې باندې عقیده درلوده، چې ټول موضوعات باید د قانون د لارې پر مخ ولاړې شي، اما وروسته ولیدل شو چې همدغه موضوع په ډېر لږ تفاوت سره مخکې لاره.

لومړی جز-د قانون پېژندنه:

ددې لپاره چې په قانون باندې ښه پوه شو، بهتره به وي چې لومړی لغوي او وروسته یې اصطلاحي تعریف وکړو.

د قانون لغوي تعریف:

قانون یوه عربي کلمه ده چې مانا یې مقیاس او اندازه ده، ځینې علماء وايي، چې قانون یوه فارسي کلمه ده، ولې ځینې نور علماء وايي: چې د قانون کلمه له یوناني کلمې (canon) څخه استنباط شوې، چې مانا یې اندازه کول دي، یا دا چې قانون یوناني الاصله کلمه ده، چې د

قاعدې په مانا استعمال شوې، په انگلیسي کې د قانون کلمه د (law) له کلمې څخه اخیستل شوې، یا د (law) د کلمې سره مترادفه ده، چې مانا یې یو شانوالی دی.

همدارنگه په فرانسوي کې د (loi) د کلمې سره مترادفه ده، د روم په پخواني حقوقو کې د (lax) کلمه هم استعمال شوې، چې له لیکل شوو مقرراتو څخه عبارت دی، نو قانون د قاعدې اندازې او مقیاس په مانا ده، په هر صورت د علماوو له نظره قانون یوه عربي کلمه ده چې د یو ثابت او ټاکلي امر له تکرار څخه عبارت دی.

د قانون اصطلاحي تعریف:

قانون له هغه لیکل شوو قواعدو او مقرراتو څخه عبارت دی، چې د ذیصلاح مقام له خوا وضع کېږي او الزامي جنبي لري یا قانون عبارت له هغه قواعدو څخه دی چې د عمومي قدرت په واسطه وضع شوي وي او الزام، اذن او اباحت سره مدلول وي او ټول خلک له هغې څخه پیروي وکړي.

یا قانون له هغه مناسباتو یا غوښتو څخه عبارت دی چې د دولت د مقاماتو (مقننه قوې) له خوا وضع کېږي، چې د دغو مناسباتو په اساس د افرادو روابط د افرادو او دولتونو سره په یوه ټاکلي ساحه کې ترتیب او تنظیموي.

یا قانون هغه روښانه او الزامي امر دی، چې په لیکلي ډول د واکمنو مقاماتو له خوا وضع او تدوین کېږي او هدف یې د راتلوونکي ژوند لارښوونه ده.

کوم شی چې ټولنه له گډوډۍ څخه ساتي، د انسانانو او دولتونو تر مینځ روابط ټینګوي هغه عبارت له قانون څخه دی. ابو علی سینا وايي: د افرادو تر منځ ټولنیز ژوند پرته له روابطو او

معاملاتو څخه ناممکن دی او همدارنگه روابط او معاملات قانون او عدالت ته محتاج دي.

ددې لپاره چې موږ د قانون په تاریخي شالید او لغوي او اصطلاحي ماناوو باندې پوره پوه شو، نو بهتره به وي چې د قانون اهمیت، مشخصات، د قانون ډولونه، د قانون د وضع کېدو ذیصلاح مراجع، د قانون د انفاذ مراحل، د قانون تطبیق، د قانون تفسیر د قانون العا (لغوه کېدل) او نور عنوانونه په ډېر تفصیل سره ذکر کړو.

دویم جز- د قانون مشخصات:

څرنگه چې په اسلامي هېوادونو کې قانون (د افاقي حقوقو) دویمه اصلي منبع ده او په غیر اسلامي هېوادونو کې لومړنۍ اصلي منبع ده، نو معمولاً په ټولو هېوادونو کې د حقوقي مسایلو د حل او فصل لپاره له قانون څخه استفاده کېږي، همدا وجه ده چې قانون یو لږ مشخصات لري، چې په لاندې توګه یې په لنډ ډول تر مطالعې لاندې نیسو.

۱- قانون په مستند ډول وضع کېږي

په ټولو هېوادونو کې چې قانون وضع کېږي، هغه خاص مراحل تر سره کوي، چې همدغه د خاصو مراحلو تر سره کول د قانون په مستند والي باندې دلالت کوي.

۲- قانون په لیکلې توګه وضع کېږي

د نشر لپاره په لیکلې ډول د عدلیې وزارت په رسمي جریده کې

خپریږي

۳- قانون په ماده وار شکل وضع کېږي

د قانون ټول احکام په مختلفو برخو باندې وېشل، بیا هره یوه برخه بېل، بېل عنوانونه او واړه عنوانونه او هر یو عنوان جلا جلا مادې لري، نو ځکه موږ وایو چې: قانون ماده وار او جز وار وضع کېږي.

۴- د قانون مندرجه مواد باید وېر روښانه وي

قانون چې کله وضع کېږي، مقنن باید دا کوښښ وکړي چې قانون وېر روښانه، ساده، سلیس او روان وي، ترڅو ټول خلک ترې نه استفاده وکولای شي، په دې د امکان تر بریده کوښښ باید وشي، چې روښانه وي، ولې متاسفانه د دغه کوښښونو سره سره بیا هم موږ گورو چې قوانین کله هم وضع کېږي، یا په کې خلا موجوده وي او یا په کې مغلقیت او پیچیدګي چې بیا د تفسیر په اساس حل او فصل کېږي چې زیات بحث به بیا د قوانینو په تفسیر کې پرې وکړو.

۵- قانون د قدرت لرونکي مقام له خوا وضع کېږي

هر وخت چې قانون وضع کېږي، نو د انفاذ نه مخکې څه مراحل طی کوي، لکه مسوده چې د پارلمان یا د یو کمیسیون، یا د عدلیې وزارت او یا د مربوط کوم ارګان (وزارت) له خوا یې ځاګه جوړېږي، له هغه څخه وروسته مقننه قوې (ولسي جرګې او د مشرانو جرګې) ته یې د تائید لپاره لېږي او هر وخت چې د مقننه قوې له خوا تائید شو، له هغې څخه وروسته رئیس جمهور ته د توشیح لپاره لېږل کېږي، د رئیس جمهور له توشیح څخه وروسته بیا د عدلیې وزارت د نشراتي ارګان له خوا نشر او بیا نافذ شي، چې دغه پورته ټول موضوعات د قدرت لرونکي مقام له خوا تر سره کېږي.

۶- قانون عمومي دی او مشخص نه وضع کېږي

د قانون قاعده په دې مانا ده چې د قانون جوړښت په عامه توګه وي، نه یواځې معین شخص او نه یوې ځانګړې واقعې ته، بلکې کله چې په هر شخص او یا پېښې کې یو لړ شرطونه او صفات موجود شول، نو نوموړی قانون پرې تطبیق کېږي، د مثال په ډول هر شخص چې د اتلس کلنۍ عمر یې پوره، د کامل عقل خاوند وي (سليم عقل ولري) او پر هغه

باندې قانوني موانع نه وي، نو د خپلو مدني حقوقو د تر سره کولو په غرض د کامل اهليت خاوند گڼل کېږي، چې دغه قاعده په هر شخص قابل د تطبيق ده، نر، ښځه، کلی، ولسوالۍ يا ولايت په نظر کې نه نيسي او بل دا چې د دغه قاعدې په اساس چې د قانون له انفاذ څخه تر العا پورې په ټولو وختونو کې قابل د رعايت ده.

يادا چې مور و ايو د انسان شخصيت له تولد څخه شروع کېږي او د مرگ تر ورځې پورې، هغه له دې شخصيت څخه برخورداره دی، دا د هر شخص لپاره ده، نه د يو خاص شخص لپاره، نو ځکه مور و ايو چې د قانون قاعده عامه ده او خاصه نه ده.

۷- قانون بايد د مختلفو ډولونو لرونکی وي

قوانين د سلسله مراتبو له حيثه په درې برخو باندې وېشل شوي دي، چې د اساسي قانون، ارگانيکي قانون، عادي قانون، څخه عبارت دي همدارنگه د دې قوانينو تر څنگ مقررې، لايحه او د رئيس جمهور تقنيني فرمانونه وجود لري، چې غه موضوع به انشا الله د قانون د ډولونو تر عنوان لاندې مطالعه شي.

۱- قانون په ټولنه کې انصاف راولي

۹- قانون غير جانبداره وي (بې طرفه وي)

د قانون دغه خصوصيت په دې مانا دی چې د قانون ټول قواعد او پرنسيپونه په يو او مساوي ډول تطبيق کېږي، يانې هغه افراد چې په يو ردیف کې ژوند کوي، هغه ټول په يو ډول او يو شان د قانون تابع دي او يو رنگه پرې د قانون احکام تطبيق کېږي.

په همدې شکل په قوانينو کې که کومه استثنا رامنځ ته کېږي، هغه هم په يو شان تطبيق کېږي، د مثال په ډول له جزا څخه لېونی، صغیر او مکره شخص معاف دی، دا چې هر څوک لیونی وي یا ماشوم وي، یا په

زور او جبر يې يو جرمي عمل تر سره کړی وي، هغه له مجازاتو څخه خلاص دی او جزا ورباندې نه تطبیق کېږي، نه دا چې یو لیونی معاف او بل لیونی مجازات شي او د یوه طرفی پکې وشي، بلکې طرفي پکې نه کېږي

۱۰- قانون همپشه / امریه خصوصیت لري

دا په دې مانا چې د قانون قواعد همپشه امری وي، یانې که د یو کار کول وي هم امر کوي، چې دا کار وکړئ او که د منع خبر هم وي، بیا هم امر کوي چې دا کار به نه کوی

۱۱- قانوني قاعده یو ټولنیزه قاعده ده.

تر څو چې ټولنه موجوده نه وي، قانون موجودېدای نه شي، دا ځکه چې د قانوني قاعدې غرض د ژوند تنظیم دی او په یوه ټولنه کې دا هر یوه خیالي فرضیه ده، ځکه انسان یو ټولنیز مخلوق دی (موجود دی) چې په ټولنه کې پیدا کېږي او په ټولنه کې ژوند کوي، چې دغه ټولنه یو ټولگی خلک نه بلکې نن ورځ ترېنه یو دولت عبارت دی، دا په دې مانا چې دولت موجود نه وي، قانون رامینځ ته کېدای نه شي.

درېیم جز- د قانون غرض:

د قانون غرض د ټولني له تنظیم او ترتیب څخه عبارت دی، قانون ټولنه تنظیموي، چې په دې اندول کې د خلکو د گټو او ازاديو تنظیم له یوه طرفه او د ټولني گټې له بله طرفه تنظیموي

څلورم جز- د قانون اهمیت:

د آفاقي حقوقو له اصلي منابعو څخه یوه منبع د پراهمیت لري او د ټولني د ملا د تیر حیثیت لري، د اسلامي شریعت احکام او دویمه اصلي منبع قانون دی، چې د ټولني نظم، ترتیب او تنظیم لپاره همدارنگه په ټولنه کې د پرمختگ او انکشاف لپاره یو ضروري او

لازمي امر گڼل کېږي، دا په دې مانا که چېرې په ټولنه کې نظم نه وي، پرمختګ، انکشاف او ترقي نه وي، هغه ټولنه په خپل ټولنيز ژوند کې د زياتو مشکلاتو سره مواجهه کېږي او هم پکې گډوډي او بې نظمي رامنځ ته کېږي، نوموړې بيا دا حکم کوو چې د نظم او پرمختګ لپاره يو لازمي امر دی.

چې اهميت يې په دې ډول بيانوو.

لکه څرنگه چې په مخکې درس کې ددې يادونه وشوه، چې قانون د قدرت لرونکي مقام له خوا وضع کېږي، خو دغه ذيصلاح مقام بايد داسې مقام وي، چې د الله ج د امر او فرمان بنسټونکی وي، و چې په دې هکله الله ج د قرآن کریم د سورة النساء په اووم نمبر ايت کې داسې فرمايي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ). (سورة النساء، ۷ ايت)

ژباړه: ای مؤمنانو حکم و منئ تاسې د الله ج او حکم و منئ تاسې د رسول الله ص او حکم و منئ د خپلو حاکمانو او مشرانو.

له پورته ايت کریمه څخه دا څرگندېږي، چې په لومړي قدم کې د الله ج د امر اطاعت د هغه نه وروسته د رسول الله ص د امر اطاعت او له دې څخه وروسته د خپل مسلمان مشر او حاکم د امر اطاعت پر موږ باندې لازمي دی، چې له همدې څخه د قانون اهميت په گوتو کېږي او هغه دا سې چې قانون د امر له خوا وضع او تائيدېږي، چې په حقيقت کې قانون د امر امر دی او د امر د امر اطاعت په هکله موږ او تاسې ته الله ج په قرآن کریم کې هدايت و فرمايه، چې موږ ددغه ايت کریم د هدايت له مخې دا حکم کوو، چې قانون زيات اهميت لري.

پينځم جز - د قانون ډولونه:

۱- اساسي قانون

۲- ارگانيکي قانون

۳- عادي قانون

تبصره.

۱- مقررہ.

۲- لايحه

۳- د رئيس جمهور تقنيني فرمانونه

موږ غواړو چې هر قانون په لاندې توگه په جلا جلا ډول روښانه کړو.

۱- اساسي قانون

A: د اساسي قانون پېژندنه

B: د اساسي قانون اهميت يا امتيازات

لومړی تعريف

دويم تعريف

درېيم تعريف

څلورم تعريف

د متن او محتوی له حیثه

د خلکو نظريات زيات د خپل وي

د خاصو تشریفاتو په اساس د خلکو نظريات را جمع کېږي

د خاصو تشریفاتو په اساس وضع کېږي

چې د ښه پوهېدو لپاره لومړی د اساسي قانون تعريفات يانې مانا او

مفهوم پېژنو او له هغه څخه وروسته يې اهميت (امتيازات) مطالعه کوو.

- د اساسي قانون پېژندنه:

اساسي قانون د ملي حقوقو په سيستم کې له لوی اهميت څخه

برخمن دی او دا ځکه چې د هر هېواد اساسي قانون د هغه هېواد د ملي حقوقو په سیستم یوه اساسي او عمده وثیقه (چاته واک ورکول) ده، چې سياسي، اقتصادي، اجتماعي، ملي جوړښت او مناسباتو ته په کلي ډول انعکاس ورکوي او د هر هېواد نور ټول قوانین د اساسي قانون مطابق جوړېږي.

لهذا موږ اساسي قانون داسې تعريفوو: اساسي قانون لپاره زيات تعريفات شته، چې موږ ترېنه ديو څو يادونه کوو.

لومړی تعريف:

اساسي قانون د هغو قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه عبارت دی، چې د يو دولت له ټولو مهمو او عمده موضوعاتو څخه بحث کوي، لکه د دولت سياسي رژیم، د دولت متشکله عناصر، د دولت درې گوني قواوې، د دولت د درې گونو قواوو تشکيلات، واکونه، صلاحيتونه او په خپلو کې روابط او د دغو درې گونو قواوو استقلاليت، حکومت، شکل يې، کابينه، د افرادو حقوق، وچايب ازادي او ځنې نور عمده او مهم موضوعات لکه: انتخابات، قضا، بيرغ، ملي ژبه، ملي سرود، سياسي روابط او موضوعات.

دويم تعريف:

اساسي قانون د هغو قواعدو او مقرراتو له مجموعې څخه عبارت دی چې د دولت قدرت، د قدرت انتقال، د قدرت اجرا او د دوی ترمنځ روابط ترتيب او تنظيموي.

درېيم تعريف:

اساسي قانون له هغو قواعدو او مقرراتو څخه عبارت دی چې د دولت د قواو صلاحيتونه د حکومت حاکميت د افرادو حقوق او له ازادۍ څخه بحث کوي.

څلورم تعريف:

اساسي قانون له هغو قواعدو او مقرراتو څخه عبارت دی چې د دولت د داخلي او خارجي قدرت او د اجرا له شکل څخه بحث کوي له پورته تعريفاتو څخه څرگندېږي چې اساسي قانون په يو هېواد کې له نورو قوانينو څخه د اعتبار په حيث په لومړي درجه کې قرار لري او نور ټول قوانين د اساسي قوانينو په نظر کې نيولو سره جوړېږي، همدا علت دی چې اساسي قانون د نورو قوانينو د مور حيثيت ځانته غوره کړی، د قوانينو د مور په نوم يادېږي او ډېر اهميت لري، اوس دلته يوه پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې کوم امتيازات دي چې اساسي قانون ته يې دغه اولويت او علويت درجه ورکړې ده؟

ددې پوښتنې ځواب به د لاندې عنوان په ترڅ کې ترلاسه کړو.

- د اساسي قانون امتيازات يا اهميت.

د لاندې دلايلو په اساس موږ دا حکم کولای شو، چې اساسي قانون نسبت نورو قوانينو ته خاص امتيازات لري، يادا چې زيات اهميت لري

الف؛ د متن او محتوی له حيثه:

څرنگه چې په لومړي تعريف کې وليدل شو چې، د اساسي قانون موضوعات او مسايل عبارت دي د دولت د شکل، سياسي رژيم، درې گونې قواوې... او داسې نور او په نورو قوانينو کې معمولاً داسې موضوعات نه مطرح کېږي، نو ځکه موږ وايو چې اساسي قانون د متن او محتوی له حيثه ډېر مهم دی.

ب؛ د خلکو نظريات پکې ډېر دخيل وي

په اساسي قانون کې د خلکو نظريات نسبت نورو قوانينو ته زيات دخيل وي او دا په دې مانا چې کله د اساسي قانون مسوده جوړېږي، په دې کې د خلکو نظريات اخيستل کېږي او بل دا چې د اساسي قانون د

تصویب مرجع لویه جرگه ده، چې په دې کې د لوی جرگې نظریات دخیل وي او لویه جرگه د خلکو نمایندګان دي، نو د هر ولس نمایندګه چې نظر وړاندې کوي دا د دې مانا ورکوي چې د ولس نظر پکې دخیل شو. اوس که دلته یوه پوښتنه رامنځ ته شي او هغه دا چې نور قوانین خو د مقننه قوې له خوا تصویب کېږي او مقننه قوه کې هم د ولسونو استازې ناست دي؟

ځواب یې داسې ورکوو: چې د یوې خوانده په لویه جرگه کې د استازو شمېر د مقننه قوې له شمېر څخه زیات وي، بل دا چې دلته د انتخاباتو حوزه د ولایت په سطحه وي او کېدای شي چې د یو اداري واحد څو استازي موجود وي، ولې یو بل اداري واحد (ولسوالۍ) هېڅ نمایندګه و نه لري، په داسې حال کې چې په لویه جرگه کې هر اداري واحد ته خپل سهم ورکول کېږي او د وکیل د انتخاب حوزه یو اداري واحد یانې ولسوالۍ وي، نو دغه نمایندګه واقعا د هغوی نمایندګه وي.

ج؛ د خاصو تشریفاتو په اساس د خلکو

نظریات راجمع کېږي:

لکه مخکې ورته اشاره وشوه، چې په اساسي قانون کې د خلکو نظریات زیات دخیل وي، دا ځکه چې د خلکو نظریات راجمع کېږي، اوس پوښتنه داده چې په کوم ډول د خلکو نظریات راجمع کېږي، چې موږ دغه تشریفات د اهمیت یوه نقطه وګنله؟

هر وخت چې د اساسي قانون لپاره مسوده جوړه شي، د دغه مسودې په هکله د خلکو نظریات راجمع کېږي، چې دغه نظریات په دوه ډوله راټولېږي، چې یو ته یې نظرخواهي او بل ته یې ریفریندم وايي، ولې په نورو قوانینو کې د مسودې په هکله نظریات اول هېڅ نه وي او دغه نظرخواهي او ریفریندم خو هېڅ نشته دی، که وي نو د یو عالم د نظریاتو

مطالعه يې کېدای شي کړي وي، يا دا چې د عرفي قواعدو په هکله پوښتنه کېدای شي وکړي، و دلته مناسب گڼو چې نظر خواهي او ريفریندم وپېژنو.

۱- نظرخواهي: کله چې د اساسي قانون د کميسون له خوا يوه مسوده جوړه شي او د دغه مسودې خاکه په ليکلې ډول خلکو ته وړاندې شي او د هغې په هکله د خلکو نظريات راواخيستل شي، دا عبارت له نظر خواهي څخه شو، ولې په دې کې کميسون د مسودې په هکله د خلکو نظريات مطالعه کوي او د هغوی نظرياتو په نظر کې نيولو سره په مسوده کې اصلاحات راولي.

۲- ريفریندم (ټولپوښتنه):

په دې طريقه کې داسې وي چې کله د اساسي قانون مسوده جوړه او تشر شي او د خلکو لپاره په اطلاع ورسول شي، نو بيا له خلکو څخه پوښتنه کېږي، چې دغه مسوده سمه ده او که سمه نه ده او که سمه نه وي نو په دې طريقه کې يواځې د خلکو نظر د صحت او عدم صحت په هکله اخيستل کېږي، نه د دې لپاره چې د دغه مسودې په هکله نظريات وړاندې کړي، چې دغه ريفریندم په دوو طريقو سره کېږي، ځينې هېوادونه ټولو خلکو ته بکسونه لېږدي او له خلکو څخه په دې هکله پوښتنه کوي، چې لومړۍ مسوده درسته ده او که درسته نه ده؟

د؛ اساسي قانون د خاصو تشريفاتو په

اساس وضع کېږي: هر وخت چې اساسي قانون وضع کېږي، د دې د تصويب لپاره خاص تشريفات نيول کېږي، چې هغه عبارت له لويې جرگې څخه دي او پرته له لويې جرگې څخه اساسي قانون تصويبېدای نه شي، ولې نور قوانين دا امتياز نه لري

هـ؛ د اساسي قانون د مسودې لپاره خاص کمیسیون ټاکل کېږي

هر وخت کې چې اساسي قانون جوړېږي، نو دلویې جرگې له خوا باید هغه ته یو کمیسیون وټاکل شي، ترڅو د اساسي قانون لپاره مسوده (خاکه) جوړه کړي، ولې موږ گورو چې کله د نورو قوانینو لپاره مسوده جوړېږي، هغه دلویې جرگې د کمیسیون په اساس نه جوړېږي، بلکې، د دغه قوانینو مسوده یا د مربوط ارگان له خوا یا د عدلي وزارت له خوا یا د پارلمان په داخل کې کوم کمیسیون ددې لپاره جوړېږي او په مسوده باندې کار کوي.

۳- کله چې ارگانيکي قانون رامینځ ته کېږي، نو اساسي قانون یې د ایجاد غوښتنه کوي، خو کله چې اساسي قانون وضع کېږي، ارگانيکي قانون د هغې د ایجاد غوښتنه نه کوي.

۴- د موضوع له حیثه هم ارگانيکي قانون نسبت اساسي قانون ته ضعیفه دی.

۲- ارگانيکي قانون

ارگانيکي قانون عبارت له هغه قانون څخه دی، چې په اساسي قانون کې یې د ایجاد غوښتنه شوې وي لکه، د انتخاباتو قانون، د مدافع وکیلانو قانون، د رسنیو قانون او داسې نور.

۳- عادي قانون:

عادي قوانین عبارت له هغو قوانینو څخه دي، چې د ایجاد لپاره یې په اساسي قانون کې غوښتنه نه کېږي، بلکې د دغه قانون د ایجاد غوښتنه به یا خپله د مربوطه ارگان، عدليې وزارت یا د پارلمان له خوا کېږي او د غوښتنې سره یوه خاکه هم ورته جوړوي او کله یې چې خاکه په عدليې وزارت کې اصلاح او تائیده شي او مسوده یې جوړه شي، بیا

د تصویب لپاره د اساسي قانون په څېر خاصو تشریفاتو ته ضرورت نشته او د مقننه قوې له خوا تصویبېږي، او له دې څخه وروسته مراحل یې د اساسي قانون سره یو شان رئیس جمهور لاسلیک کوي او وروسته په رسمي جریده کې نشرېږي، چې د اکثره برخو لپاره قوانین په عادي شکل باندې جوړېږي

تبصره:

په دغه ځای کې لازمي بولم چې مقررې، لایحه او همدارنگه د رئیس جمهور تقنیني فرمانونه روښانه کړم.

۱- مقررې:

له هغه تقنیني یا قانوني سند څخه عبارت ده، چې د عدلیې وزارت یا د کوم بل مربوط ارگان له خوا ترتیب شوي وي، د وزیرانو شورا له لخوا تائیده شوي وي او رئیس جمهور د وزیرانو شورا د رئیس په حیث نه د رئیس جمهور په حیث لاسلیک کړي وي.

۲- لایحه:

دا هم له یو قانوني یا تقنیني سند څخه عبارت ده، چې د یوې وزارت ځانې په داخل کې ترتیب شي او د همدغه مربوط وزارت د عالی شورا له خوا تائید شي او د دغه شورا رئیس یې چې اکثره وزیروي لاسلیک کړي.

۳- تقنیني فرمان:

رئیس جمهور کولای شي، په ځینې وختونو کې تقنیني فرمانونه صادر کړي او دغه د رئیس جمهور فرمانونه د قانوني سند په حیث قبول شوي دي، ولې دلته اوس لاندې پوښتنې مطرح کېږي
لومړۍ پوښتنه- په کومو حالاتو کې رئیس جمهور تقنیني فرمان صادروي؟

دویمه پوښتنه_ د رئیس جمهور تقنیني فرمان خومره وخت پورې قابل د اعتبار دی؟

د لومړۍ پوښتنې ځواب دا دی چې رئیس جمهور هغه وخت کولای شي یو تقنیني فرمان صادر کړي، چې اضطراري حالت وي، بل دا چې عاجله موضوع وي او پارلمان رخصت وي او درېیم حالت کې چې پارلمان بالکل د منځه تللی وي، یانې موجود نه وي

د دویمې پوښتنې ځواب د مور وایو چې که چېرې پارلمان رخصت وي او رئیس جمهور فرمانونه صادر کړي وي، تر هغه پورې که اضطراري حالت وي، تر هغې پورې او یا دا چې په اساسي قانون د ټاکلي مودې د پوره کېدو پورې باید دغه تقنیني فرمانونه پارلمان (مقننه قوې) ته وړاندې شي، که پارلمان دغه فرمانونه تائید کړه د قانون په حیث اعتبار پیدا کوي، له دې څخه وروسته وخت لپاره هم او که چېرې پارلمان دا رد کړه له همدغه تاریخ څخه خپل حقوقي اعتبار د لاسه ورکوي او که چېرې بالکل پارلمان موجود نه وي، نو په دې وخت کې تقنیني فرمان د پارلمان د جوړېدو تر وخت پورې حقوقي اعتبار لري

دلته یوه پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې څرنگه مور پوهېږو چې د اساسي قانون سره نور قوانین مطابقت لري؟

ددې لپاره چې نور قوانین د اساسي قانون سره مغایرت لري او که نه، په هر هېواد کې خپل خاص طرز العملونه موجود وي، چې له هغې جملې څخه مور دلته یو څو مثالونه ذکر کوو.

په المان کې دغه کار چې قوانین په خپل مینځ کې مطابقت لري او که نه، یوه محکمه جوړه شوې، په فرانسه کې یوه خاصه شورا جوړه شوې، په ایران کې هم د نگهبان په نوم یوه خاصه شورا جوړه شوې او داسې نور... هېوادونه هم مختلف وظایف پرمخ بوزي، متاسفانه چې په

افغانستان کې دغه کار لپاره موږ تر اوسه کوم خاص ارگان نه دی جوړ کړی، یادونه شوې وه چې یو کمېسون باید په دې هکله جوړ شي، ولې متاسفانه چې تر اوسه پورې په دې هکله کوم اقدام نه دی تر سره شوی. د دې خبرې یادونه هم موږ باید دلته ذکر کړو، چې ځینې هېوادونه بیا په دې عقیده دي چې د اساسي قانون او عادي قوانینو ترمنځ مطابقت او یو شانوالی ته ضرورت نشته او دا یو لازمي خبره هم نه ده، چې ټول قوانین دې د اساسي قانون تر سیوري لاندې جوړ شي. دوی داسې دلیل راوړی: اساسي قانون د دولت پورې ارتباط لري، عادي قوانین د دولت پورې نه بلکې د خلکو د ژوندانه مسایلو پورې ارتباط لري، یانې د خلکو د ژوندانه روابط ترتیب او تنظیموي، چې هالیند، سویډون او ځینې نور هېوادونه د دغې نظریې طرفداران دي.

شپږم جز - د قانون د انفاذ مراحل:

هر وخت چې قانون وضع کېږي، لاندې مراحل باید طی کړي:

لومړۍ - د تسوید مرحله

دویم - د تصویب مرحله

درېیم - د توشیح مرحله

څلورم - د نشر مرحله

پینځم - د مهلت مرحله

شپږم - د انفاذ مرحله

تبصره (الغاء)

لومړۍ - د تسوید مرحله:

تسوید یوه عربي کلمه ده چې تورولو ته وايي، په حقیقت کې دغه د قانون د وضع کولو لومړنۍ مرحله ده، چې په لاندې څلورو مواردو کې رامنځ ته کېږي:

۱- د ضرورت او اړتیا په صورت کې خپله اړونده ارګان یوه ځاګه یا دا چې د پروژې په شکل خپل ضروریات، پېشنهادات او د پرمختګ عوامل په لیکلې ډول د عدلیې وزارت ته وړاندې کوي په عدلي وزارت کې د قانون جوړونې لپاره خپل خاص ارګان وجود لري، چې ټول فني او مسلکي کسان پکې کار کوي، د هغوی له خوا دغه پېشنهاد شوي پروژه یا د قانون لپاره جوړه شوي طرحه د غور او بحث لاندې نیول کېږي، چې په نتیجه کې په نوموړې پروژه کې د نورو قوانینو سره د مطالعې او مقایسې په صورت تغییر او اصلاحات راوړي او هر وخت چې له اړونده ارګان څخه دغه د قانون د جوړېدو لپاره یوه ځاګه د پروژې په شکل پېشنهاد شوه او د عدلیې وزارت له خوا وروسته د تغییراتو او اصلاحاتو څخه تائید شوه، دا عبارت له مسودې څخه دی او دغه عمل چې تر سره شو دا عبارت د تسوید له مرحلې څخه دی.

۲- کله داسې هم کېدای شي چې د اړونده ارګان له خوا نه بلکې د یو کمیسیون له خوا چې د عدلي وزارت یا د پارلمان له خوا ټاکل شوی وي، د قانون لپاره یوه ځاګه یا دا چې یوه پروژه په دې هکله پېشنهاد کړي او دا هم د عدلي وزارت ته پېشنهاد کېږي، د عدلیې وزارت له خوا په هغې کې تغییرات یا اصلاحات راځي، چې لاس ته راغلي مواد د مسودې په نوم او دغه عمل یې د تسوید په نامه یادېږي، چې په حقیقت کې د تسوید له مرحلې څخه عبارت دی.

۳- کله داسې واقع کېږي، چې کمیسیون موجود نه وي او اړونده ارګان د یو قانون د جوړېدو د ضرورت سره سره بیا هم کومه ځاګه یا پروژه نه جوړوي، نو په دې صورت کې دغه موضوع ته پارلمان متوجه کېږي او په اړه یې یوه ځاګه د پروژې په شکل جوړوي، چې دا هم باید د عدلیې وزارت له خوا اصلاح شي.

چې دغه مواد د مسودې او عمل د تسوید په نامه یادېږي.

۴- کله داسې هم کېږي، چې کمېسون موجود نه وي، مربوط وزارت يا ارگان هم متوجه نه وي، پارلمان هم په دې اړه کوم اقدام نه کوي، په دې وخت کې گورو چې د عدليې وزارت متوجه کېږي او يوه خاکه د قانون لپاره جوړوي او اصلاح يې هم کېږي، چې دا مواد هم مسوده ده او مرحله يې د تسويد په نامه يادېږي.

اوس دلته يوه پوښتنه واقع کېږي او هغه دا چې په دې ټولو حالاتو کې يې ولې د عدليې وزارت ته د اصلاحاتو او ليدنې لپاره وړاندې کوي؟

ځواب: دا ځکه چې په عدليې وزارت کې ددې کار لپاره يو خاص رياست جوړ شوی، چې هلته ټول پوهان، عالمان، حقوق دانان او قانون دانان وظيفه تر سره کوي او هغوی چې کله د قانون په موادو کې غور او بحث کوي، نو له يوې خوا گوري چې الفاظ يې يو د بل سره برابر او منظم دي او که نه؟ بل دا چې گوري چې الفاظ يې قانوني دي او که نه؟ بل دا چې دوی گوري دغه مسوده کومه چې رامنځ ته کېږي، دا د نورو قوانينو سره په تعرض او ټکر کې خونه ده او که چېرې دنورو قوانينو سره په ټکر کې وي، هغه متعارض نقاط کوم چې د بل قانون سره په تعارض کې دي، هغه به يا اصلاح کوي او يا ورته تغيير ورکوي، ترڅو په راتلونکي کې چې د عمل او تطبيق په ساحه کې کوم مشکلات رامنځ ته کېږي، د هغه مخه ونيسي.

اوس دلته يوه پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې دغه څلور ارگانونه چې د قانون مسوده جوړوي، دوی د دغه مسودې يا قانون په خاکه جوړونه کې له کومو منابعو څخه استفاده کوي، يا دا چې له کومو منابعو څخه بايد استفاده وکړي؟

ځواب: دوی بايد له لاندې پنځه منابعو او مراجعو څخه استفاده وکړي

۱- له پخوانيو قوانينو څخه

۲- له موجوده قوانينو څخه

۳- د نورو لري او نژدي هېوادونو له مشابه قوانينو څخه

۴- د پوهانو، حقوق دانان او دانشمندانو له نظرياتو څخه، يانې د

د وكتورينو له نظرياتو څخه استفاده كوي

۵- له نورو مشابه او غير مشابه ارگانونو څخه

دويم- د تصويب مرحله:

تصويب اصلاً د تائيدولو په مانا راځي:

په دې مرحله کې مسوده پارلمان (مقننه قوې) ته وړاندې کېږي، هر

وخت چې دغه مسوده پارلمان ته ورسېږي، پارلمان پرې غور او بحث

کوي، که چېرې د پارلمان له خوا نوموړې مسوده تائيد شوه عبارت له

تصويب څخه دی

البته دا خبره بايد په ياد ولرو چې پارلمان له دوو مجلسو څخه جوړ

شوی دی، چې عبارت له مشرانو جرگې او ولسي جرگې څخه دی

کله چې مسوده پارلمان ته راځي، نو په لومړي قدم کې ولسي

جرگې ته راوړل کېږي، ولسي جرگه په مسوده باندې غور او بحث کوي،

چې په نتيجه کې به يا مسوده تائيدوي يا به د اصلاحاتو، يا تغييراتو

او حتی دا چې يا به يې ردوي، که چېرې د تغييراتو او اصلاحاتو

غوښتنه وشوه، نو د دغه کار لپاره يې بېرته همغه ځای ته چې له کومې

مرجع څخه راوړل شوې استوي او نوموړي ارگان يې له اصلاحاتو او

تغييراتو څخه وروسته بېرته ولسي جرگې ته سپاري، که چېرته په

لومړي ځل دغه مسوده د پارلمان د ولسي جرگې له خوا تائيد شوه، دغه

تائيد شوې مسوده بيا د مشرانو جرگې ته لېږل کېږي، څرنگه چې د

قانون د تصويب په برخه کې د مشرانو جرگه له ولسي جرگې څخه زيات

واک لري او هغه دا چې د ولسي جرگې له خوا په تائیده شوي مسوده کې دوی د اصلاحاتو او تغییراتو د راوړلو او یا هم د تائیدولو صلاحیت لري.

او دا ځکه چې په مشرانو جرگې کې لکه چې د نوم څخه یې معلومېږي، اکثراً مشران، باتجربه او مسلکي کسان وجود لري او بل دا چې (۳۴) کسان پکې د دولت له خوا په انتصابي ډول ځای په ځای کېږي، نو هغه مجبور دي چې د دولت نه دفاع وکړي، همدا علت دی چې د دوی صلاحیت له ولسي جرگې څخه زیات دی.

اما که چېرې د دغو دواړو مجالسو له خوا د یوې موضوع په هکله اختلاف راغی، دغه اختلاف به د څه شي په اساس حل او فصل شي؟
 ځواب: کله چې د دغه دواړو مجالسو له خوا اختلاف رامنځ ته شي، نو د حل لاره یې داده چې د دواړو مجالسو له خوا ورته یو مشترک کمیسیون ټاکل کېږي او د دغه مشترک کمیسیون په اساس یې موضوعات حل کېږي، چې دغه ټول اجرات د تصویب په نامه یادېږي.

درېیم د توشیح مرحله:

توشیح په لغت کې بنکلي کولو او مزین کولو ته وایي، کله چې نوموړې مسوده د پارلمان د دواړو مجالسو له خوا تائید شي، له هغه څخه وروسته رئیس جمهور ته د توشیح لاسلیک او یا د تائید لپاره وړاندې کېږي، دغه تصویب شوي مسوده (مصوبه) به یاد رئیس جمهور له خوا تائید کېږي او کله چې د رئیس جمهور له خوا تائید شوه، دا له توشیح څخه عبارت دی، په دې شرط چې رئیس جمهور یې لاسلیک کړي، چې له دې څخه وروسته دغه مصوبه یانې تصویب شوي مسوده په قانون باندې بدلېږي، او که چېرې دغه تصویب شوي مسوده د رئیس جمهور له خوا تائید نه شي، بېرته پارلمان ته د اصلاح او تغییر

لپاره وړاندې کېږي

اوس دلته یوه پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې رئیس جمهور په دې هکله کوم صلاحیت لري، یا دا چې خومره او د څه شي صلاحیت لري؟

ددې په ځواب کې داسې لیکو چې رئیس جمهور د تغیر، اصلاح، تائید یا رد کولو صلاحیت لري او همدارنگه که په قانون کې خلا وگوري، د هغه د کولو د اصلاح لپاره یې پارلمان ته لېږي

اوس دلته یوه بله پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې رئیس جمهور د څو څلو لپاره د تغیر او اصلاح صلاحیت لري؟ ددې پوښتنې په ځواب کې داسې وایو چې رئیس جمهور یو ځل دا صلاحیت لري، د دویم او درېیم ځل لپاره بیا دا صلاحیت نه لري

د رئیس جمهور دغه اجرات چې د قانون د مسودې په هکله تر سره کېږي، د توشیح په نامه یادېږي، ولې په ریاستي نظامونو کې د رئیس جمهور صلاحیت زیات وي

څلورم - د نشر مرحله:

هر وخت چې د قانون د توشیح مرحله تکمیل شي، له دې څخه وروسته د قانون مسوده په قانون تبدیله شي او دا په دې مانا چې قانون جوړ شو، ولې هر وخت چې قانون جوړ شي، هغه باید نافذ او تطبیق شي، خو موږ گورو چې داسې یو اصل موجود دی چې پرته له قانون څخه نه جرم شته او نه مجازات په دې مانا چې له دغه قانون څخه باید ټول خلک خبر شي او تر څو پورې چې خبر شوي نه وي په هغوی باندې تطبیق کېدای نه شي. نو د همدې هدف لپاره قانون باید د ټولو خلکو په اطلاع ورسول شي او دا باید د دولت د ټولو اطلاعاتي یا رسنیزو وسایلو له لپارې نشر او خاصاً باید د عدلیې وزارت په رسمي جریده

کې نشر شي، چې دغه نشرول د قانون د نشر د مرحلې په نامه يادېږي
پينځم - مهلت مرحله:

هر وخت چې قانون نشر شي، ددې نه وروسته يو څه موده ددې لپاره
تعينېږي ترڅو په دغه موده کې ټول خلک خبر شي، دا ځکه چې له
قانون څخه بې خبري عذر نه گڼل کېږي، چې دغه موده د قانون د مهلت د
مرحلې په نامه يادېږي.

اوس دلته يوه پوښتنه مطرح کېږي، چې څومره وخت د خلکو د
خبرېدو لپاره ورکوي، ددې اطلاع د رسېدو لپاره دولت خپل امکانات
گوري او همدارنگه د خپل امکاناتو په نظر کې نيولو سره او هم د خپل
هېواد د جغرافيوې جوړښت او مساحت په نظر کې نيولو سره وخت
ورکوي، ولې موږ گورو چې په افغانستان کې اکثره يوه مياشت وخت
ورکوي، لکه په لاندې قانون کې گورو.

د افغانستان د (۱۳۵۵) هـ ش کال د جزا قانون په (۵۲۳) ماده کې
داسې ذکر شوي دي، چې ((دغه قانون په رسمي جريده کې د خپرېدو په
(۳۰) ورځو کې يانې (۳۰) ورځې وروسته نافذ دی)) چې د رسمي
جريدې نشر عبارت دی له (۱۳۵۵) هـ ش کال د تلې د مياشتې (۱۵)
پرلپسې گڼه (۳۴۷) ياد مدني قانون (۲۴۱۲) ماده چې ((دا قانون په
رسمي جريده کې (۳۰) ورځې وروسته د خپرېدو څخه نافذېږي،
وروسته نافذ دی

اوس دلته يوه بله پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې د ټولو قوانينو
لپاره له نشر څخه وروسته وخت ورکول ضروري دي؟
د ټولو قوانينو لپاره وخت ورکول ضروري نه دي، اکثره
هغو قوانينو ته چې په هغه کې عمومي احکام چې بيا قابل د جبران نه
وي مهلت ورکوي

هغه قوانین چې د خاصو ساحو لپاره وضع شوي وي، هغه که نشر هم نه شي د و مره ضروري او لازمي نه ده، یادا چې داسې احکامو لپاره راغلي وي، چې هغه معمولاً د خلکو د (منفعت) یا گټې لپاره وي، لکه د جزایي اجراتو قانون چې په (۵۰۰) ماده کې داسې صراحت لري: دا قانون په رسمي جریده کې د نشرېدو له نېټې څخه نافذېږي، د نشرېدو نېټه یې (۱۳۴۴-۳-۱۵) گڼه ۲۷.

شپږم- د قانون د انفاذ مرحله:

د قانون د نشر مرحله چې کله خلاصه شي، له هغې څخه وروسته بله مرحله شروع کېږي، چې د انفاذ د مرحلې په نوم یادېږي او دا په دې مانا چې له دې وخت څخه وروسته ټولې نوې مسئلې به د دغه قانون په واسطه حل او فصل کېږي او پخوانی قانون د دې قانون له انفاذ څخه وروسته خپل حقوقي اعتبار د لاسه ورکوي او لغوه کېږي، چې موږ او تاسې باید د قانون الغاء د یوې تبصرې په ترڅ کې مطالعه کړو.

تبصره- د قانون الغاء:

د قانون له خصوصیاتو څخه یو خصوصیت دا هم دی، چې قانون د همېش لپاره نه وضع کېږي او نه د همېشني او دايم پاتې کېدو خصوصیت لري، بلکې د وخت او زمان په تغیر سره همدارنگه د سیاسي نظامونو په تغیر سره خپل ځای نورو قوانینو ته پرېږدي او خپل حقوقي اعتبار د لاسه ورکوي، چې دغه اعتبار د لاسه ورکول د قانون د منځه وړلو، ختمېدلو او فسخه کولو ته وايي، چې په لاندې ډول توضیح شوی دی:

۱- د قانون د لغوي او فسخې پېژندنه او مفاهیم یې:

هر وخت چې نوی قانون وضع شي، پخوانی قانون خپل ځای نوي قانون ته پرېږدي او نوی قانون مرعي الاجرا گرځي، چې دا عبارت د

قانون له الغاء څخه دی

ددې لپاره چې پر موضوع بنده پوه شو، لازمه ده چې لومړی لاندې پوښتنې ځواب کړو.

الف: اسلامي شريعت او وضعي قوانين د الغاء له مخې په خصوصياتو کې څه فرق لري او که نه؟

ب: که فرقونه لري، روښانه یې کړئ چې څه فرق به ولري؟

ج: د قانون لغوه په لغوي او اصطلاحی ډول وليکي؟

د پورته پوښتنو ځواب ستاسې کورنۍ وظيفه ده.

۲- د لغوي (الغاء) ډولونه

الف: صریحه الغاء

ب: ضمنی الغاء

الف؛ د صریحې الغاء مثالونه په قوانینو کې:

۱- د (۱۳۵۵) هـ ش د جزا د قانون (۵۲۲) ماده.

۲- د محاکمو لپاره د جزایي اجراتو د (۱۳۵۳) هـ ش کال قانون (۴۹۹)

مه ماده.

۳- د محاکمو لپاره د جزایي اجراتو موقت قانون (۱۳۸۲) کال (۹۸)

فقره.

۴- د محبسونو او توقیف ځایونو قانون (۱۳۸۴) کال د غبرگولي

لسمه (۵۴) ماده.

ب؛ ضمنی الغاء:

د قانون د الغاء په صورت کې دوه ډوله قوانین موجود دي، چې له

پخواني قانون او نوي قانون څخه عبارت دي، چې همدغه قوانین بیا

دوه ډوله احکام لري، عام احکام او بل خاص احکام

۱- پخوانی قانون

الف- خاص احکام

ب- عام احکام

۲- نوی قانون

الف- عام احکام

ب- خاص احکام

۳- درې پوښتنې:

په دې ځای کې درې پوښتنې مطرح کېږي، چې په لاندې ډول دي

الف- ایا د قانون عدم تطبیق د قانون لغوه گڼل کېږي؟

ځواب- د قانون عدم تطبیق د قانون لغوه نه گڼل کېږي، ځکه چې

مدني قانون (۳) ماده (۲) فقره همدغه حکم کوي، چې د قانون عدم

تطبیق لغوه نه گڼل کېږي

ب- قانون د څه په اساس لغوه کېږي؟

ځواب- قانون د قانون په اساس لغوه کېږي او بس، مدني قانون (۲)

مه ماده لومړۍ فقره دا حکم کوي

ج- ایا عرف قانون نقض کولای شي؟

ځواب- نه! عرف قانون نه شي نقض کولای، ځکه د مدني قانون (۲)

ماده دا حکم کوي

تبصره:

که چېرې قانون د اسلامي شریعت سره په ټکر کې وي، څه حکم به

ولري؟

ځواب- د اساسي قانون درېیمه ماده ((په افغانستان کې هېڅ قانون

نه شي کولای چې د اسلام د سپېڅلي دین د معتقداتو او احکامو

مخالف وي)).

۱- اسلامي شريعت او وضعي قوانين د الغاء له مخې په ځانگړتياو او خصوصياتو کې يو د بل سره څه تفاوت شته دی، لکه څرنگه چې پوهېږو اسلامي شريعت د الله ج له خوا د جبرائيل امين په وسيله په محمد ص باندې نازل شوی دی، حضرت محمد ص اخروني پيغمبر دی او له دې څخه وروسته بل پيغمبر نه راځي، فلهدا اسلامي شريعت هم بيا نه لغوه کېږي او نه د بل کوم دين په اساس د منځه ځي او د اسلامي شريعت د امتيازاتو له جملې څخه يو امتياز هم دادی چې په هر وخت، هر اسلامي نظام او هر ملک (ځای) کې قابل د تطبيق دی او تغيير نه کوي او لکه نن ورځ يې مور او تاسې گورو چې: (۱۴۰۰) کاله پخوا راغلی او نن ورځ هم د هر ځای لپاره قابل د تطبيق دی او هېڅ مشکلات پکې نشته او دا ځکه چې دا قانون د الله ج له خوا وضع شوی او د الله ج علم کامل ازلي او ابدی دی.

ولې نور قوانين له پورته خصوصياتو او امتيازاتو څخه يو هم نه لري، د مثال په ډول:

اسلامي شريعت الله ج وضع کړی چې ازلي او ابدی کامل علم لري، ولې وضعي قوانين د انسانانو په لاس جوړېږي او د انسانانو علم ناقص دی او په ټولو موضوعاتو باندې علم نه لري او که چېرې احياناً کله داسې وشي چې ډېر زيات کوښښونه وکړي، نو کېدای شي چې يواځې د خپل ښارد خلکو له ضرورياتو او احتياجاتو څخه يو څه معلومات تر لاسه کړي، ولې دغه معلومات به بيا هم له نواقصو څخه خالي نه وي، چې د يوې خوا نه به بيا هم دغه ضروريات پوره نه وي، بل دا چې که وي نو يواځې د دې ښارد خلکو دی، د نورو هېوادونو او ښارونو په رابطه معلومات پکې نشته او بل دا چې دا يواځې د نن ورځې مشکلات دوی درک کړه، په دې باندې نه پوهېږي چې سبا به څه کېږي او د حل لاره به يې څه وي؟ نو همدغه نواقص دي چې دوخت، ځای او سياسي قدرت د

تغییر په وخت کې د خلکو ضروریات، احتیاجات او مشکلات یو د بل سره فرق پیدا کوي او دې ته ضرورت پیندا کېږي، چې باید دغه مشکلات حل شي، ولې پخوانی قانون دا ځواب نه شي ورکولای، نو ځکه نوی قانون جوړېږي او پخوانی لغوه کېږي، چې اسلامي شریعت له دې خلا څخه پاک او منزّه دی، مخکې چې کوم توضیحات ورکړل شول هغه دغه دواړو قوانینو خصوصیات او فرقونه یې وو، اوس غواړو چې دا موضوع روښانه کړو، چې الغاء څه مانا لري؟

په لغوي لحاظ سره د قانون د منځه تلل، ختمیدل، فسخه کول او یا دا چې د خپل حقوقي اعتبار د لاسه ورکول او په اصطلاحی لحاظ داده چې د وخت او ځای د شرایطو او غوښتنو لپاره د وخت سره برابر نوی قانون چې کله جوړ شي، په دې صورت کې پخوانی قانون خپل ځای نوي قانون ته پرېږدي او خپل حقوقي اعتبار د لاسه ورکوي، چې دغه د حقوقي اعتبار د لاسه ورکول د قانون د الغاء یا فسخې په نامه یادېږي.

چې مثالونه یې موږ په چارت کې ذکر کړي دي، چې د جزا قانون په (۵۲۲) ماده، د محاکمو لپاره د جزایي اجرائتو د قانون (۴۹۹) مه ماده، د جزایي اجرائتو موقت قانون (۹۸) ماده، د محبسونو او توقیف ځایونو د قانون (۵۴) ماده او داسې نور... دا مانا ورکوي چې د دوی په راتګ سره پخوانی قانون لغوه دی او په دې هکله صراحت هم شته، ولې داسې قانون شته چې په هغه کې دا نه ذکر کېږي، چې پخوانی قانون لغوه دی، بلکې هغه قانون خپله خپل حقوقي اعتبار د لاسه ورکوي، چې دلته هم الغاء منع ته راځي، چې دغه الغاء او مخکې ذکر شوي الغاء یو له بل سره فرق لري، چې موږ یې هم دې ته مجبور کړي یو چې د قانون الغاء په دوه برخو باندې ووېشو.

لکه مخکې چې ورته اشاره وشوه چې د قانون الغاء په دوه برخو باندې وېشل شوې ده، چې عبارت له صریحې او ضمنی الغاء څخه

دی، موږ هر یوه جلا جلا تر مطالعې لاندې نیسو.

الف؛ صریحه الغاء:

هر وخت چې نوی قانون منځ ته راشي او د نوي قانون په یوې ماده کې په دې هکله صراحت وجود ولري، چې د پخواني قانون ټول مواد یا دا چې ځینې برخې یې اعتبار نه لري یا دا چې لغوه دي، دغه لغوه د صریحې لغوې په نامه یادېږي، چې د قانون مثالونه یې پورته ذکر شول.

ب؛ ضمنی الغاء:

په ضمنی ډول د قانون الغاء عبارت له دې څخه دی، چې نوی قانون منځ ته راشي او د هغې په یوه ماده کې هم نه وي ذکر شوي چې له دې تاریخ څخه پخوانی قانون ملغا دی نوی قانون په عین نامه ((د پخواني قانون په نامه)) او په عین ساحه کې وي او یا دا چې نوی قانون به د پخواني قانون په نوم نه وي، ولې همغه موضوعات به پکې د خپل وي او موضوعات به یې یوشی وي، چې په دې دواړو حالتونو کې ضمنی الغاء کېدای شي او شوي هم دي چې د ضمنی الغاء مثالونه په لاندې ډول دي:

۱. د ترورېزم د تمویل پر خلاف د مبارزې قانون کوم چې په ۱۳۸۳ هـ ش کال د میزان په (۳۰) نېټه په (۸۳۹) گڼه کې خپور شوی دی، د دې قانون په یوه ماده کې هم هېڅ قسم صراحت نشته دی، ولې داسې موضوعات خامخاشته چې پخوا په نورو قوانینو کې ذکر شوي دي، خو هغه حکماً اوس ملغا گڼل کېږي.

۲. د پیسو د تطهیر او له جرمونو څخه د راپیدا شویو عوایدو پر خلاف د مبارزې قانون کوم چې (۱۳۸۳) لمریز د لړم په (۱۰) مه نېټه په (۸۴) گڼه کې نشر شوی دی.

په دې قانون کې هم د پخوانیو قانوني موادو د الغاء په رابطه کوم

صراحت نشته، ولې حکماً هغه ټول قوانین ملغا دي
 يانې د لغوي لپاره دا شرط دی چې هر نوی قانون د پخواني قانون
 لپاره ناسخ گڼل کېږي او پخوانی قانون منسوخ گڼل کېږي
 غیر له اساسي قانون څخه چې عادي قوانین د اساسي قانون لپاره
 ناسخ نه گڼل کېږي، مگر اساسي قانون عادي قوانین منسوخ او لغوه
 کولای شي، لکه څرنګه چې ټول په دې باندې پوهیږو چې قوانین دوه
 ډوله احکام لري، چې عبارت دي له عام او خاص احکامو څخه، نو که
 چېرې داسې واقع شي، چې د نوي قانون او پخواني قانون تر منځ په
 دغه عام او خاص دواړو احکامو کې یا په یوه، یوه برخه کې تعارض
 رامنځته شي، د کوم قانون حکم د بل قانون د کوم حکم پر اساس لغوه
 کېږي؟ دغه موضوع په لاندې کرښو کې روښانه کوو:

کله چې د دوو قوانینو تر منځ تعارض رامنځته شي، دا باید د منځه
 لاړ شي، ځکه چې د تعارض په حالت کې قضات او محاکم د تطبیق په
 ساحه کې د مشکلاتو سره مخامخ کوي، نو ځکه د قوانینو تر منځ توافق
 باید رامنځ ته شي، چې په دې صورت کې د قانون د توافق لپاره اسانه
 لاره او طریقه داده چې د نوي قانون حکم د پخواني قانون د حکم لپاره
 ناسخ وگڼل شي، دغه تعارض کله ګلي او کامل وي، چې د نوي قانون
 ټول احکام د پخواني قانون د ټولو احکامو سره په تعارض کې واقع
 کېږي، چې په دې صورت کې د پخواني قانون ټول احکام منسوخ گڼل
 کېږي، چې دغه فسخه د کاملې فسخې په نامه یادېږي

ولې کله داسې وي چې د نوي قانون او پخواني قانون تر منځ تعارض
 جزوي وي او دا په دې مانا چې په دې حالت کې د پخواني قانون همغه
 متعارض احکام لغوه او نور یې په خپل حال پاتې کېږي، دا په دوه
 حالاتو وېشل کېږي، یو دا چې د نوي قانون عام حکم لغوه او که د نوي
 قانون خاص حکم د پخواني قانون د خاص حکم سره په ټکر کې وي، په

دې صورت کې همدغه د پخواني قانون خاص حکم لغوه کېږي او کله داسې شکل سره واقع کېږي، چې د پخواني قانون عام حکم د نوي قانون (۱۰۹) د خاص حکم سره په ټکر کې وي، چې د نوي قانون دغه حکم د پخواني قانون په عام حکم کې شامل وي، په دې صورت کې د نوي قانون خاص حکم د پخواني قانون د همدغه حالت پورې مربوط حکم فسخه کوي او نور حالات يې په خپل حال باقي پاتې کېږي او دا ځکه چې تر څو پورې عام حکم د يو يا څو نفرو په مورد کې نه وي نافذ شوی، تر هغې پورې ټول قوانين نافذ شمېرل کېږي.

د مثال په ډول: په پخواني قانون کې تصريح شوی وي، چې د منقولو او غير منقولو اموالو ملکیت د عقد د انعقاد سره متصل اخیستونکي ته انتقالېږي، ولې په نوي قانون کې يو خاص حکم موجود وي، چې د غير منقولو اموالو انتقال د عقد په انعقاد نه کېږي، چې په دې صورت کې د پخواني قانون حکم يواځې د منقولو اموالو په هکله منسوخ دی، اما په نورو حالتونو کې د پخواني قانون حکم باقي پاتې دی او که چېرې داسې واقع شي چې نوي قانون د پخواني قانون ټول احکام منلي وي، يانې هېڅ قسم تعارض د دوی تر منځ موجود نه وي، په دې صورت کې نوي قانون نافذ دی او د پخواني قانون لغوه يو ضمني کار دی.

اوس موږ دلته د يو څو پوښتنو ځواب ورکوو، ولې ددې لپاره چې موضوع ښه روښانه وي، لومړی پوښتنه او وروسته يې ځواب ذکر کوو. لومړی پوښتنه: ايا د قانون عدم تطبيق د قانون لغوه گڼل کېږي؟ ځواب: دې پوښتنې ځواب اسانه او لنډ دی او هغه دا چې په دې صورت کې د قانون عدم تطبيق د قانون د فسخې مانا نه ورکوي او نه قانون لغوه کېږي او دا ځکه چې د افغانستان د (۱۳۵۵) هـ ش کال مدني قانون په دې هکله صراحت لري، د مدني قانون درېيمه ماده دويمه فقره

داسې صراحت لري

د قانون عدم تطبیق د قانون لغوه نه گڼل کېږي

دویمه پوښتنه: قانون د څه شي په اساس لغوه کېږي؟

ځواب د دې پوښتنې ځواب د ادی چې قانون به د قانون په اساس لغوه کېږي، چې زموږ لپاره د دې خبرې دلیل د افغانستان د (۱۳۵۵) هـ ش کال د مدني قانون دویمه ماده داسې صراحت لري:

قانون یواځې د قانون په اساس لغوه کېږي او بس

درېیمه پوښتنه: عرف او عادات د قانون ناسخ گڼل کېږي او که نه؟

ځواب په دې هلکه علماء دوه نظره لري، یو ډله علماء وایي، چې عرف او عادات د قانون لپاره ناسخ کېدای شي او دا ځکه چې عرف کولای شي چې قانون تکمیل کړي، په همدې اساس کولای شي چې قانون لغوه هم کړي، ولې بله ډله علماء وایي چې هېڅ کله هم عرف د قانون لپاره ناسخ نه دی او دا ځکه چې عرف او عادات له قانون څخه په درجه کې ښکته دي، لکه چې د افغانستان د (۱۳۵۵) هـ ش کال مدني قانون دویمه ماده په دې هکله داسې صراحت لري:

که چېرې د یوې موضوع د حل او فصل په هکله په اسلامي شریعت کې احکام پیدا نه کړي، نو بیا به قانون ته مراجعه کوي او د مسایلو حل او فصل به د قانون په اساس کېږي او که چېرې په قانون کې هم احکام نه وي موجود، نو په دې صورت کې بیا عرف و عادات ته مراجعه کېږي، نو ځکه دا ضعیفه ده او د لغوي امکان نشته

اووم جز- د قانون د وضع کولو ذیصلاح مراجع:

څرنګه چې پوهېږو قانون مختلف ډولونه لري، چې د هر ډول قانون د تصویب مراجع یو د بل سره توپیر لري، د مثال په ډول اساسي قانون، عادي قانون، مقرر، لایحه، تقنیني فرمان او داسې نور چې په ترتیب

سره د تصویب مراجع یې عبارت دي، له لویې جرگې، ملي شورا (پارلمان) او د وزیرانو شورا راڅخه، نو موږ هم په دې ځای کې د قانون د ډولونو په اعتبار سره په لاندې ډول د قانون د وضع کولو د اصلاح مراجع تر بحث لاندې نیسو.

لویه جرگه، مقننه قوه یا ملي شورا یا پارلمان، رئیس جمهور، د وزیرانو شورا، د وزارت عالی شورا او د سترې محکمې عالی شورا، چې د ښه پوهېدو لپاره هر یو جلا جلا تر مطالعې لاندې نیسو.

لومړۍ - لویه جرگه:

په افغانستان کې د اساسي قانون د وضع کولو لپاره اصلي مرجع لویه جرگه ده، البته لویه جرگه یواځې په افغانستان کې د اساسي قانون د وضع کولو اصلي او قوي ترېنه مرجع ده په نورو هېوادونو کې لویه جرگه د قانون د وضع کولو د مرجع په حیث وجود نه لري، چې د موضوع د ښه پوهېدو لپاره لاندې عنوانونه روښانه کېږي.

د لویې جرگې تاریخي سیر، د لویې جرگې تشکیل او د لویې جرگې صلاحیتونه مطالعه کېږي.

د لویې جرگې تاریخي بهیر:

لکه څرنګه چې مخکې دې خبرې ته اشاره وشوه، چې لویه جرگه د اساسي قانون د تصویب یواځینۍ قوي مرجع ده نو په همدې اساس موږ د لوی جرگې تاریخي بهیر د اساسي قانون د تاریخي بهیر سره یو ځای مطالعه کوو.

زموږ په ګران هېواد افغانستان کې اساسي قانون د لومړي ځل لپاره په (۱۳۰۱ هـ ش) کال کې د امیر امان الله خان د واکمنۍ په وخت کې منځته راغی، چې د افغانستان د عالیه دولت (اساسي نظامنامې) په نوم یادېده، د دغه نظامنامې لپاره د ۱۳۰۱ هـ ش کال د حوت په لسمه د

شرقي زون شورا چې (۸۷۲) غړي يې درلودل راوغوښتل شو، ولې دا چې ددې شورا د غړو کم و، نوموړې نظامنامه يې يواځې تدوين کړه او د تصويب لپاره يې په ۱۳۰۳ هـ ش کال کې د پغمان لويه جرگه راوغوښته چې شمېر يې ۱۰۵۲ تنه ول او نوموړې نظامنامه يې تصويب کړه.

د دويم ځل لپاره د اساسي قانون لپاره نادر خان په ۱۳۱۰ هـ ش کال کې لويه جرگه راوغوښته چې د اساسي اصولو په نوم يې تصويب کړل. د درېيم ځل لپاره په ۱۳۴۳ هـ ش کال کې لويه جرگه راوغوښتل شوه چې اساسي قانون يې تصويب کړ.

څلورم ځل سردار داود خان په ۱۳۵۵ هـ ش کال لويه جرگه راوغوښته او اساسي قانون يې تصويب کړه.

پينځم ځل لپاره په ۱۳۶۶ هـ ش کال ډاکټر نجيب الله لويه جرگه راوغوښته او اساسي قانون يې تصويب کړ.

شپږم ځل لپاره ډاکټر نجيب الله په ۱۳۶۹ هـ ش کال کې لويه جرگه راوغوښته او اساسي قانون يې تعديل کړ.

د اووم ځل لپاره حامد کرزي ۱۳۸۲ هـ ش کال کې لويه جرگه راوغوښته او اساسي قانون يې تصويب کړ چې اوس هم نافذ دی.

د اساسي قانون تشکيل:

لويه جرگه په افغانستان کې تر ټولو ستره شورا ده، چې د افغانستان د اتباعو د ارادو او ارمانونو لويه منبع گڼل کېږي، چې د افغانستان د ۱۳۸۲ هـ ش کال اساسي قانون د (۱۱۰) مادې د حکم په اساس له لاندې اشخاصو څخه متشکله ده.

۱۱۰ ماده: ((لويه جرگه د افغانستان د خلکو د ارادې تر ټولو

ستر مظهر دی))

د لويې جرگې غړي عبارت دي له:

۱- د ملي شورا له غړيو.

۲- د ولايتونو او ولسواليو د جرگو له رئيسانو، وزيران، د سترې محکمې رئيس او غړي يې او لوی څارنوال کولای شي د لوی جرگې په غونډو کې بې له دې چې د رائي ورکولو حق ولري گډون وکړي، لويه جرگه په لومړۍ غونډه کې يوتن د رئيس، يوتن د مرستيال دوه تنه د منشي او نايب منشي په توگه ټاکي.

لويه جرگه کله د اير پرې؟

د اساسي قانون د (۱۱۱) مادې د حکم په اساس لويه جرگه په لاندې حالاتو کې د اير پرې

- ۱- د هېواد د خپلواکۍ، ملي حاکمیت، ځمکنۍ بشپړتيا او سترو مصلحتونو پورې د مربوطو چارو په باب تصميم نيول.
- ۲- د دې اساسي قانون د حکمونو تعديل.
- ۳- د دې اساسي قانون د (۲۹) مادې له مخې د جمهور رئيس محاکمه کول.

پورته درې واړه حالتو کې د لوئې جرگې راغونښتل د لوئې جرگې صلاحیتونه ټاکي.

د پورته توضیحاتو په اساس موږ لويه جرگه وپېژنده اوس راځو دې ته چې لويه جرگه څرنگه د اساسي قانون څاکه جوړه کړي او د هغې په هکله نظر خواهي وکړي او له نظر خواهي څخه وروسته اصلاحات پکې راشي له هغې څخه وروسته د لوئې جرگې عمومي غونډې ته د بحث او غور کولو لپاره وړاندې کېږي، په هره ماده باندې علمي بحث کېږي او له بحث څخه وروسته په هغه کې تعيرات او اصلاحات وارد کړي او يا دا چې دغه څاکه (مسوده) د لوئې جرگې په عمومي غونډه کې د راتلو په اکثريت باندې تائيد شي، عبارت د اساسي قانون له تصویب څخه دی،

کله چې په لویه جرگه کې قانون تصویب شو تر هغې وروسته رئیس جمهور ته د توشیح لپاره وړاندې کېږي او هر وخت چې دغه مصوبه د رئیس جمهور له خوا توشیح شي، له هغې څخه وروسته په رسمي جریده کې نشر شي تر دې وروسته قانون نافذ دی.

دویم - مقننه قوه (ملي شورا یا پارلمان):

نن ورځ د نړۍ په اکثره هېوادونو کې د ښه حکومت کولو لپاره پارلمان قبول شوی دی، تر څو د سیاسي، اقتصادي، ټولنيز او فرهنگي چارو د سرنوشت د ټاکلو لپاره مستقیم یا بالواسطه خلک په حکومت کې برخه واخلي.

چې همدغه د خلکو د نمایندګانو په اساس په حکومت او نظام کې برخه اخیستنه دیموکراسي ګڼل کېږي او پارلمان د دیموکراتیکو نظامونو له اصولو څخه یو اصل ګڼل کېږي.

د دې لپاره چې د پارلمان په اړه ښه پوه شو، لازمي ده چې لاندې سر لیکونه مطالعه کړو.

د پارلمان پېژندنه، د پارلمان تاریخي بهیر، د پارلمان تشکیلات، صلاحیتونه او نور په لنډ ډول مطالعه کېږي.

د پارلمان تعریف:

دغه بنیاد او نهاد د نړۍ په مختلفو هېوادونو کې مختلف نومونه د ځان لپاره کسب کړي دي.

د امریکا متحده ایالتونو کې د کانګرس (Congress) په نوم، په فرانسه کې ملي شورا یا (National Assembly)، په جاپان کې د نمایندګانو مجلس (House of Representatives) او په انګلستان او سنګاپور کې د پارلمان (Parliament) په نوم سره یادېږي.

په ایران کې د اسلامي شورا مجلس، په افغانستان کې ملي شورا.

په هالنډ کې (State General) او داسې نور. په هر صورت د پارلمان کلمه د فرانسوي ژبې له پارلر (Parler) څخه اخیستل شوې ده، چې د خبرو کولو او مشورې کولو په مانا ده او په اصطلاح کې د خلکو د ارادو عالیترین مظهر او د قواوو ملي حاکمیت دی، چې د قواعدو او مقرراتو د وضع کولو په منظور د ټولنیزو روابطو د ترتیب او تنظیم لپاره منځته راغلی دی.

د پارلمان تاریخي بهیر

د پارلمان تاریخي بهیر په دوه عنوانو کې جلا جلا مطالعه کوو چې یو یې د نړۍ په سطحه او بل یې د افغانستان په سطحه دی.

۱- د پارلمان تاریخي بهیر د نړۍ په سطحه: د نړۍ په سطحه د لومړي ځل لپاره د پارلمان مفکوره په انگلستان کې منځته راغلې، له ډېر پخوا وخت څخه را په دې خوا په انگلستان کې لویه شورا (Concilian Magnam) وجود درلود چې د نجباوو، اشرافو، روحانیانو او له لوړ پوړو منصب خاوندانو څخه جوړه شوې وه، چې د شاهي دربار سره یې تړاو درلود.

په ۱۲۵۲ م کال کې د دغې شورا نوم په پارلمان تبدیل شو چې د سیاسي، اقتصادي او قضائي اختیاراتو خاوند شو، البته د قانون جوړونې صلاحیت یې نه درلود، خو د شاه سره یې مشورې کولې، په ۱۲۹۵ م کال کې (اډوارډ) چې لومړی شاه ؤ، د انگلستان د شخصي خاطراتو له امله چې له پارلمان څخه یې درلودل، هغې ته یې پراختیا ورکړه او د ټولني ټولو برخو ته یې ونډه ورکړه، دغه جوړښت یې د عبادت کوونکو، جنگ کوونکو او کارکوونکو په اساس منځته راوړه، چې د سیاسي او اقتصادي بدلونونو په اثر بورژوازانو د پارلمان اکثریت ترلاسه کړ، د خبرو اترو په شروع کې چې په پارلمان کې به ټول

په یوه ځای کېناستل، ورو، ورو د اشرافو او روحانیانو تر منځ دا خبره منځته راغله چې ولې د عوامو سره یو ځای کېښېني او د دولت په مسایلو باندې بحث کوي، نو لومړی ځل روحانین، بیا اشراف او نجبا له پارلمان څخه ووتل، د څوارلسمې پېړۍ وروسته پارلمان په دوو مجالسو باندې ووېشل شو، چې یو ته یې د عوامو او بل ته یې د لارډانو مجلس وایي، هر یو جلا جلا مطالعه کوو.

د عوامو مجلس:

د عوامو مجلس د بورژوازانو، تجارانو، د لاسي صنایعو له خاوندانو او کسب گرو څخه جوړ شوی و.

د لارډانو مجلس چې له روحانیانو، اشرافو او نجباو څخه جوړ شوی و په ۱۳۴۳ م کال کې د لارډانو مجلس په لورپو او عالی ودانیو کې جلسي دایرولې چې د عوامو مجلس د کم واک درلودونکي ول، لارډانو په ۱۳۸۲ م کال کې د عوامو مجلس په واکونو کې زیاتوالی راغی او د لارډانو د مجلس سره یې مساویانه عمل شروع کړه.

په ۱۹۱۱-۱۹۴۹ م کلونو کې د دیموکراسۍ روحیه قوي شوه او د عوامو مجلس د خلکو د عمومي راتو په اخیستلو سره قوي شول او په لومړۍ درجه کې یې ځای ونیوه او لارډان د عرفی او سنتي حیثیت په درلودلو سره د مشورې په ورکولو او کمزورو واکونو په درلودلو سره د انگلستان د پارلمان په جوړښت کې پاتې شول.

په فرانسه کې په ۱۳ م پېړۍ کې د پارلمان د بنیاد ډبره کېښودل شوه، په ۱۸ او ۱۹ پیړیو کې نوی پارلمانونه د ځانگړو خواصو په درلودلو سره منځته راغلل.

په افغانستان کې د پارلمان تاریخي بهیر:

پخوا په اکثر و دولتونو کې د یکتا توري نظامونه موجود ول او هر

خه به يې چې خپل زړه وغوښته همغه به يې کول، د افرادو فردي آزادي يې تر ډېره حده پورې سلب شوې وه، ولې ددې باوجود بيا هم شوراگانې موجودې وې، سپين پيرو او قومي مشرانو رهبري کوله او د خلکو مسئلې به يې حل کولې، د وخت په تېرېدو سره پدغه نظريه کې تغيير راغی چې د لومړي ځل لپاره امير شير علي خان او له هغې څخه وروسته د امير حبيب اله خان په وخت کې دغه شوراگانې گرندې شوې او د ملي شورا لپاره يې هلې ځلې وکړې ولې پلي نه شو.

له دې څخه وروسته د امان الله خان په وخت کې پارلمان د ديموکراسۍ د اصل په توگه او د درې گونو قواوو د تفکيک د نظريې په اساس تر هغه ځايه چې ممکنه وه په عمل کې پلي کړه چې په لاندې کړنو کې ترېنه يادونه کوو.

کله چې انگليس استعمارگرو ماتې وخوړه او امان الله خان په ۱۲۹۸ هـ ش کال چې د ۱۹۱۹ م سره برابر دی د افغانستان سياسي استقلال لاسته راوړه، نو سمدلاسه يې د اقتصادي، فرهنگي او کلتوري ودې په اړه لازم پلانونه په کار واچول او هم يې د ولس د سياسي حقوقو په اړه د پام وړ توجه وکړه او د ولس نماينده گان يې راوغوښتل. لوئې جرگې ته يې د اساسي قانون مسوده وړاندې کړه او په ۱۳۰۱ هـ ش کال کې اساسي قانون تصويب کړ، چې په ۱۳۰۳ هـ ش کال کې يې اساسي قانون کې د لوئې جرگې له خوا نوښت راوسته او د دولت درې گونې قواوې يې منځته راوړې او عملاً يې په کار شروع وکړ. مقننه قوه چې د اعيانو مجلس او د ارشوري چې د دولت د شورا په نامه يادېده، منځته راغله چې د افغانستان په تاريخ کې لومړنۍ شورا ده چې غړي يې د نفوسو په تناسب په انتخابي او انتصابي ډول ټاکل کېدل، رئيس جمهور او مرستيالان يې د درې کالو لپاره د شورا د منځه انتخابېدل.

دويمه شورا د محمد نادر شاه له خوا په ۱۳۰۹ هـ ش کال کې چې

(۳۰۱) تنه غړي يې درلودل، دا لومړنۍ ملي شورا وه چې دوه مجلسه يې درلودل، چې يو يې ولسي جرگه انتخابي وه، او بل يې دا عيانو مجلس انتصابي ؤ، چې ۱۳۱۰ هـ ش کال د چنگاښ په مياشت کې د محمد نادر شاه له خوا پرانيستل شوه او عملاً يې کار شروع کړ او د غړو شمېر يې (۱۱۱) تنه و.

د دغه شورا په درېيم کال کې نادر شاه وفات او ظاهر شاه د قدرت په گډۍ کېناست او ۱۳۱۲-۱۱-۱۵ هـ ش کال کې يې فرمان صادر کړه او د ملي شورا د دويمې دورې انتخابات تر سره شول، چې (۱۳۱۳-۱۳۱۵) پورې دوره وه.

- درېيمه دوره (۱۳۱۲-۱۳۱۸) کلونه
- څلورمه دوره (۱۳۱۹-۱۳۲۱) کلونه
- پينځمه دوره (۱۳۲۲-۱۳۲۴) کلونه
- شپږمه دوره (۱۳۲۵-۱۳۲۷) کلونه
- اوومه دوره (۱۳۲۸-۱۳۳۰) کلونه
- اتمه دوره (۱۳۳۱-۱۳۳۳) کلونه

له دې دورې څخه وروسته د ديموکراسۍ دوره شروع شوه چې د اول ځل لپاره دوکتور محمد يوسف د صدراعظم په حيث په غير له سلطنتي خاندان څخه منځته راغی، چې همدا د ديموکراسۍ بنياد گڼل کېږي. په ۱۳۴۳ هـ ش کال کې نوی اساسي قانون او د انتخاباتو قانون وضع شو، چې د لومړي ځل لپاره ازاد، مستقيم، پټ او عادلانه انتخابات د ملي شورا لپاره تر سره شول، چې له هرې ولسوالۍ څخه يو تن، له کوچيانو څخه شپږ تنه، له کابل ولايت څخه پنځه تنه او له نورو ولايتونو څخه دوه، دوه تنه انتخاب شول.

د مشرانو جرگې د غړو ټاکنه د اساسي قانون د (۴۵) مادې له مخې يو ثلث پوه او تجربه لرونکي غړي د پنځه کالو لپاره په

انتصابي ډول د شاه له خوا انتخابېدل او د هر ولايت د ولايتي شورا له غړو څخه يو، يو تن د درې کالو لپاره انتخابېدل او له هر ولايت څخه يو استازی د انتخاباتو د لارې ټاکل کېدل، چې په دې وخت کې د ولسي جرگې د غړو تعداد ۸۰ تنه ول.

په (۱۳۴۸) هـ ش کال کې پارلماني انتخابات تر سره شول چې (۲۱۳) تنه ولسي جرگې لپاره انتخاب شول.

بلاخره په ۱۳۵۲ هـ ش کال د چنگاښ په ۲۷ نېټه شاهي رژيم په جمهوريت تبديل شو او دغه شورا د تعليق په حالت کې وه چې ۱۳۵۵ هـ ش کال اساسي قانون هغه لغوه اعلان کړ او تر ۱۳۸۴ هـ ش کال پورې بله انتخابي شورا منځته رانغله او په ۱۳۸۴ کې بله انتخابي شورا رامنځته شوه.

د ولسي جرگې د کار موده پنځه کاله ده چې د ۱۳۸۴ هـ ش کال د سنبلې په ۲۷ شروع او د ۱۳۸۹ هـ ش د سرطان په اوله نېټه پای ته رسېږي چې د غړو شمېر يې ۲۳۹ تنه دی او بله دوره په ۱۳۸۹ هـ ش کال کې شروع کېږي او پنځه کاله وروسته به پای ته رسېږي چې د ولسي جرگې د غړو شمېر ۲۴۹ تنه او د مشرانو جرگې د غړو شمېر (۱۰۲) تنه دي چې ټول (۳۵۱) تنه کېږي.

د ملي شورا جوړښت.

د نړۍ په هېوادونو کې د ملي شورا جوړښت مختلف دی يوه مجلسه، دوه مجلسه، درې مجلسه او څلور مجلسه پارلمانونه په نړۍ کې شتون لري، چې په دې اړوند له توضيحاتو څخه صرف نظر شوی دی او يواځې د افغانستان په ملي شورا باندې په لنډ ډول رڼا اچول شوې چې دوه مجلسه پارلمان لري، يو ته ولسي جرگه او بل يې د مشرانو جرگه ده چې ۳۴ تنه د رئيس جمهور له خوا انتصابي (۳۴) تنه د هر ولايت

له ولايتي شورا گانو څخه او (۳۴) تنه د هر ولايت د ولسواليو د شورا
گانو څخه انتخابېږي.

د ملي شورا داخلي جوړښت:

د جرگو رئيسان، لومړي مرستيالان، دويم مرستيالان، منشيان او
نائب منشيان او داخلي کمیسیونونه او د هغوی رئيسان، دارالانشا چې
د ملي شورا د مالي نشراتي او اداري چارو د سمون لپاره کار کوي
د ملي شورا د واره مجالس د قانون په تصویب کې د خپل دي او د
دواړو له تائید څخه وروسته قانون تصویبېږي.

درېم- د دولت د ریاست مقام:

د دولت د ریاست مقام هم د قوانینو د وضع کولو یوه مرجع ده، چې
معمولاً په دوو حالاتو کې قوانین وضع کوي، د اساسي قانون د (۲۴)
مادې، ۱۲ بند یې د قوانینو او تقنیني فرمانونو توشیح د رئیس جمهور
صلاحیت بولي.

- د قانون توشیح.

- تقنیني فرمان صادرول: چې هر یو جلا جلا روښانه شوي دي.

- د قانون توشیح: هر قانوني سند چې د قانون اطلاق پرې کېږي
لازمي ده چې هغه به د رئیس جمهور له خوا توشیح شوی وي او تر څو
چې توشیح شوی نه وي تر هغې پورې د قانون په نوم نه یادېږي او هر
وخت چې د دولت ریاست مقام له خوا توشیح کېږي، یواځې په دې مانا
نه ده چې امضا کېږي، بلکې د دولت ریاست مقام صلاحیت لري چې په
هغه کې تغییرات، اصلاحات، تائید او حتی دا صلاحیت لري او دا
صلاحیت د اساسي قانون، ارگانيکي قوانین، عادي قوانین چې متني
وي او که شکلي توشیح کوي چې دا یو صلاحیت د وضع کولو شو.

- ځینې وخت رئیس جمهور صلاحیت لري چې بدون له پارلمان څخه

تقنيني فرمانونه صادر کړي، چې دا د دولت د رياست مقام دويم
صلاحيت دی اوس دلته يوه پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې:

د دولت د رياست مقام په کومو حالاتو کې تقنيني

فرمانونه صادروي؟

ځواب د دولت رياست مقام په لاندې حالاتو کې تقنيني فرمانونه

صادروي

۱- پارلمان موجود نه وي: کله کله په دولت کې داسې حالات رامنځته

شي چې بلکل پارلمان يا ملي شورا موجود نه وي، رياست مقام تقنيني

فرمانونه صادروي.

۲- پارلمان موجود وي خو رخصت وي او موضوع ضروري وي، نو

پداسې حالاتو کې رئيس جمهور يا د دولت د رياست مقام صلاحيت

لري چې تقنيني فرمانونه صادر کړي.

۳- د قانون د وضع کولو عاجل او اشد ضرورت وي، يا دا چې

اضطراري حالات وي، نو په دې صورت کې رئيس جمهور تقنيني

فرمانونه صادروي، چې د فرمانونو صادرول د رئيس جمهور يا دولت د

رياست مقام صلاحيت دی.

اوس دلته يوه بله پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې:

دغه تقنيني فرمانونه تر کوم وخت پورې

حقوقې اعتبار لري؟

کله چې پورته درې حالات، عادي حالاتو ته راوگرځي، پارلمان

موجود شي، د پارلمان رخصتي خلاصه شي، يا اضطراري حالت

خلاص شي نو په دې صورت کې د رئيس جمهور فرمانونه ملي شورا ته

وراندې کېږي او د اساسي قانون د (۹۰) مادې د لومړي بند د حکم په

اساس به دغه فرمانونه تعديل، تضييب يا لغوه شي.

که تقنيني فرمان د ملي شورا له خوا تصويب شي، نو په قانون باندې
تبدیلېږي، او تر څو چې بل نوی قانون نه وي راغلی دا قانون نافذ دی،
چې له تعدیل څخه وروسته هم همدغه حکم لري

که چېرې د رئیس جمهور تقنيني فرمان د ملي شورا له خوا لغوه شي،
له همدغې نيتې څخه وروسته خپل حقوقي اعتبار د لاسه ورکوي

څلورم-د وزیرانو شورا:

د قوانینو او تقنيني فرمانونو تر څنګ ځینې نور تقنيني اسناد هم
شتون لري چې تطبیق یې اجباري جنبه لري چې هغه عبارت د مقرري او
لايحيې د وضع کولو له مراجعو څخه دي، چې د قانون او تقنيني
فرمانونو د وضع کولو د مراجعو سره فرق لري

د مقرري د وضع کولو ذیصلاح مرجع عبارت د وزیرانو له شورا څخه
ده، لکه څرنګه چې د ملي شورا وظایف د پریزیاټ دي او ځینې وختونو
کې نشي کولای چې ټولو موضوعاتو ته رسیده ګي وکړي، نو له همدې
وجهې څخه یې ځینې واکونه د وزیرانو شورا ته محول کړي چې ځینې
تقنيني اسناد خپله تصويب کړي او هر هغه قانوني سند چې د وزیرانو د
شورا له خوا تصويېږي عبارت له مقرري څخه ده، نو ځکه موږ وایو
چې د وزیرانو شورا هم د قانوني اسنادو د وضع کولو یوه مرجع ده.

د وزارت عالي شورا:

د وزارت د عالي شورا له خوا چې کوم تقنيني سند تصويېږي
عبارت له لايحيې څخه دی، لکه چې د لايحيې په تعريف کې موليستي
دي، لايحه هغه قانوني سند دی چې د وزارت د عالي شورا له خوا
تصويب او د وزیر له خوا د شورا د رئیس په حیث امضا کېږي، چې د
همدې وجهې موږ وایو چې د وزارت عالي شورا د قانوني سند د وضع
کولو یوه مرجع ده.

د سترې محکمې عالي شورا:

کله کله ستره محکمه ځينې قوانين تغييروي، يا دا چې ځينې مصوبې تصويبوي، چې د همدې وجې موږ وايو چې د سترې محکمې عالي شورا هم د قانوني اسنادو د تصويب يوه مرجع ده.

اتم جز- د قانون تطبيق

لکه څرنگه چې مخکې په دې باندې بحث وشو چې قانون په ټولنه کې د اشخاصو د روابطو د ترتيب او تنظيم لپاره وضع کېږي او د اشخاصو تر منځ حقوقي او جزايي متنازع فيه مسایل حل او فصل کوي

له پورته توضيحاتو څخه دا معلومېږي، چې قانون بايد له وضع کولو څخه وروسته تطبيق هم شي او که چېرې قانون تطبيق نشي نو د کومو اهدافو لپاره چې وضع شوی هغه اهداف نه تر لاسه کېږي او هم خپل اهميت د لاسه ورکوي او د يو داستان، ناول يا کتاب شکل ځانته غوره کوي

له همدې وجې په يو دولت کې درې گونې قواوې په ترتيب سره خپل اجرات پداسې شکل ترسره کوي چې مقننه قوه قوانين وضع او تصويبوي، کله چې قوانين وضع شي قضات او محاکم د همدې قانون په اساس پرېکړې کوي او هر وخت چې د قضايه قوې له خوا د قانون مطابق پرېکړه وشي همدغه پرېکړه د اجرايه قوې له خوا تطبيق کېږي او مقننه قوه د دغه پرېکړو له تطبيق څخه نظارت هم کوي اوس دلته لاندې پوښتنو ته ځواب ويل کېږي

۱- د قانون د تطبيق ساحې کومې دي؟ په دې مانا چې قانون په کومه ساحه باندې تطبيق کېږي؟

۲- د قانون د تطبيق وخت کوم دی؟ په دې مانا چې قانون له کوم وخت

څخه تر کوم وخت پورې قابل د تطبیق دی؟

۳- قانون په کومو پېښو باندې تطبیق کېږي؟

۴- قانون په کومو اشخاصو باندې تطبیق کېږي؟

کله چې دغه څلور واړه پوښتنې ځواب شي نو د قانون د تطبیق عنوان به تکمیل شي.

چې د ښه پوهېدو لپاره د هرې پوښتنې لپاره جلا جلا ځواب ویل شوی دی

د قانون تطبیق د مکان له حیثه:

د لومړۍ پوښتنې ځواب د له دې پوښتنې څخه هدف دا و چې قانون په کومه ساحه باندې تطبیق کېږي، چې د ښه پوهېدو لپاره لومړی د قلمرو پرنسیپ او په دویم قدم کې د قانون د تطبیق په اړه چې کوم استثنات شته مطالعه کوو.

لومړۍ - پرنسیپ:

د یو دولت قانون یواځې او یواځې د همدې دولت د قلمرو په داخل کې تطبیق کېږي او یا په بل عبارت قانون په هغه موضوعاتو او مسایلو باندې تطبیق کېږي چې د همدې دولت د قلمرو په داخل کې واقع شوي وي

اوس دلته یوه بله پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې د یو دولت قلمرو کوم دی، یا دا چې د یو دولت قلمرو کومې ساحې دي؟

د یو دولت قلمرو له ټولو هغو ساحو څخه عبارت دي چې د دغه دولت د ملي حاکمیت لاندې وي، چې د دغه قدرت او نفوذ لاندې ساحې په بري او بحري هېوادونو کې فرق کوي چې مورېيې دواړه جلا جلا تر مطالعې لاندې نیولي دي

بري دولتونه: بري دولتونه له هغې دولتونو څخه عبارت دي چې

ټولو خواوو ته یې وچه وي او هېڅ یوې خوا ته یې بحر موجود نه وي او قلمرو یې له نورو دولتونو څخه د ځینو خاصو وسایلو په ذریعه جلا شوي وي، لکه: غرونه، سیندونه، رودونه، دیوالونه او نور، چې د دغه موجوده ساحې تحت الارض په مخروطي شکل او فضا په مستطیلي شکل د نوموړي دولت قلمرو گڼل کېږي.

اوس دلته یوه پوښتنه مطرح کېږي چې د یو دولت داخلي او بین المللي فضا څه ته وايي؟

د دولت داخلي فضا:

داخلي فضا له هغې فضا څخه عبارت ده چې د همدغه دولت عادي الوتکې د عادي مقاصدو لپاره پکې پرواز کولای شي.

بین المللي فضا:

دا عبارت له هغې فضا څخه ده چې ټول دولتونه یې په عادي ډول د سوله ییزو وسایلو لپاره استعمالولی شي.

بحري هېوادونه:

بحري هېوادونه هغه دي چې، لږترلږه یو طرف ته یې بحر موجود وي د بحري هېوادونو قلمرو له ځمکې، د ځمکې لاندې برخې، فضا او له ساحلي اوبو څخه عبارت دي.

اوس پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې ساحلي اوبه کومې دي؟

ساحلي اوبه: د بحر هغه برخه چې د یو دولت سره تړیوې اندازې پورې نښتې وي، د ساحلي اوبو په نوم یادېږي.

اوس یوه بله پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې د ساحلي اوبو اندازه څرنگه ټاکل کېږي؟

په پخوا وختونو کې د ساحلي اوبو اندازه به د توپ د گلولې په واسطه ټاکل کېده.

يانې د همدغه دولت له ساحل څخه به يې د توپ گلوله فیر کوله او تر کومه ځايه به چې ورسېده همدغه ځای به يې ساحلې او به گڼل کېدې نوموړې ساحلې او به به د یاد دولت تر حاکمیت لاندې وي او د همدې دولت قلمرو گڼل کېده.

پاتې نورې او به به د بین المللي او بو په نوم یادېدې ددې طریقې منطق په دې کې و چې د هر دولت د توپ مرمى به چې تر کومه ځايه پورې رسیده، نو ددې مانا دا وه چې تر همدې ځايه پورې ساحه يې تر کنترول لاندې ده.

ولې نن ورځ له دغې طریقې څخه استفاده نه کېږي او ساحلې او به به د بین المللي معاهداتو په اساس ټاکل کېږي، اوس وخت کې د دغې ساحلې او بو اندازه (۱۲) بحري میله ده چې یو بحري میل (۱۸۵۲) متره کېږي.

دلته د یوې خبرې یادونه ضروري گڼل شوې ده، چې الوتکې او بحري بیړۍ په هر ځای کې چې وي د هغه دولت قلمرو گڼل کېږي چې د هغه دولت بیرغ او نښه پرې کارول شوي وي، یا بیرغ پرې نصب شوی وي، ددې خبرې مانا دا ده چې پدغه الوتکه یا کښتۍ کې که په هر ځای کې جرم واقع شي خپل مربوطه دولت ورته رسیدگي کوي او مجرمین محاکمه او مجازات کوي.

دویم-استثنائات:

د پرنسیپ له مخې قانون په هغه قلمرو باندې تطبیق کېږي چې په کوم قلمرو کې جوړ شوی وي، اما د حقوقو دغه پرنسیپ لکه د نورو حقوقي پرنسیپونو په څېر استثنائات هم لري او ددې استثنائاتو مانا دا ده چې کله کله داسې واقع کېږي چې د A دولت قوانین د B دولت په قلمرو کې تطبیق شي او یا ددې برعکس د B دولت قوانین د A په دولت کې

تطبيق کېږي، چې د ښه پوهېدو لپاره لومړی د A دولت د قوانينو تطبيق د B په هېواد کې او بيا د B دولت د قوانينو تطبيق د A په دولت کې مطالعه کوو.

د A دولت د قوانينو تطبيق د B دولت په قلمرو کې؛ په لاندې څلورو حالاتو کې د A دولت قوانين د A دولت له قلمرو څخه دباندې يا د B دولت په قلمرو کې قابل د تطبيق دی.

۱- د A دولت جعلی بانک نوټونه يا پولې واحدونه د B په دولت کې جوړېږي، نو په دې صورت کې د B دولت د قوانينو تر څنګ د A دولت هم حق لري چې دغه پېښې ته رسیده ګي وکړي او خپل قوانين پرې تطبيق کړي.

۲- د A دولت د پېلومات د B په دولت کې جرم کوي، په دې پېښه کې هم د B دولت قوانين نه تطبيق کېږي او نوموړی شخص د A دولت د قوانينو په اساس محاکمه او مجازات کېږي.

۳- د A دولت اتباع د B په دولت کې اقامت لري، په دې صورت کې د A دولت د اتباعو د شخصي احوالو پورې مربوط ټول مسایل د A دولت د قانون په اساس حل او فصل کېږي، لکه نکاح، طلاق او داسې نور.

۴- د A دولت اتباع د B په دولت کې استوګن دي نو د A دولت د اتباعو ديني او مذهبي مسایل د A دولت د قانون په اساس حل او فصل کېږي، نه د B دولت د قوانينو په اساس.

د B دولت قوانينو تطبيق د A دولت په قلمرو کې؛

دا هم پورته څلور حالت دي البته برعکس

د قانون تطبيق د زمان له حیثه:

د قانون تطبيق د زمان له حیثه لاندې ماناوې لري

- قانون له کوم وخت څخه تر کوم وخت پورې تطبیق کېږي؟
- قانون په کومو واقعاتو باندې تطبیق کېږي؟ په ما قبل پېښو باندې که په ما بعد پېښو باندې؟
- قانون له کوم وخت څخه تر کوم وخت پورې قابل د تطبیق دی؟
- معمولاً دوه ډوله قوانین یا احکام وجود لري، یو شرعي احکام یا قوانین او بل وضعي احکام یا قوانین دي. هغه چې شرعي احکام دي یا دا چې د اسلامي شریعت احکام دي د هغې په هکله باید دا خبره وکړو چې حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم اخرنی پېغمبر دی او له دې څخه وروسته بل پېغمبر نه راځي، که اخر وخت کې حضرت عیسی ع راځي هغه به هم د همدې دین پیروي کوي، نو ځکه وایو چې د اسلامي شریعت احکام تر څو پورې چې دا دنیا اباده وبقابل د تطبیق دي او کوم تغییر به پکې نه راځي.
- له بلې خوا، وضعي قوانین هغه قوانینو ته وایي، چې د ټولنیز ژوند د تنظیم لپاره د انسانانو له خوا جوړېږي.
- وضعي قوانین د دايمي او ابدی قوانینو خصوصیت نه لري، دا مانا چې د وخت او زمان، په تېرېدو او د سیاسي قدرت په تغییر سره تغییر کوي، نو هر وخت چې نوي قوانین وضع شي پخواني قوانین خپل حقوقي اعتبار د لاسه ورکوي او هغه بیا قابل د تطبیق نه دی، لکه د افغانستان د ۱۳۸۲ هـ ش کال اساسي قانون (۱۷۲) ماده داسې صراحت لري ((ټول هغه قوانین چې ددې اساسي قانون سره مغایرت لري هغه لغوه دي)) په دې مانا چې نور د هغې قوانینو په اساس حکم نه کېږي، یا دا چې هغه قوانین قابل د تطبیق نه دي.
- له پورته توضیحاتو څخه دې نتیجې ته رسېږو چې د وضعي قوانینو د تطبیق وخت له انفاذ څخه شروع تر الغاء پورې دی.
- قانون په کومو پېښو باندې قابل د تطبیق دی؟

په دې اړه په لنډ ډول وایو چې قانون د تطبیق نه تر الغاء پورې په ټولو هغو واقعاتو او پېښو باندې تطبیق کېږي چې د قانون له تطبیق څخه وروسته واقع شوي وي.

اما کله کله داسې واقع کېږي چې د قانون له انفاذ څخه په مخکنیو پېښو باندې هم تطبیق شي، چې د همدې وجې د قانون د تطبیق موضوع په هکله دوه سرلیکونه مطالعه کوو پر نسیپ او بل استثنات چې د ښه پوهېدو لپاره هر یو جلا جلا تر مطالعې لاندې نیسو.

۱- پرنسیپ:

په حقوقو کې یو پرنسیپ قبول شوی او هغه دا چې د جرایمو او جزا گانو د مشروعیت پرنسیپ دی، یانې چې بې له قانون څخه نه جرم شته او نه مجازات، په دې مانا چې لومړی باید قانون وضع شي او له هغې څخه وروسته خلکو ته جزا ورکول شي.

چې همدغه مطلب الله تبارک و تعالی د سورت الانفال په (۱۳۱) گڼه ایت کې داسې روښانه کړی دی:

ذٰلِكَ اَنْ لَّمْ يَكُنْ لَكَ مَعَهُ الْقَرْيٰ بِظُلْمٍ وَاَهْلًا عَجَلُوْنَ ۱۳۱

ژباړه: دا د دې لپاره چې نه دی ستا رب هلاک کوونکی د کلیو (بانډو) په نسبت د ظلم کولو د هغوی او اوسېدونکي د هغوی بې خبره دي. (۲۹۲ مخ، احسن الکلام ۴ جلد).

د دې مانا دا وه چې تر څو پورې رسول نه وي راغلی له هغې څخه مخکې چاته هم جزا نه ورکوي یانې اول باید قانون وضع شي او وروسته تطبیق شي په دې اړه قرآن کریم په ډېرو ځایونو کې هدايات فرمایلي دي، بل دا چې دا موضوع دومره اهمه او ضروري ده چې د هر دولت په اساسي قانون کې ذکر شوې ده، لکه د افغانستان د ۱۳۸۲ هـ ش کال د اساسي قانون (۲۷) ماده:

((هېڅ یو عمل جرم نه گڼل کېږي، خو د هغې قانون له مخې چې د جرم

د ارتکاب تر مخه نافذ شوی وي هېچا ته جزا نه شي ورکول کېدای مگر د باصلاحیته محکمي په حکم او د هغې قانون د احکامو سره سم چې د اتهام وړ فعل تر ارتکابه مخکې نافذ شوی وي)) همدارنگه د جزاگانو او نورو شکلي قوانینو کې هم دا موضوع صراحت لري.

د پورته د لایلو په اساس دا حکم کوو چې د پرنسیپ له مخې قانون په هغو پېښو باندې تطبیق کېږي، چې د قانون له انفاذ څخه وروسته واقع شوی وي او په پخوانیو پېښو باندې نه تطبیق کېږي او دا ځکه چې د عدالت غوښتنه همدا ده چې لومړی باید خلکو ته حرام او حلال بیان شي او له هغې څخه وروسته بیا (د سرغړونې په صورت کې) مجازات شي نور د لایل یې په لاندې ډول دي:

د مفیده اعمالو د اجرا د مخنیوي له حیثه: د محاکمو د پرېکړو د ثبات له حیثه، د سلیم عقل د غوښتنې له حیثه، د جرم د تعریف له حیثه، د شخصي اعراضو له حیثه او همدارنگه د افرادو د حقوقو او ازادیو له حیثه (حقوق جزا عمومي، ۱ جلد، ۱۲-۱۱)

ددې پرنسیپ تر څنګ ځینې استثنات هم شته، په دې مانا چې کله، کله قانون ما قبل ته رجعت کوي او په هغه واقعاتو باندې تطبیق کېږي، چې د قانون له انفاذ څخه مخکې واقع شوي دي، موږ دغه موضوع د استثناتو تر عنوان لاندې مطالعه کوو.

۲- استثنات:

سره ددې چې ما قبل ته د قوانینو د عدم رجعت موضوع ډېره مهمه او با ارزښته موضوع ده، اما ددې تر څنګ استثنات هم شته دي چې مهم یې په لاندې ډول دي:

الف- د قانون پېښ بیني

ځینې وختونو کې خپله په قانون کې دا صراحت موجود وي چې، دا

قانون ما قبل ته رجعت کوي، په دې مانا کله چې قانون تصویبېږي، خپله د مقنن لخوا د دې پېش بینی کېږي چې دا قانون د یو کال یا شپږو میاشتو مخکې واقعاتو باندې هم تطبیقېږي. په قانون کې دا رنگه پېش بینی د بحث وړ یوه موضوع ده، ولې په دې ځای کې ترېنه صرف نظر شوی دی.

د قانون د پېش بینی مثال: د ۱۳۹۲ کال د حمل د میاشتې په اول تاریخ باندې قانون نافذ شي خو په دې قانون کې لیکلي وي چې په یو کال مخکیني موضوعاتو هم تطبیق کېږي، لکه مالیه ۲٪ فیصده زیاته شوه او حکم کوي چې د ۱۳۹۱ هـ ش کال هم زیاته شوې ده.

ب- تفسیري قوانین

کله چې قانون د تطبیق په ساحه کې ځینې مشکلات ولري او هغه دا چې یا په الفاظو کې مغلقیت او پېچیده گي وي او یا دا چې په قانون کې خلا او تشه شتون لري، نو په دې صورت کې مقنن یا قضات دغه مغلقیت روښانه کوي، یا دا چې د قانون خلا د کوي چې دا عبارت د قانون له تفسیر څخه دی چې په راتلونکې درس کې به انشا الله شروع شي.

دغه تفسیري قوانین لیدل کېږي چې له پېښې څخه وروسته منع ته راغلي، ولې بیا هم په مخکینو واقعاتو باندې تطبیق کېږي، د دې خبرې منطق په دې کې دی چې د و هم قانون چې اوس د تفسیر په اساس منځته راغلی کوم خاص احکام نه لري، بلکې هغه پخوانی قانون یې تفسیر کړی دی او نوی تفسیر شوی قانون د پخواني قانون تابع دي نو په همدې اساس تفسیري قانون د هغه تاریخ نه چې پخوانی قانون نافذ شوی وي، د تطبیق وړ گڼل کېږي او په همدې اساس ما قبل ته رجعت کوي.

ج- شکلي قوانين

له دې نگاه څخه چې يو قانون د موضوع ماهيت بيانوي او که د يوې موضوع شکیلات ترتيب او تنظيموي، ټول قوانين په دوه برخو باندې وېشل شوي دي، ماهوي يا متني قوانين او شکلي قوانين، هر يو يې جلا جلا تعريف وو.

- ماهوي يا متني قوانين:

له هغه قوانينو څخه عبارت دي چې د يوې موضوع له متن او محتوی څخه بحث کوي

د مثال په ډول: جرايم او جزاگانې، په متني او ماهوي قوانينو کې پرنسپ دا دی چې ما قبل ته رجعت نه کوي اما استثنا په ځينو وختونو کې رجعت کوي چې مخکې بيان شول.

- شکلي قوانين

له هغو قوانينو څخه عبارت دي چې د يوې موضوع له متن او محتوی څخه بحث نه کوي، بلکې يواځې د يوې موضوع شکیلات ترتيب او تنظيموي او درسيده گۍ لپاره يې طرز العملونه تشریح کوي لکه: اصول محاکمات جزايي

اصول محاکمات مدني

اصول محاکمات تجارتي

اصول محاکمات اداري

چې اداري محاکمات په افغانستان کې تر اوسه وجود نه لري، شکلي قوانين د ماهوي قوانينو برعکس هغه قوانين دي چې د پرنسپ په لحاظ ما قبل ته رجعت کوي او استثنا که چېرې ضرر ترې نه رسېږي بيا ما قبل ته رجعت نه کوي

اوس دلته يوه پوښتنه پيدا کېږي، چې د شکلي قوانينو او متني يا

ماهوي قوانینو تر منځ کوم توپیر شتون لري؟

(د شکلي او متني قوانینو تر منځ لاندې توپیرونه شتون لري)

- ۱- متني قوانین جرایم، مجرمین او جزاگانې تشریح کوي، پداسې حال کې چې شکلي قوانین د جزایي اجراتو قانون تشریح کوي
- ۲- متني او ماهوي قانون د مدني قانون، مدني تخلفاتو او مسوولیتونو څخه بحث کوي، پداسې حال کې چې شکلي قوانین اصول محاکمات تشریح کوي، مدني دعوو ته د رسیده گي طرز العمل تشریح کوي

۳- متني او ماهوي قوانین د تجارت اصولنامه او تجارتي معاملې تشریح کوي پداسې حال کې چې شکلي قوانین اصول محاکمات، تجارتي او تجارتي دعوو او لپاره د رسیده گي طرز العمل تشریح کوي

د د امنیتي تدابیرو پورې مربوط قوانین

په پخوا وختونو کې په مجرمینو باندې یواځې او یواځې جزاگانې تطبیق کېدې او دا ځکه چې په پخوانیو قوانینو کې یواځې جزاگانې پېش بیني شوي وې، ولې نن ورځ د مجرمینو د بڼې اصلاح، تربیي او معالجه لپاره په مجرمینو باندې یواځې جزاگانې نه تطبیق کېږي، بلکې جزایي مؤیدات او یا ټولنیز عکس العملونه هم تطبیق کېږي چې د امنیتي تدابیرو په نامه یادېږي او دا ځکه چې نن ورځ قوانینو د جزاگانو تر څنګ امنیتي تدابیر هم پېش بیني کړي دي

اوس دلته یوه پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې امنیتي تدبیر جزا ده او که نه؟

امنیتي تدابیر په حقیقت کې د مجرمینو د تعذیب، اذیت او زجر لپاره نه تطبیق کېږي، بلکې د مجرمینو د اصلاح، تربیي او یا دا چې که چېرې امراض یا اعتیاد ولري، نو په دې صورت کې د معالجه او درمان

لپاره تطبیق کېږي، د تطبیق د ساحې او د هغې د شرایطو په نظر کې نیولو سره امنیتي تدابیر په دوه برخو وېشل شوي دي.

۱- هغه امنیتي تدابیر چې د جزاگانو سره ډېر شباهت لري، لکه له قانون څخه د سرغړونکو اطفالو په اړه چې محکمه حکم وکړي او د حکم له نهایت څخه وروسته د ماشومانو د اصلاح او تربیې په مرکز کې د جزیلاندي وې او د جزی موده تقریباً د جزا سره ډېر شباهت لري.

۲- هغه امنیتي تدابیر دي چې د جزاگانو سره ډېر ورته والی (شبهات) نه لري او یواځې اصلاحي او معالجيوي جنبه لري، لکه د مخدره موادو معتادینو باندې په روغتونو او صحې مراکزو کې د اعتیاد ضد رژیم تطبیقوي او داسې نور.

پدغه پورته دواړو ډولونو کې ما قبل ته د عدم رجعت موضوع فرق کوي په اول ډول امنیتي تدابیرو کې چې د جزاگانو سره شباهت لري، ما قبل ته رجعت نه کېږي او هر هغه چې د دویم قسم پورې تړاو لري، یانې د جزاگانو سره شباهت نه لري، نو په دې صورت کې ما قبل ته رجعت کوي، یانې په هغه جرایمو او له قانون څخه په سرغړاوي باندې تطبیق کېږي چې د قانون له انفاذ څخه مخکې واقع شوي وي.

هر نرم قوانین

که چېرې نوي قوانین نظر پخوانیو قوانینو ته نرم وي او د متهم په ګټه وي، نو په دې صورت کې استثناً قوانین ما قبل ته رجعت کوي او په هغو پېښو باندې هم تطبیقېږي، چې د نوي قانون له انفاذ څخه پخوا واقع شوي وي.

د لاندېو معلوماتو لپاره د عمومي حقوق جزا اول جلد ته کوم چې دوکتور حفیظ الله دانش تالیف کړی مراجعه وکړي (دانش، ۲ جلد،

د قانون تطبیق د اشخاصو له حیثه

د قانون له خصوصیاتو څخه یو ډېر اهم خصوصیت دا هم دی، چې په ټولو خلکو یو شان تطبیق او ټول انسانان د قانون په وړاندې مساوي حقوق او وجایب لري، ان تردې چې نارینه او بسځینه د قانون په وړاندې برابر دي، ددې لپاره چې په اشخاصو د قانون د تطبیق په اړه بڼه پوه شو، نو په لومړي قدم کې د قانون تطبیق پر اشخاصو د پرنسیپ له حیثه او په دویم قدم کې د قانون په تطبیق کې موجوده استثنا تر مطالعې لاندې نیسو.

۱- پرنسیپ:

د پرنسیپ له لحاظه ټول انسانان د قانون پر وړاندې مساوي حقوق او وجایب لري، همدارنگه قانون په ټولو انسانانو باندې په مساوي ډول بې له کوم امتیاز او تفکیک څخه تطبیقېږي، په همدې ترتیب په قانون کې دا نشته چې د ټولني یوه طبقه انسانان دي، په بلې طبقې د انسانانو باندې امتیاز او ځانگړتیا ولري، چې دغه موضوع د افغانستان اسلامي جمهوري دولت د ۱۳۸۲ هـ ش کال اساسي قانون په ۲۲ ماده کې په لاندې ډول صراحت لري

((د افغانستان د اتباعو تر منځ هر راز تبعیض او امتیاز منع دی، د افغانستان اتباع بسځي او نارینه د قانون پر وړاندې مساوي حقوق او وجایب لري))

دلته یوه پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې ټول هغه انسانان چې په افغانستان کې ژوند کوي، په هغوی باندې د افغانستان قانون تطبیق کېږي، ایا خارجیان هم په دې حکم کې شامل دي؟

ځواب: هر څوک چې په افغانستان کې ژوند کوي، دا چې د

افغانستان د دولت اتباع دي او که د خارجي دولتونو اتباع ټول په دې باندې مکلف دي چې د قانون اطاعت وکړي او ماليه ورکړي، چې په دې اړه د افغانستان اسلامي جمهوري دولت د ۱۳۸۲ هـ ش کال اساسي قانون (۵۶) ماده په دې ډول صراحت لري

((د اساسي قانون د حکمونو پيروي، د قوانينو اطاعت او د عامه نظم او امنيت رعايت د افغانستان د ټولو خلکو وجيبه ده، له قانون څخه بې خبري عذر نه گڼل کېږي))

په همدې ډول د اساسي قانون (۵۷) ماده دا ډول صراحت لري ((دولت په افغانستان کې د خارجي اتباعو حقوق او آزادي له قانون سره سم تنظيموي، دا کسان د بين المللي حقوقو د قواعدو په حدودو کې د افغانستان د دولت د قوانينو په رعايت مکلف دي))

همدارنگه د اساسي قانون په (۴۲) ماده کې د ماليې په اړه داسې صراحت موجود دی چې ((هر افغان مکلف دی، له قانون سره سم دولت ته ماليه او محصول ورکړي)) هېڅ راز ماليه او محصول د قانون له حکمه پرته نه وضع کېږي، د ماليې او محصول اندازه او د ورکړې ډول يې د ټولنيز عدالت په رعايت د قانون په وسيله بنوول کېږي ((دا حکم د بهرنيو کسانو او مؤسسو په برخه کې هم تطبيق کېږي)).

د اساسي قانون له پورته ذکر شوو قانوني احکامو څخه دا په صراحت سره معلومېږي چې ټول هغه انسانان چې د يو دولت د قلمرو په داخل کې ژوند کوي، د قانون په وړاندې په دې مکلف دي چې اطاعت يې وکړي او د عدم اطاعت په صورت کې مجازات ورکول کېږي او قانون پرې تطبيق کېږي

البته ددې خبرې يادونه بايد وکړو چې د قانون تطبيق کاملاً مطلق او کلي نه دی چې هېڅ قسم عذر او استثنات يې نه دي قبول کړي، بلکې داسې اشخاص هم شته چې د قانون د تطبيق په برخه کې ځينې

استثنات د هغوی لپاره په نظر کې نیول شوي، چې هم په داخلي برخه کې او هم په خارجي برخه کې تطبیق کېږي چې هغه عبارت دي په ملي سطحه کې استثنات او په بین المللي سطحه کې استثنات.

الف- په ملي سطحه د قانون د تطبیق استثنات.

ب- په بین المللي سطحه د قانون د تطبیق استثنات.

چې د ښه پوهېدو لپاره هر یو جلا جلا تر مطالعې لاندې نیسو.

الف- په ملي سطحه د قانون د تطبیق استثنات:

په ملي حقوقو کې د قانون تطبیق د اشخاصو له حیثه د پرنسپ تر څنګ یو سلسله استثنات شته کوم چې عبارت دي له رئیس جمهور، د ملي شورا وکیلان، د سترې محکمې غړي، البته ددې خبرې یادونه باید وکړو چې د اشخاصو له حیثه د قانون د تطبیق له مخې کوم استثنات موجود دي هغه په شکلي قانون کې لیدل کېږي، یانې جرایمو ته د رسیده ګی په پروسیجر کې ځینې استثنات قبول شوي دي، په متني قوانینو کې کوم استثنات نه لیدل کېږي، د مثال په ډول که رئیس جمهور، د ملي شورا وکیلان یا د سترې محکمې غړي قاضیان د کوم جرمي عمل مرتکب شي، نو د متن او محتوی له حیثه ددې شخص عمل لکه دیو عادي انسان په څېر جرم ګڼل کېږي لکه غلا کول، قتل کول او داسې نور، استثنات یواځې په دې برخه کې دي چې د عادي اشخاصو په مقابل کې چې پولیس، څارنوالان یا قضات څرنګه اجرات کوي یا دا چې د کوم پروسیجر له مخې جرم ته رسیده ګي کوي د رئیس جمهور په مقابل کې دا پروسیجر توپیر لري، چې په لاندې ډول روښانه شوی دی.

- رئیس جمهور:

رئیس جمهور لکه د عادي اشخاصو په څېر نه محاکمه او نه مجازات کېږي او په دې اړه ځینې خاص استثنایي حالات په نظر کې

نيول شوي دي او هغه داسې چې لومړی بايد رئيس جمهور له وظيفې څخه عزل شي او له هغې څخه وروسته د يوې خاصې محکمې په اساس محاکمه او مجازات شي د موضوع د بنده وضاحت لپاره د اساسي قانون اړوند احکام دلته ذکر شوي دي.

۶۹ ماده: جمهور رئيس د ملت او ولسي جرگې په وړاندې د دې مادې د احکامو مطابق مسؤل دی.

پر جمهور رئيس د بشري ضد جرمونو، ملي خيانت يا جنايت د ارتکاب تور لگول د ولسي جرگې د ټولو غړيو د درېيمې برخې له خوا غوښتل کېدای شي، که چېرې دا غوښتنه د ولسي جرگې د ټولو غړيو له دريو څخه د دوو برخو د رایو له خوا تائيد شي، ولسي جرگه د يوې مياشتې په دننه کې لويه جرگه دايروي.

که لويه جرگه منسوب شوی اتهام د ټولو غړيو له دريو څخه د دوو برخو د رایو په اکثريت تصويب کړي، جمهور رئيس له وظيفې څخه گوښه او موضوع ځانگړې محکمې ته سپارل کېږي، چې دا ځانگړې محکمه د ولسي جرگې د دريو غړو، د سترې محکمې له دريو غړو او د مشرانو جرگې له رئيس څخه جوړېږي، د عوه د هغه شخص له خوا چې د لوڼې جرگې له خوا ټاکل کېږي، اقامه کېږي.

په دې حالت کې د دې اساسي قانون په (اوه شپيتمه) ماده کې راغلي حکمونه تطبيق کېږي.

د اساسي قانون د احکامو مانا او مفهوم دا دی چې کله هم د ولسي جرگې او مشرانو جرگې له خوا د رئيس جمهور جرم تاييد شي نو د (۶۷) مادې حکم مطابق له وظيفې څخه عزل کېږي او هر وخت چې رئيس جمهور له رياست جمهوري څخه لرې شي نو له هغه څخه وروسته د ځانگړې محکمې په اساس محاکمه کېږي.

- د ملي شورا غړي:

د ملي شورا غړي که چېرې د کوم جرم مرتکب شي نو دوی هم د عادي اشخاصو په څېر نه محاکمه کېږي، چې له دې څخه هم په اساسي قانون کې یادونه شوې ده، چې دغه عمل ته پارلماني مصونیت هم ویل کېږي. د افغانستان د ۱۳۸۲ هـ ش کال اساسي قانون په دې اړه په (۱۰۲) ماده کې داسې صراحت لري:

۱۰۲ ماده: که د ملي شورا غړي په یو جرم متهم شي، مسؤل مامور له موضوع څخه هغې جرگې ته چې متهم یې غړی دی خبر ورکوي او متهم د عدلي تعقیب لاندې راتلای شي، د مشهود جرم په مورد کې مسؤل مامور کولای شي متهم د هغې جرگې له اجازې پرته چې دا یې غړی دی، تر عدلي تعقیب لاندې راولي او ویې نیسي، په دواړو حالتونو کې که عدلي تعقیب د قانون له مخې د توقیف ایجاب وکړي، مسؤل مامور مکلف دی چې له موضوع څخه یې له ځنډه نوموړې جرگې ته خبر ورکړي او تصویب یې تر لاسه کړي.

که اتهام د ملي شورا د رخصتۍ په وخت کې رامنځته شي، د نیولو او توقیف اجازه د مربوطې جرگې له ادارې هئیت څخه تر لاسه کېږي او موضوع د نوموړې جرگې لومړۍ غونډې ته د تصمیم نیولو لپاره وړاندې کېږي.

همدرانګه په (۱۰۱) ماده کې هم د ملي شورا د غړو مصونیت ته اشاره شوې ده.

د افغانستان د ۱۳۸۲ هـ ش کال اساسي قانون (۱۰۱) ماده داسې صراحت لري:

۱۰۱ ماده: د ملي شورا هر غړی د هغې رایې یا نظریې له امله چې د وظیفې د اجرا تو وخت کې یې څرګندوي، تر عدلي تعقیب لاندې نه

نيول کېږي

همدارنگه د لويې جرگې غړي هم د لويې جرگې د جريان په وخت کې له نوموړي مصئونيت څخه برخمن دي، چې په دې اړه د همدې اساسي قانون ۱۱۵ ماده صراحت لري

۱۱۵ ماده: د لويې جرگې د جريان په وخت کې د دې اساسي قانون د يو سلو يووې او د يو سلو دويمې مادې مندرج احکام د لويې جرگې د غړو په باب تطبيق کېږي
- د کابينې اعضاء:

که چېرې د افغانستان اسلامي جمهوريت د کابينې اعضاء (وزيران) د يو جرم مرتکب شي دوی هم لکه د نورو عادي اشخاصو په څېر نه محاکمه کېږي، بلکې د دوی لپاره هم ځانگړې محکمه د ايرېږي او په هغې کې يې محاکمه صورت نيسي، چې دا موضوع د افغانستان د ۱۳۸۲ هـ ش کال په اساسي قانون کې روښانه شوې ده.

د افغانستان ۱۳۸۲ هـ ش کال د اساسي قانون اته اويايمه ماده داسې صراحت لري

۷۸ ماده: که چېرې وزير په بشري ضد جرمونو، ملي خيانت او يا په نورو جرمونو متهم شي، موضوع د دې اساسي قانون د يو سلو څلور ديرشمې مادې په رعايت ځانگړې محکمې ته سپارل کېږي
- د سترې محکمې غړي:

که چېرې د سترې محکمې کوم غړی د يو جرمې عمل مرتکب شي نو په دې صورت کې د يو ځانگړي طرز العمل په اساس لومړی له وظيفې څخه عزل او له هغې څخه وروسته د يوې ځانگړې محکمې په اساس محاکمه کېږي، چې دا هم د اساسي قانون په اساس روښانه شوې دي
د افغانستان اسلامي جمهوريت د ۱۳۸۲ هـ ش کال اساسي قانون د

قاضيانو د محاکمې په اړه احکام لري چې همدغه احکام د قضا تو د
مصنوعیت په نامه هم یادېږي

د افغانستان اساسي قانون یو سلو اوه ویشتمه ماده داسې صراحت
لري

۱۲۷ ماده: که چېرې د ولسي جرگې تر درېیمې برخې زیات غړي، د
ستري محکمې د رئیس یا غړيو محاکمه د وظیفوي جرم، یا د جنایت د
ارتکاب د اتهام پر اساس وغواړي او ولسي جرگه دا غوښتنه د ټولو
غړيو له دريو برخو څخه د دوو برخو په اکثریت تصویب کړي، متهم له
وظیفې څخه عزل او موضوع خاصې محکمې ته سپارل کېږي
د محکمې او د محاکمې طرز العمل د قانون په اساس تنظیمېږي چې
په دې ځای کې یې له تشریح څخه تېرېږو.

ب- په بین المللي سطحه د اشخاصو له حیثه د قانون
په تطبیق کې استثنات:

په بین المللي حقوقو کې هم د پرنسیپ تر څنګ ځینې استثنات
موجود دي، چې هغه استثنات موږ په دوه ساحو کې لیدلای شو.
د سیاسي نمایندګیو له حیثه او د نظامي اشخاصو له حیثه، چې هر
یو جلا جلا روښانه شوي دي

- د سیاسي نمایندګیو له حیثه:

که چېرته سیاسي نمایندګان (د دیپلوماتان، سفیران) او د هغوی
د هر نژدې خپلوان (کورني غړي) که په کوربه هېواد کې د جرم مرتکب
شي نو په دې صورت کې نوموړي اشخاص پدغه کوربه هېواد کې نه
محاکمه او مجازات کېږي، بلکې د محاکمې او مجازاتو لپاره خپل
متبوع هېواد ته استول کېږي، چې د ایو استثنایي حالت قبول شوی
دی، ددې تر څنګ ځینې نور امتیازات هم ورکول شوي چې نور خلک

بيا له دغه امتياز څخه برخمن نه دي.

د مثال په ډول: د پلوماتان له تلاشي او کنترول څخه مصئون دي او هغه داسې چې د پلوماتان په هوايي ميدانونو او بندرونو کې په دقيق ډول نه تلاشي کېږي، د خارجي نماينده گانو (د پلوماتانو) خپلوان او مالونه هم نه تلاشي کېږي، دويم دا چې له دغه سياسي نماينده گانو څخه ماليه، محصول او ټکس هم نه اخيستل کېږي.

په دې ځای کې ليدل کېږي چې قانون يو شان نه تطبيقېږي او دا ځکه چې ټول خارجيان په کوربه هېواد کې چې د کوم جرمي عمل مرتکب شي په هماغه هېواد کې محاکمه او مجازات کېږي، اما سياسي نماينده ددې نه استنادی.

- د نظامي اشخاصو له حيثه:

څرنګه چې په بين المللي حقوقو کې د سياسي نماينده گانو په اړه استثنا قبول شوي، د نظامي اشخاصو په اړه هم دغه استثنا قبول شوي دي او هغه دا چې د يو دولت نظامي اشخاص په بل ملک کې محاکمه او مجازات کېږي نه، بلکې د جرم د ارتکاب په صورت کې خپل متبوع هېواد کې محاکمه او مجازات کېږي. اوس دلته يو پوښتنه مطرح کېږي، هغه دا چې له نظامي اشخاصو څخه هدف کوم اشخاص دي؟

له نظامي اشخاصو څخه هدف: د حربي پوهنتون استادان يا نظامي صاحب منصبان دي، چې د کوربه هېواد د نظاميانو د روزنې لپاره راغونښتل شوي وي، يا په خلص ډول بايد ووايو چې ټول هغه نظامي اشخاص چې په رسمي ډول په بل دولت کې دنده تر سره کوي اوس دلته يوه بله پوښتنه هم مطرح کېږي او هغه دا چې؛

په ملي او بين المللي حقوقو کې د اشخاصو له حيثه و
قانون په تطبيق کې استثنات څه توپير لري؟

دا چې په ملي او بين المللي حقوقو کې استثنات شتون لري، خودا
مصونيت يا استثنات يو د بل سره په لاندې ټکي کې فرق لري
په ملي حقوقو کې يواځې همدغه شخص چې قانون پيش بيني کړی
دی، مصونيت لري، د هغه د کورنۍ غړی، وکیل يا وزير که د جرمي
عمل مرتکب شي نو يواځې همدغه شخص مصونيت لري، نه د هغه
کورنۍ، اما په بين المللي حقوقو کې د سياسي نماينده گانو او نظامي
اشخاصو تر څنگ د هغوی لمړی درجه خپلوان لکه: ښځه، اولادونه،
والدين او نور نژدې عقارب، هم مصونيت لري، که چېرې د يو نظامي
يا ديپلومات خپلوان هم په کوم کوربه هېواد کې جرم وکړي، د محاکمې
او مجازاتو لپاره خپل متبوع هېواد ته استول کېږي
دلته يوه بله پوښتنه هم مطرح کېږي او هغه دا چې؛

په ملي او بين المللي حقوقو کې دغه مصونيت ولې
قبول شوی دی، حکمت يې څه دی؟

د لاندې دوه دلايلو په اساس دغه مصونيتونه قبول شوي دي
۱- ددې لپاره چې ټول ورسپارل شوي وظيفې په ډېر جرات سره اجرا
کړي او له هېڅ چا څخه وپره او خطر ونه لري
۲- که چېرې د دولتونو تر منځ روابط خراب وي، نو په دې صورت
کې کېدای شي د هغه د سياسي نماينده لپاره په همدغه دولت کې خراب
حالات په نظر کې ونيول شي.

ددې بحث لنډيز دا شو چې کله هم قانون له توشېح څخه وروسته په
رسمي جريده کې نشر شي او د انفاذ وخت يې شروع شي، نو له همدغه
وخت څخه وروسته په همدې ډول، د ټول قلمرو په ټولو داخلي او

خارجي اشخاصو تطبيق شي، البته په هغو پېښو باندې تطبيق شي چې د قانون له انفاذ څخه وروسته واقع شوي وي او له استثنايي حالاتو څخه پرته په نورو ټولو حالاتو کې يو شان تطبيق کېږي.

نهم جز - د قانون تفسير:

د قوانينو او مقرراتو ايجاد د قانون جوړونکو ارگانونو کار دی، اما حقوقي قاعدې عملاً د هغه د تطبيق د ډول په وسيله اهميت پيدا کوي او هغه داسې چې هر وخت قضات او محاکم غواړي چې قانون تطبيق کړي.

کله کله داسې واقع کېږي، چې د قانون په تطبيق کې مشکلات رامينځته کېږي، په دې ډول چې يا به د دغه موضوع او پېښې په اړه هېڅ ډول د حل لاره نه وي پېش بيني شوي او يا دا چې که پېش بيني شوي هم وي په هغه کې به پېچيده گې او مغلقيت موجود وي. ددې لپاره چې قضات او محاکم وکولای شي قانون تطبيق او اجرا کړي، نو د قانون د تفسير يو طرز العمل ته ضرورت لري د روم جرمن حقوقي سيستم لرونکو مختلفو هېوادونو کې مختلف طرز العملونه ټاکل شوي چې ډېر مهم او عمده ډولونه يې له محدود او آزاد تفسير څخه عبارت دي.

همدارنگه په مختلفو هېوادونو کې مختلف مراجع وجود لري، چې هغوی ته د قانون د تفسير صلاحيت ورکول شوی دی.

همدارنگه مختلفو دولتونو کې علماوو، جلا جلا نظريات ورکړي دي، لکه په المان کې د (Lering) او (Heck) نظريات د مفيد تفسير په نامه او په فرانسه کې د (Genny) معتدل نظريات وجود لري.

د پورته توضيحاتو په نظر کې نيولو سره بهتره به وي چې لاندې سرليک مطالعه کړو.

د قانون د تفسیر پېژندنه، د قانون د تفسیر ذیصلاح مراجع د قانون د تفسیر ډولونه او په نورو هېوادونو کې د قانون تفسیر چې د بڼه پېژندو لپاره هر یو، جلا جلا تر مطالعې لاندې نیسو.

د قانون د تفسیر پېژندنه:

هر وخت چې د مقننه قوې له خوا قانون وضع کېږي، ددې لپاره چې د قانون د تطبیق په وخت کې د خلا، مغلقیت او د ټولنیز عکس العمل سره مواجه نشي، نو باید د قانون جوړونې په وخت کې ځینې ارزښتونه او مهم ټکي چې عناصر هم ورته ویلای شو، په نظر کې ونیول شي، چې هغه عبارت دي له:

۱- مقنن باید کونښن وکړي چې د قانون په جوړولو کې مغلق، پیچیده، او ګونګ الفاظ، کلیمې او جملې استعمال نه کړي. که چېرې د قانون الفاظ او عبارات ګونګ، مغلق او پیچیده وي، نو په دې صورت کې به ترېنه بڼه، ساده او روانه مفهوم نه اخیستل کېږي او هر قاضي چې حکم کوي هغه به ترېنه جلا جلا مفهوم اخلي همدارنګه هر قاضي به جلا جلا یا یو د بل سره مخالفې فیصلې کوي، چې په دې صورت کې به د قانون په تطبیق کې ګډوډي او د محاکمو د پرېکړو عدم استقرار او عدم وحدت رامنځته کېږي، یا دا چې کېدای شي د قانون څخه هېڅ مانا او مفهوم وانه خيستل شي او قضات به د قانون د تطبیق په وخت کې د مشکلاتو سره مخامخ شي،

په همدې اساس د یو ډېر مهم عنصر یا اصل په حیث دا قبوله شوې ده چې قانون ساده او روښانه وي او هر څوک په ځانګړي ډول مسلکي اشخاص پرې بې له کوم مشکل څخه پوه شي.

۲- د قانون جوړونې په وخت کې دویم مهم ټکی یا عنصر دا دی چې مقنن باید د ټولني ټولې برخې په نظر کې ونیسي او د هرې برخې لپاره

ډېره دقیقه د حل لاره پیدا کړي

ددې خبرې مانا او مفهوم دادی چې مقنن چې کله د کومې ساحې لپاره قانون جوړوي، نو باید د هغې ساحې ټولې خواوې په نظر کې ونیسي او د ډېر احتیاط لپاره لازمي ده چې د ټولو هغو شیانو یو لست برابر کړي کوم چې مخکې تېر شوي، اوس څه واقع کېږي د هغه شیانو لست هم برابر کړي چې په اغلب گمان په راتلونکې کې به واقع شي، د هغوی لپاره احکام په نظر کې ونیسي او هېڅ یوه موضوع هم باید د یاده ونه باسي او د راتلونکې لپاره هم یو څه پېش پېنې کړي او که چېرې داسې ونه کړي، نو د قانون د تطبیق په وخت کې به قضات او محاکم د یو جدي مشکل یانې خلا سره مواجهه شي.

اوس دلته یوه پوښتنه مطرح کېږي چې د قانون جوړونې په وخت کې کوم ټکي او عناصر ډېر مهم دي چې هغه باید په نظر کې ونیول شي؟
په ځواب کې باید وویل شي چې لاندې ټکي ډېر مهم دي او باید مراعات شي.

دیني او مذهبي ارزښت:

د قانون د وضع کولو ذیصلاح مراجعو لپاره له ټولو عناصرو او ارزښتونو څخه ډېر مهم ارزښت دادی چې د قانون د وضع کولو په وخت کې به دیني او مذهبي ارزښتونه او احکام په نظر کې نیسي، ددې مانا داده چې د قانون د تدوین او وضع کولو په صورت کې باید داسې قواعد وضع نه شي چې د اسلامي شریعت د احکامو سره په ټکر کې وي او یا د خلکو عقایدو ته زیان ورسوي که چېرې احياناً داسې قانوني قواعد وضع شي، نو په هغې صورت کې خو تطبیق لاشه چې د خلکو د جدي عکس العمل سره به مخامخ شي او د تطبیق وړتیا به د لاسه ورکړي.

- د ټولني مشروع عرف او عادات

هر وخت چې مقنن قانون وضع کوي، دويم مهم ټکی چې بايد په نظر کې ونيول شي هغه د ټولني عرف او عادات دي، البته هغه عرف او عادات چې د اسلامي شريعت او د قانون سره په ټکر کې نه وي لکه په بدو کې د بنځو ورکول او داسې نور...

ددې خبرې مانا داده چې هر وخت چې کوم قانون د ټولني عرف، عاداتو، رسم او رواج سره په ټکر کې وي، خلک د هغې تطبيق خوله چې پر ضد يې مبارزه هم کوي، نو په همدې اساس دا حکم شوی چې مقنن بايد د قانون د وضع کولو په وخت کې د خلکو عرف او عاداتو ته احترام وکړي.

- اقتصادي عنصر:

د اسلامي شريعت او عرف او عاداتو تر څنګ په ټولنه کې بل مهم ارزښت اقتصاد دی، نو هر وخت چې مقنن قانون وضع کوي، بايد د ټولني اقتصادي وضعيت او انکشاف په نظر کې ونيسي او داسې قانون وضع کړي چې خلک هغه د خپل اقتصادي وړتيا په درلودلو سره قبول کړي، که چېرې د خلکو له اقتصادي وضعې څخه لوروي، نو خلک يې نه يواځې دا چې نه قبلوي بلکې د تطبيق په صورت کې يې توان هم نه لري، نو په دې صورت کې هم قانون خپل د تطبيق اعتبار د لاسه ورکوي لکه د مالياتو قانون يا داسې نور.

- ټولنيز او تاريخي ارزښت

هر وخت چې مقنن قانون وضع کوي بايد د ټولني قومي، نژادي او تاريخي وياړنې په نظر کې ونيسي که چېرې داسې قانون وضع کړي چې د قومي، نژادي، ژبني او تاريخي وياړونو سره په ټکر کې وي، نو په دې صورت کې د قانون تطبيق د مشکلاتو سره مخامخ کېږي، نو ځکه بايد مقنن دا ارزښت مراعات کړي.

- اخلاقي ارزښت:

د پورته ذکر شوو معیارونو او ارزښتونو تر څنګ بل مهم ارزښت چې په ټولنه کې شتون لري او د ټولني وګړي ورته ډېر احترام لري، بلکې د شخصیت د لوړېدو او ټیټېدو معیار ګڼل شوی دی، هغه اخلاقي ارزښت دی چې باید د قانون د تدوین په وخت کې په ډېر جدي ډول په نظر کې ونیول شي، هر وخت چې مقنن دغه معیارونه مراعات کړي، نو په دې صورت کې به قانون ډېر قوت پیدا کړي او که داسې قانون وضع کړي چې د ټولني اخلاقي معیارونو او ارزښتونو سره په ټکر کې وي، نو د تطبیق په وخت اجرا یه قوه د جدي مشکلاتو سره مخامخ کیدای شي.

- اقلیمي او جغرافیایي ارزښت:

د انسانانو د ټولنیز ژوند په ترتیب او تنظیم کې جغرافیایي موقعیت او اقلیمي حالات فوق العاده ارزښت لري، نو مقنن چې هر وخت وغواړي د ټولني د پرمختګ، انکشاف او روابطو د ترتیب او تنظیم لپاره قانون وضع کړي، نو په هغې کې باید اقلیمي او جغرافیایي ارزښت په نظر کې ونیسي که دا کار ونه کړي نو د قانون د تطبیق په وخت کې به مشکلات رامنځته شي.

په لنډ ډول باید ووايو چې مقنن د قانون د تدوین په وخت کې باید دا کوښښ وکړي چې قانون ډېر ساده، روښانه، عام فهمه او د ټولني ټولو برخو ته ځواب ویونکی وي، په دې مانا چې په الفاظو کې مغلقیت او پېچلي ګی نه وي او هم یې د ټولني ټولو برخو ته ځواب ویلی وي او هېڅ ډول خلا او تشه ونه لري.

اما په عمل کې دا کار د غوښتنې او تقاضا خلاف دي او هغه داسې چې کله قضات او محاکم وغواړي چې قانون تطبیق کړي، لیدل کېږي

چې یا په قانون کې مغلقت موجود دی او یا هم په قانون کې خلا شتون لري

اوس یوه پوښتنه داده چې د پورته ذکر شوو معیارونو باوجود بیا هم په قانون کې مغلقت موجود وي؟ او یا هم ولپه قانون کې خلا شتون لري؟

ددې لپاره چې د پورته پوښتنې لپاره مو مناسب ځواب ویلی وي، بهتره به وي چې د خلا د رامنځته کېدو دلایل جلا او د مغلقت دلایل جلا تر مطالعې لاندې ونیسو.

۱- په قانون کې د خلا د رامنځته کېدو دلایل:

په قانون کې خلا او تشه په لاندې حالاتو کې رامنځته کېږي
الف- دا چې قوانین د انسانانو پواسطه جوړېږي او انسانان په خپلو اجراءاتو کې د سهوې او اشتباه سره مخامخ کېږي، نو ځکه د قانون د جوړېدو په وخت کې هم سهواً ترېنه ځینې موضوعات پاتې شي او کله چې قانون وضع شي خلا پکې موجود وي

ب- دویم دا چې انسانان کامل علم نه لري او نشي کولای چې داسې قانون جوړ کړي چې د ټولني ټولو برخو ته ځواب ووايي او د ټولني ټول ضروریات او مشکلات حل او فصل کړي، نو په همدې خاطر په قانون کې خلا رامنځته کېږي

ج- دا چې کله انسانان یو قانون جوړوي، نو دوی کولای شي چې د موجوده وخت لپاره ځینې موضوعات پېش بینی کړي او د هغې لپاره د حل لاره په قانون کې وټاکي، خو په دې باندې نه پوهېږي، چې د وخت او زمان په تېرېدو سره به په ټولنه کې څه بدلون بدلون رامنځته کېږي او د هغې د حل لاره به څه وي؟ نو ځکه ټول مسایل نه شي پېش بینی کولای او په قانون کې خلا رامنځته کېږي

د څلورم دليل دا دی چې له یوې ورځې څخه بلې ورځې ته نوي اختراعات کېږي، نوي مسایل او موضوعات رامنځته کېږي، چې پخوا هغه موجود نه وو، چې همدا نوي اختراعات او مسایل چې په قانون کې ورته د حل لاره نه وي پېش بېنې شوي او په قانون کې خلا رامنځته کوي لکه پخوا کمپیوټر او کمپیوټري جرایم موجود نه وو، خو اوس شتون لري، چې دا نوي اختراعات او نوي مسایل دي او پخواني قانون ورته د حل لاره نه ده پېش بېنې کړې او د قانون خلا رامنځته شوي ده.

۲- په قانون کې د مغلقيت او پېچیده گی د

رامنځته کېدو دلایل:

ولې په قانون کې مغلقيت او پېچیده گی رامنځته کېږي؟

دا ځانته دلایل لري چې په لاندې ډول دي:

الف- قانون عملاً د یو نا ټاکلي وخت لپاره جوړېږي، کله کله ډېر زیات وخت دربر نیسي، لکه د فرانسې دولت مدني قانون چې د (۱۹) پېړۍ په اوایلو کې جوړ شوی او تر اوسه هم قابل د تطبیق دی، د وخت په تېریدو سره د ژبې کلمې او لغتونه تغیر کوي، هر وخت چې قانون جوړېږي، په هغه وخت کې د پوهېدنې وړ وي ولې د وخت په تېرېدو سره دغه کلمې مغلقي او پېچیده شي چې د تطبیق په وخت کې مشکلات راپیدا کوي

ب- ځینې وختونو کې یو لفظ ډېرې ماناوې لري، یا دا چې یو لغت زیاتې تشرېح ته ضرورت لري، نو په دې صورت کې مقنن له زیاتې تشرېح څخه یا دا چې د زیاتو ماناوو له لیکلو څخه صرف نظر کوي او یواځې همغه یو لغت لیکي چې په اساس یې مغلقيت او پېچیدگی رامنځته کېږي

ج- د انسانانو فطرت دا دی چې ځان په خلکو کې پوه او د اوچت علم

لرونکي معرفي کړي او نور خلک ځانته په غير مستقيم ډول محتاج کړي، د همدې نقطې له وجې مغلقي او پېچيده الفاظ استعمالوي، چې په دې اساس قانون مغلقي او پېچيده شي.

د پورته دلايلو په اساس په قانون کې مشکلات رامنځته کېږي چې هغه عبارت له خلا (تشي) او مغلقيت څخه دي، خلا دېته وايي چې په قانون کې د نوموړې موضوع لپاره هېڅ ډول د حل لاره نه وي پېش بيني شوي او مغلقيت دې ته وايي چې په قانون کې خلا موجود نه وي ولې هغه مواد چې ذکر شوي دي په هغه کې مغلقي او پېچيده الفاظ ذکر شوي وي او د پوهېدنې وړ نه وي.

اوس دلته يوه پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې کله قضات د قانون د تطبيق په وخت کې د خلا او مغلقيت سره مخامخ شي نو په دې صورت کې به د حل لاره څه وي؟

ددې پوښتنې لنډ ځواب همدا دی، چې قانون بايد تفسير شي.

د قانون تفسير:

تفسير په لغت کې د ويونکي د مقصود له کشف او بيان څخه عبارت دی، دغه کلمه د (فسر) له ريښې څخه اخيستل شوی چې مفهوم يې کشف، ښکاره کول او روښانه کول دي او په اصطلاح کې کله چې قضات او محاکم د قانون د تطبيق په وخت کې د قانون د خلا، مغلقيت او ابهام سره مخامخ شي نو د هغې لپاره د حل لاره پيدا کړي او د حل لاره يې داده چې که خلا موجود وي هغه بايد ډکه کړي او که مغلقيت موجود وي هغه بايد روښانه کړي، چې د قانون خلا ډکول او د مغلقيت ساده او روښانه کول د قانون له تفسير څخه عبارت دی.

اوس دلته ځينې پوښتنې مطرح کېږي او هغه دا چې د قانون تفسير به څوک کوي؟ د قانون تفسير په څو ډوله دی؟ او ايا په ټولو هېوادونو

کې د قانون تفسیر یو شان وي؟ چې د همدې درې پوښتنو ځواب په دې ځای کې ورکول شوی دی.

د لومړۍ پوښتنې ځواب تر لاندې سرلیک لاندې ورکول شوی دی:

د قانون د تفسیر ذیصلاح مراجع:

لکه څرنګه چې هر څوک نه شي کولای قانون تدوین او تصویب کړي بلکې د قانون د وضع کولو او تدوین لپاره خاص ذیصلاح مراجع شتون لري چې هغه په مخکې درسو نو کې په تفصیل سره روښانه شوي. همدارنګه که په قانون کې خلا او مغلقیت موجود وي نو د دغه خلا ډکول او د مغلقیت ساده کول هر څوک نه شي کولای بلکې خاص مراجع لري او پر درې برخو وېشل شوي دي، چې عبارت دی له:

تقنیني مرجع، قضایي مرجع او شخصي مرجع څخه، کله چې د تقنیني مرجع له خوا قانون تفسیر شي هغې ته تقنیني تفسیر وایي او کله چې د قضایي مرجع له خوا قانون تفسیر شي هغې ته قضایي تفسیر وایي او که د شخصي مرجع له خوا قانون تفسیر شي هغې ته شخصي تفسیر وایي، چې له دې څخه وروسته موږ د تقنیني مرجع په عوض تقنیني تفسیر د قضایي په عوض قضایي تفسیر او د شخصي مرجع په عوض شخصي تفسیر لیکو.

اول- تقنیني تفسیر:

کله چې قانون نافذ شي او له انفاذ څخه وروسته ولیدل شي چې په قانون کې یا خلا شتون لري او یا دا چې د قانون الفاظ مغلق او پېچلي دي او د عمل په ساحه کې ستونزې رامنځته کوي، نو هر وخت چې په قانون کې خلا یا مغلقیت ولیدل شي او له هغې څخه وروسته تقنیني مرجع ته چې عبارت له لویې جرګې یا ملي شورا څخه ده، واستول شي او د مقننه قوې له خوا د قانون خلا ډکه شي او مغلقیت یې ساده شي،

دغه عمل د قانون د تقنیني تفسیر په نامه یادېږي کوم قانون چې لاسته راغلی هغه ته تفسیري قانون وايي او هغه قانون چې تفسیر شوی هغې ته تفسیري قانون وايي.

دا چې د مقننه قوې له خوا د قانون تفسیرولو عمل په خپل وار سره هم گټې لري او هم نواقص، چې د ښه پوهېدو لپاره لومړی د تقنیني تفسیر گټې او دویم د تقنیني تفسیر نواقص مطالعه کوو.

د تقنیني تفسیر گټې:

کله چې د مقننه قوې له خوا قانون تفسیر شي دې ته تقنیني تفسیر وايي چې دغه تفسیر ډېرې گټې لري او مهمې گټې یې په لاندې ډول دي:

- کله چې مقننه قوه قانون تفسیر کړي:

دا تفسیر واقعاً چې ډېر دقیق دی او اشتباهات پکې ډېر کم وي او علت یې دادی چې: همدغه مقننه قوه ده چې مخکې یې نوموړی قانون تصویب کړی دی او د نوموړي قانون ټولې خواوې ورته معلومې دي، کله چې دا قانون تصویب کېده او کوم مناقشات د مقننه قوې د اعضاوو تر منځ شوي، مذاکرات شوي، مختلف نظریات ورکول شوي او د کوم هدف لپاره، چې قانون وضع شوی هغه ټول دوی ته معلوم دي او حتی کوم سوال او ځواب چې د قانون د تصویب په وخت کې شوی دی، له هغې څخه هم خبر دي.

د پورته ټولو معلوماتو په درلودلو سره چې قانون تفسیر شي په دې باندې دلالت کوي نوموړی د قانون تفسیر دقیق دی.

- د مقننه قوې د مداخلې له حیثه:

لیدل کېږي چې د ملي شورا یا مقننه قوې عمده او اساسي وظیفه د قوانینو تصویب دی، کله چې قانون تصویب کړي او په نوموړي قانون کې د خلا یا مغلقیت له حیثه که کوم مشکلات موجود وي، د نوموړو

مشکلاتو حل هم د مقننه قوې کار دی او کله چې مقننه قوه خپله قانون تفسیر کړي دایو گټور کار دی، ځکه د مقننه قوې له خوا که قانون تفسیر شي نو له یوې خوا څخه یې خپله وظیفه تر سره کړې، بل دا چې تفسیر به یې دقیق وي او همدارنگه د مقنن اصلي هدف به لاسته راغلی وي او اشتباهات به هم کم وي

- د نه مداخلې له حیثه:

معمولاً نن ورځ په ټولو دولتونو کې درې ګونې قواوې موجودې دي، چې هغه عبارت دي له مقننه قوه، چې قانون جوړوي، قضایه قوه چې د دغه قانون په اساس د خلکو تر منځ پرېکړې کوي او اجرایه قوه چې د محاکمو له خوا کومې فیصلې شوي، پر هغوی اجراءات کوي یانې د قضایه قوې پرېکړې تطبیق کوي، لیدل کېږي چې درې واړه قواوې یو د بل سره همکاري لري او د حقوقو له حیثه باید چې سره همکاري وکړي، خو دغه همکاري ددې مانا نه لري، چې یو د بل په کارونو کې مداخله وکړي او که چېرې مداخله وکړي، نو په کارونو کې ګډوډي او بې نظامي رامنځته کېږي

نو هر کله چې مقننه قوه خپل کار خپله وکړي او بله قوه پکې مداخله ونه کړي همدغې ته عدم مداخله وايي چې دایو گټور کار بلل شوی او که احياناً د قانون تفسیر د بلې قوې له خوا تر سره شي امکان لري لاندې نواقص رامنځته شي:

۱- که یوه قوه د بلې قوې په کارونو کې مداخله وکړي امکان د بې نظامي او ګډوډي لري

۲- امکان د اشتباهاتو زیات دی او دا ځکه چې د قانون په اړه پخواني معلومات او سوابق نه لري

- د شخصي اغراضو د نه موجودیت له حیثه:

که چېرې د مقننه قوې له خوا قانون تفسیر شي په دې صورت کې شخصي اغراض او ملاحظات موجود نه وي او دا ځکه چې:

۱- مقننه قوه قانون نه تطبیق کوي

۲- بل دا چې مقننه قوه له قضایاوو څخه خبر نه وي او هر وخت چې قانون تطبیق نه کړي او له هغه قضایاوو څخه چې رامنځته شوي اطلاع هم ونه لري نو په دې صورت کې مقننه قوه بې طرفانه، عادلانه او واقع بینانه قانون تفسیر کوي

او بالمقابل هغه قوه چې د قضایاوو په اړه د عوه هم ورسره وي او د همدې دعوي لپاره قانون هم تفسیر کړي نو په دې صورت کې ډېر امکانات شتون لري چې شخصي اغراض او ملاحظات به پکې موجود وي او شاید چې بې طرفانه او واقع بینانه تفسیر ونه کړي

- د اجباري والي له حیثه:

د تقنیني تفسیر بل مفیدیت دا دی چې اجباري جنبه لري او په ټولو مشابه موضوعاتو باندې په جبري ډول تطبیق کېږي

- د استناد وړ والي له حیثه:

د استناد قابلیت یې هم دوامداره وي او ټول رسمي مراجع کولای شي په خپلو پرېکړو او اجرااتو کې په تقنیني تفسیري قانون باندې استناد وکړي

- د مستقیمې استفادې له حیثه:

کله چې مقننه قوه قانون تفسیر کړي په دې صورت کې دا چې الزامي جنبه لري، نو ټول اجرائي ارگانونه مکلف دي چې له تقنیني تفسیر څخه استفاده وکړي

د تقنیني تفسیر نواقص:

سره ددې چې د قانون تقنيني تفسير زياتې گټې لري، ددغه گټو تر څنگ نواقص هم لري، چې هغه عبارت له دې څخه دي، چې تقنيني تفسير ډېر وخت نيسي، دا ځكه چې په لومړي قدم کې قانون مقننه قوې ته استول کېږي، په لومړي قدم کې د ولسي جرگې له خوا ورته يو كميسون ټاكل کېږي، له هغې څخه وروسته ولسي جرگه په عمومي مجلس کې د هغه تصويب کوي او له هغې څخه وروسته د مشرانو جرگې ته ځي، کله چې د مشرانو جرگې له خوا هم تائيد شي، نو د قانون تصويب تکميل شي، وروسته رئيس جمهور ته د توشېح لپاره استول کېږي او کله چې د رئيس جمهور له خوا توشېح شي له هغې څخه وروسته تطبيق کېږي، چې دا ډېر زيات وخت نيسي، پداسې حال کې چې پېښه په جريان کې ده او عاجلې فيصلې ته ضرورت لري او که د قانون تفسير ته انتظار کوي، نو په قضيه کې ډېر تاخير رامنځته کېږي، د همدغو مشکلاتو د حل لپاره استثناء يوي بلي مرجع ته د قانون د تفسير اجازه ورکړل شوې چې هغه عبارت له قضايه قوې څخه ده او کله چې قضايه قوه قانون تفسير کړي د قضايي تفسير په نامه يادېږي.

دويم - قضايي تفسير: د قضايي تفسير مانا او مفهوم

کله چې قضاات او محاکم غواړي چې د يوې پېښې په اړه د قانون د خلا يا د مغلقيت په صورت کې د مشکلاتو سره مخامخ شي، په دې صورت کې د قانون تفسير ته ضرورت ليدل کېږي.

که ددغه قانون د مقننه قوې په واسطه تفسير شي، نو په دې صورت کې زيات وخت دربر نيسي، پداسې حال کې چې قضاات او محاکم عاجلو پرېکړو ته ضرورت لري، نو په دې صورت کې قانون سترې محکمې ته د قانون د تفسيرولو واک ورکړی دی.

د افغانستان د ۱۳۸۲ هـ ش کال اساسي قانون ۱۲۱ ماده داسې

صراحت لري:

۱۲۱ ماده:

له اساسي قانون سره د قوانينو، تقنيني فرمانونو، بين المللي معاهدو او بين المللي ميثاقونو د مطابقت څېړل، د حکومت يا محاکمو په غوښتنه او د هغو تفسير د قانون له حکمونو سره سم د سترې محکمې صلاحيت دی.

د پورته مادې د حکم په اساس قضات د دې صلاحيت لري چې قانون تفسير کړي، نو هر وخت چې د قانون د تطبيق په وخت کې قضات د قانون د خلا يا مغلقيت سره مخامخ شي او ستره محکمه دغه خلا ډکه کړي او که مغلقيت موجود وي هغه روښانه کړي دغه عمل ته قضايي تفسير وايي.

د قضايي تفسير اعتبار:

ليدل کېږي چې قضايي تفسير په هغه صورت کې د قضاتو له خوا تر سره کېږي چې کله د دوو اشخاصو تر منځ دعوه موجوده وي يا دا چې کومې جرمې پېښې سره مخامخ شي، په دې مانا چې کله قضاتو ته يوه موضوع راشي او د همدغه موضوع په اړه په قانون کې يا خلا موجوده وي او يا دا چې مغلقيت موجود وي، نو په دې صورت کې د همدغه خاصې موضوع لپاره قانون تفسير وي او کله چې د يوې خاصې موضوع او پېښې لپاره قانون تفسير شي، يواځې پر هغې پېښې تطبيق کېږي او پر نورو پېښو يې تطبيق اجباري جنبه نه لري او محاکم هم په دې باندې مکلف نه دي، چې بيا دې دغه فيصله تکرار کړي.

A د قضايي تفسير گټې (مزايایوې):

کله چې د قضايه قوې له خوا قانون تفسير شي لاندې گټې لري:

۱- د وخت نه ضایع کېدو له حیثه یا د عاجل والي له حیثه کله چې قضاات د قانون له مشکلاتو سره مخامخ شي نو په دې صورت کې هغوی خپله د هغې لپاره د حل لاره لټوي نه یې مقننه قوې او نه یې رئیس جمهور ته لېږي، بلکې یواځې د سترې محکمې د ۹ تنو اعضاو له خوا تفسیر کېږي، چې په دې صورت کې د وخت د ضایع کېدو مخه نیول کېږي.

۲- د اجباري والي له حیثه:

قضایي تفسیر هم لکه د تقنیني تفسیر په څېر الزامي او اجباري جنبه لري، خو د تقنیني تفسیر سره یې فرق دا دی د تقنیني تفسیر الزامي والی په ټولو پېښو او واقعاتو باندې تطبیق کېږي، قضایي تفسیر بیا یواځې په همغه پېښه او قضیه باندې تطبیق کېږي، چې د هغې لپاره تفسیر شوی وي.

۳- د استناد وړ والي له حیثه:

د استناد له حیثه هم قضایي تفسیر د تقنیني تفسیر په څېر دی خو یو توپیر لري چې قضایي تفسیر د همدې خاص موضوع لپاره د استناد وړ والي لري او تقنیني تفسیر عام دی او په ټولو موضوعاتو کې وړ باندې استناد کېږي.

B. د قضایي تفسیر نواقص:

قضایي تفسیر د ذکر شوو گټو تر څنګ نواقص هم لري، چې په لاندې ډول دي:

۱- د شخصي اغراضو د لرلو له حیثه:

کله چې قضاات قانون تفسیر کړي نو په دې صورت کې ددې احتمال شته دی چې د دعوي له ذیدخلو خواوو څخه د یوه په گټه یا ضرر قانون تفسیر کړي او دا ځکه چې لومړی دوی ته د عوه راغلي ده او د دعوي

طرفین دوی ته معلوم دي نو ددې احتمال شته دی، چې له دغو اشخاصو څخه کوم یو سره یا همکارې او یا هم بدبینې ولري او د هغې په نظر کې نیول سره قانون تفسیر کړي، چې دا یې هم له نواقصو څخه گڼل کېږي.

۲- د نورو په کارونو کې د مداخلې له حیثه:

کله چې قضایه قوه قانون تفسیر کړي، په دې صورت کې قضایه قوه د مقننه قوې په کارونو کې مداخله کړې ده او کله چې یوه قوه د بلې قوې په کارونو کې مداخله کوي، نو احتمال شته چې کارونه به له یوې خوا غیر دقیق وي او د بلې خوا به اصلي هدف هم ترلاسه نه کړي چې دا یې له نواقصو څخه گڼل شوی دی.

درېیم- شخصي تفسیر: د شخصي تفسیر مانا او مفهوم:

شخصي تفسیر د پته وایي، چې د کومې رسمي مرجع لکه مقننه قوې او قضایه قوې له خوا نه وي شوی، بلکې د غیر رسمي اشخاصو، لکه: حقوق دانانو، علماو، مسلکي اشخاصو او دانشمندانو له خوا تفسیر کېږي او دا په دې مانا چې هر وخت حقوق دانان او قانون پوهان په قانون کې خلا او مغلقت وگوري نو دغه د قانون خلا ابهام او پېچلتیا په خپل ذوق سره، د خپل استعداد مطابق خلا ډکوي او مغلقت ساده کوي او هغه په نشراتي ارگانونو کې نشروي چې دغه عمل ته شخصي تفسیر وایي.

کله چې د غیر رسمي مرجع له خوا قانون تفسیر شي دا تفسیر هم گټې لري او هم نواقص چې دلته یې گټې او نواقص دواړه جلا جلا تر مطالعې لاندې نیسو.

د شخصي تفسیر گټې:

شخصي تفسیر لاندې گټې لري

۱- د شخصي اغراضو او ملاحظاتو د عدم موجودیت له حیثه:

کله چې قانون پوهان او حقوق دانان قانون تفسیروي، نو په دې صورت کې دوی ته دا معلومه نه وي چې له نوموړي قانون څخه به څاڅا د قضا یا و په حل او فصل کې استفاده کېږي او که نه؟ همدارنگه دا هم ورته معلومه نه وي چې نوموړی قانون که احياناً تطبیق هم شي دا به په چا باندې تطبیق کېږي، نو په همدې اساس د نورو ارگانونو په څېر شخصي ملاحظات پکې نه مطرح کېږي.

۲- د دقیق والي له حیثه:

په شخصي تفسیر کې له علماوو سره د قانون په اړه پخواني سوابق موجود نه وي، نو څرنگه موږ دا حکم کولای شو چې شخصي تفسیر به دقیق وي او په تفسیر کې به یې مشکلات موجود نه وي؟ د دغه دواړو پوښتنو ځواب په لاندې ډول ویل شوی دی.

لومړی دا چې شخصي تفسیر اجباري جنبه نه لري او اختیاري دی او کله چې په خپله خوښه او رضا باندې کوم کار کوي، معمولاً دا به هغه کار وي چې نوموړی د هغې په اړه دقیق معلومات لري، دویم دا چې هر څوک چې قانون تفسیر کوي دابه علماً او مسلکي اشخاص وي او کله چې تفسیر کوي نو دا په هغه صورت کې وي، چې پر موضوع فوق العاده حاکمیت لري.

درېیم دا چې اکثره وختونو کې شخصي تفسیر د یو حقوقدان له خوا نه، بلکې د یو دسته حقوق پوهانو د یوې ډلې له خوا تر سره شي، که موږ ووايو چې مقننه قوه د یو ګروپ کسانو له خوا د قانون په اړه بحث کوي او د هغې تفسیر یا تصویب کوي، د هغوی په اړه باید ویل شي چې په مقننه قوه کې خو ټول ګروپ حقوق دانان او مسلکي اشخاص نه وي نو په همدې اساس کله چې د حقوق دانانو له خوا قانون تفسیر شي دا تفسیر به دقیق وي.

د شخصي تفسیر نواقص:

د پورته یادو شوو مزایاوو سره سره شخصي تفسیر لاندې نیمگړتیاوې یا نواقص هم لري:

۱- د غیر اجباري والي له حیثه:

کله چې د حقوق پوهانو له خوا قانون تفسیر شي، دغه تفسیر شوی قانون اجباري او الزامي جنبه نه لري او نه ترېنه مستقیماً استفاده کېږي.

یاني قضات او محاکم په دې باندې مکلف نه دي چې خامخا دې له دغه تفسیر څخه په پرېکړو کې استفاده وکړي او نه نور خلک په دې باندې مکلف دي چې د یو قانون په څېر نوموړی تفسیر په خپل ځان باندې لازمي کړي او نه دولت خلک په دې باندې مجبوروي، چې خامخا د حقوق پوهانو تفسیر قبول کړي، اما په غیر مستقیم ډول اجباري جنبه لري او هغه داسې چې کله ترېنه قضات او محاکم په پرېکړو کې یا دا چې مقنن د قانون په تصویب یا تفسیر کې استفاده وکړي، نو هغه پرېکړه او قانون اجباري جنبه لري، چې دا غیر مستقیم د حقوق دانانو نظر دی چې اجباري جنبه لري.

۲- د نه استناد له حیثه:

په شخصي تفسیر باندې مستقیماً استناد نه کېږي، یاني هېڅ قاضي د پرېکړو په وخت کې داسې استناد نه کوي چې ماد پلانکي عالم د نظر په اساس دا پرېکړه کړې ده، ولې په غیر مستقیم ډول استناد پرې کېږي او هغه په لاندې حالاتو کې:

- کله چې نوی قانون جوړېږي او د قانون جوړونکې ارگان له خوا د یو عالم د نظر په اساس د قانون یوه یا څو مادې جوړې شي.
- کله چې په قانون کې د مقننه قوې له خوا اصلاحات او تغییرات

رامنځته شي.

- يا دا چې د پخواني قانون په تفسير کې د علماوو له نظرياتو څخه استفاده وشي.

- کله چې قضاات او محاکم د قانون د تفسير په وخت کې د نوموړي عالم له نظر څخه استفاده وکړي، نو پدغه پورته څلور وارو حالاتو کې د عالم نظريات په غير مستقيم ډول اجباري جنبه اختياروي او استناد پرې کېږي.

تر دې ځايه په دې باندې بحث وشو چې په ټوله کې درې ارگانونه دي چې قانون تفسيروي، چې هغه عبارت دي، له مقننه قوې، قضايه قوې او شخصي يا غير رسمي مرجع څخه چې عبارت له حقوق دانانو څخه دي، د دغه درې وارو تفسيرونو پېژندنه گټې او نواقص په تفصيل سره بيان شول، اوس دلته يوه پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې د قانون د تفسير په وخت کې مفسر په دې باندې مکلف دی، چې د قانون چوکاټ په داخل کې قانون تفسير کړي او که د قانون له چوکاټ څخه دباندې هم تفسير کولای شي؟ د دغې پوښتنې د ځواب لپاره ښه داده، چې لاندې عنوان په تفصيل سره مطالعه کړو.

د تفسير ډولونه د محدودوالي او وسيعوالي له حيثه:

هر وخت چې په قانون کې خلا يا مغلقيت موجود وي او د قانون دغه خلا يا مغلقيت خپله د قضااتو او محاکمو له خوا حل شي، په دې مانا چې قضاات خپله د قانون خلا ډکه کړي يا دا چې مغلقيت يې ساده او روښانه کړي، دغه عمل ته د قانون تفسير وايي، چې دا به له دوو حالاتو څخه خالي نه وي.

لومړۍ حالت: قضاات او محاکم به د قانون د چوکاټ په داخل کې د قانون د خلا او مغلقيت لپاره د حل لاره پيدا کوي.

دويم حالت: قضات او محاکم به د قانون د چوکاټ نه دباندې د قانون د خلا او مغلقيت لپاره د حل لاره پيدا کوي، چې لومړی حالت ته محدود تفسیر او دويم حالت ته آزاد تفسیر وايي. له پورته توضیحاتو څخه دا په ډاگه کېږي، چې د قانون تفسیر په دوه ډوله دی، محدود او آزاد تفسیر، چې هر یو جلا جلا تر مطالعې لاندې نیسو:

لومړی محدود تفسیر:

هر وخت چې قضات او محاکم د قانون د تطبیق په وخت کې د مشکلاتو (د قانون خلا او مغلقيت) سره مخامخ شي او وغواړي چې دغه مشکلات حل کړي، په دې مانا چې خلا ډکه کړي او مغلقيت ساده کړي، په دې شرط چې د قانون د چوکاټ په داخل کې به د مشکلاتو حل کوي.

پس هر وخت چې د قانون د چوکاټ په داخل کې د قانون خلا ډکه او مغلقيت یې ساده کړي دا عبارت له محدود تفسیر څخه دی او س پوښتنه دا ده چې؛

د قانون د چوکاټ داخل، څه مانا لري؟

د قانون چوکاټ داخل په دې مانا دی چې که په قانون کې خلا موجوده وي، نو د همدې قانون د یوې بلې مشابه موضوع سره به قیاس وکړي او که مغلقيت موجود وي نو د قانون د چوکاټ په داخل کې به یواځې د هغه لفظ ژباړه او مانا وکړي او بس.

له پورته توضیحاتو څخه دا هم ثابت شوه چې محدود تفسیر په دوه برخو باندي وېشل شوی دی، چې یو ته قیاسي تفسیر او بل ته یې لفظي تفسیر وايي چې هر یو جلا جلا مطالعه کوو.

الف- لفظي تفسير:

هر وخت چې قضاات او محاکم د قانون د تطبيق په وخت کې د الفاظو د مغلقيت سره مخامخ شي، په دې مانا چې د قانون متن موجود دی، خو داسې الفاظ او عبارات پکې استعمال شوي چې قاضي له هغې څخه درک نه شي کولای چې ددې الفاظو او عباراتو هدف څه دی او څه مانا لري؟ نو په دې صورت کې مفسر د ډېر قوي او سخت مشکل سره نه دی مواجه شوی او دا ځکه چې د قانون متن موجود دی، يواځې الفاظيې مغلقي او پېچلي دي.

هر وخت چې دغه مغلقي او پېچلي الفاظ د قانون په چوکاټ کې ساده کړي عبارت له لفظي تفسير څخه دی.

اوس دلته يوه پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې د قانون په چوکاټ کې په کومه طريقه تفسير کوي؟ يا دا چې مفسر د الفاظو په ساده کولو کې له کومې طريقې څخه کار اخلي؟

کله چې د يوې ټاکلې موضوع په اړه د قانون متن وجود لري، اما دا متن د نوموړې موضوع لپاره پوره ځواب گوی نه وي، بلکې د مغلقيت او پېچلتيا لرونکی وي، ددې مشکل د حل لپاره له لفظي تفسير څخه د قانون د متن په نظر کې نيولو سره کولای شي د لاندې درې طريقو څخه استفاده وکړي.

لومړې طريقه- د قانون د تدوين مقدماتي کارونو ته مراجعه کول.

قضاات او محاکم له مرعي الاجرا (نافذ) قانون څخه علاوه، بايد هغه مختلفې طرحې او پروژې چې ددې قانون د مسودې د تيارولو لپاره تهيه او رامنځته شوي وي د غور او برسي لاندې ونيسي او بالاخره پيدا کړي چې مقنن نوموړي الفاظ د کوم هدف لپاره تدوين او په

تصویب رسولی دي

په دې طریقہ قاضي کولای شي چې مورد نظر قانون په بنه ډول سره تفسیر کړي او د مقنن اصلي هدف ته ورسېږي.

دویمه طریقہ - مخکنیو مشابه قضایاوو ته مراجعه کول:

کله چې قضات او محاکم د قانون د الفاظو مغلقیت سره مواجهه شي نو مخکې چې کوم مشابه موضوعات فیصله شوي هغې ته مراجعه وکړي او وگوري چې له نوموړي لفظ څخه هدف څه ؤ؟

په دې حالت کې باید قضات او محاکم کوښښ وکړي، چې نوې موضوع د پخوانۍ مشابه موضوع له مخې د موجوده لازم الاجرا قانون د متن په نظر کې نیولو سره ولټوي او د حل لاره یې پیدا کړي.

درېیمه طریقہ - د الفاظو مانا او ژباړه کول:

که چېرې قاضي د پورته دوه طریقو په اساس ونه توانېده چې موضوع حل کړي، نو د قانون د متن مغلق او پېچلي الفاظ باید یواځې وژباړي یا دا چې مانا یې باید ولیکي، دلته اوس پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې که یو لفظ څو مانا گانې ولري، نو بیا باید څه وکړي؟ په دې صورت کې به د مقنن د عقیدې په اساس په دې موضوع کې عمومي منافع په نظر کې نیول شوي او که خصوصي منافع په نظر کې نیول شوي، چې دا په نظر کې نیول حقیقت ته سرې نژدې کوي.

لفظي تفسیر هم گټې او هم نواقص لري چې هر یو جلا جلا تر مطالعې لاندې نیسو.

د لفظي تفسیر گټې:

د مقنن اراده او هدف تغییر (بدلون) نه خوري او دا ځکه چې مفسر د قانون د چوکاټ نه دباندې نه دی وتلی او د قانون په چوکاټ کې یې مغلقیت ساده کړی دی.

د لفظي تفسیر نواقص:

حقوق د انجماد حالت ځانته غوره کوي، په دې مانا، چې حقوق داسې يو علم دی، چې د نورو علومو په څېر د انکشاف او پرمختگ په حالت کې دی، ولې د حقوقو د علم انکشاف او پرمختگ د علماو د نظرياتو په اساس رامنځته کېږي، نو په دې صورت کې ليدل کېږي چې علماو نظرياتو له ورکولو څخه منع شوي نو ځکه دا حکم کوو چې حقوق د انجماد حالت غوره کوي

ب- قیاسي تفسیر:

هر وخت چې قضات او محاکم د عمل په ساحه کې (د قانون د تطبیق په ساحه کې) د قانون د خلا سره مخامخ شي او د قانون دغه خلا د قانون په چوکاټ کې ډکه کړي يانې د يوې بلې مشابه موضوع سره قیاس وکړي او خلا ډکه کړي، دغه تفسیر د قیاسي تفسیر په نوم یادېږي. دا چې د يوې ټاکلې موضوع په اړه هېڅ قانوني متن موجود نه وي، په دې صورت کې ليدل کېږي، چې مفسر له لفظي تفسیر څخه استفاده نه شي کولای، بل دا چې په دې صورت کې د قانون تفسیر د لفظي تفسیر په نسبت د تفسیر مغلقي ترين ډول دی او دا ځکه چې د يوې موضوع په اړه د قانون کوم ټاکلی متن وجود نه لري.

اوس دلته هم يوه پوښتنه مطرح کېږي، چې له کومې طريقې څخه مفسر استفاده وکړي، چې د يوې خوا د مقنن اصلي هدف ترلاسه شي او له بلې خوا د قانون له چوکاټ څخه دباندې ونه وځي؟

حقوق دانانو په دې برخه کې يو څه د حل لارې وړاندې کړي، چې په لاندې ډول روښانه کېږي:

۱- د قیاس له مخې استدلال:

لومړۍ طريقه چې په دې مورد کې وجود لري هغه عبارت له قیاس

څخه ده، کله چې د یوې ټاکلې موضوع په اړه د قانون پڼه متن کې کوم حکم موجود نه وي، په دې صورت کې قاضي باید کونښن وکړي، چې د قانون په چوکاټ کې بله مشابه موضوع پیدا کړي او پر هغې قیاس وکړي، البته ددې خبرې یادونه باید وکړو چې قیاس باید د داسې موضوع سره وکړي چې لاندې دوه شرایط پکې پوره شي.

اول شرط:

د دواړو مسئلو ترمنځ باید تام شباهت باید موجود وي یانې د دواړو مسئلو ترمنځ مشابهت شرط دی، لکه د تلویزون قیاس د راډیو سره، یا د موټر قیاس د اورگادي سره.

دویم شرط:

له هغې موضوع سره چې قیاس ورسره کېږي، باید صریح حکم موجود وي او که په هغه کې صریح حکم موجود نه وي نو د هغې سره بیا قیاس نه کېږي.

ددې لپاره چې د قیاس په اړه ښه پوه شو، باید لاندې مثال مطالعه کړو.

په فرانسه کې د ښځې او مېرې د جلا والي یو ډول د (جسمي انفصال) په نامه یادېږي، که فرض کړو د A په نوم یو سړی او د B په نوم ښځې ترمنځ جسمي انفصال صورت نیسي، د انفصال څخه وروسته داسې سوال واقع کېږي، ایا A به ټول هغه تحایف چې د ازدواج په دوران کې یې خپلې ښځې ته ورکړي دوباره په لاس راوړي او که نه؟

د فرانسي مدني قانون په دې اړه کوم حکم نه لري، ولې په مدني قانون کې د طلاق په اړه داسې حکم شته دی، چې مېرې کولای شي له طلاق څخه وروسته ټول هغه تحایف لاسته راوړي کوم چې یې د ازدواج په دوران کې خپلې ښځې ته ورکړي وو.

په دې ځای کې د طلاق او جسمي انفصال تر منځ مشابهت شتون لري او د جسمي انفصال قیاس له طلاق سره کېدای شي او باید چې ټول تحایف A تر لاسه کړي

۲- د قوي دليل له مخې استدلال:

کله کله داسې وي، چې په قانون کې متن موجود نه وي، ولې تر څنګ يې يو بل قوي دليل موجود وي، نو مفسر کولای شي چې د دغه قوي دليل په اساس قانون تفسير کړي

بنسټه او مېړه چې کله هم شريک ژوند تېروي نو دوی د شريکو اموالو خاوندان دي او کوم اموال او شتمني چې لري، د کورنۍ د شتمنۍ په نامه یادېږي، چې هم د مېړه او هم د بنسټې پورې تړلتيا لري، ددې لپاره چې دغه شتمني په ښه شکل سره تنظيم شي، نو د کورنۍ له غړو څخه يې يو د اموالو سرپرستي په غاړه لري، چې په اکثره دولتونو کې د دغه اموالو سرپرست سړی وي

فرض کوو چې د يوې کورنۍ رئيس يا سرپرست غواړي، چې خپل کوربل چاته په اجاره ورکړي او له خپلې بنسټې سره يې موافقه نه ده کړې، آیا په دې صورت کې کور په اجاره ورکولای شی؟

ددې پوښتنې ځواب چې کله په قانون کې وليدل شو، نو کوم حکم موجود نه و، ولې داسې يوه ماده شتون لري چې مېړه کولای شي په خپل صلاحیت خپل کور خرڅ کړي، ولې د اجارې په اړه کوم حکم نشته دی

په دې ځای کې د قوي استدلال له مخې داسې نتيجه اخلو چې مېړه کولای شي خپل کور د بيعې د عقد له مخې خرڅ کړي، پس د قوي استدلال له مخې خپل کور په کرایه او اجاره هم ورکولای شي، نو په دې صورت کې قانون تفسير کېږي البته قیاسي تفسير.

د قیاس په اساس تفسیر گټې او تاوانونه لري:

د قیاسي تفسیر گټې هغه گټې دي کومې چې په لفظي تفسیر کې مطالعه شوې او تاوانونه یې هم همغه دي کوم چې په لفظي تفسیر کې مطالعه شول، چې په دې ځای کې یې نه تکراروو.

دویم-آزاد تفسیر:

له آزاد تفسیر څخه په جزایي مسایلو کې استفاده نه کېږي او یواځې په مدني مسایلو کې ترېنه استفاده کېږي ددې لپاره چې موضوع ښه روښانه شي، لومړی آزاد یا وسیع تفسیر تعریفوو او په دویم قدم کې دغه موضوع روښانه کوو چې ولې په جزایي مسایلو کې ترېنه استفاده نه کېږي؟

تعریف:

هر وخت چې قضات او محاکم د عمل په ساحه کې د قانون د خلا سره مخامخ شي، ددې خلا د ډکولو لپاره محاکم او قضات په خپله د قانون د ډچوکاټ نه دباندې د کوم معیار او هدف ټاکلو تصمیم ونیسي او دغه خلا ډکه کړي، په دې مانا چې مفسر ځانته کوم معیار نه وي ټاکلی، دغه عمل د آزاد تفسیر په نوم یادېږي، په دې صورت کې چې دا خلا ډکوي مفسر د خپل ځان سره دوه سوالونه مطرح کوي او ددې سوالونو ځواب هم خپله ورکوي او دغه سوال او ځواب د خپل ځان لپاره یو معیار ټاکي.

۱- مفسر ته دا سوال پیدا کېږي چې که چېرې پخوانی مقنن موجود وي، یا ژوندی وای او هغه ددې مشکل سره مخامخ شوی وای، نو هغه به په دې اړه څه تصمیم نیولای وای؟

ددې سوال په ځواب کې د مفسر ځواب دا دی که چېرته په دې وخت کې هغه مقنن ژوندی وي، نو ددې مشکل حل به یې په دې طریقې کړی وي.

دلته بايد د يوې خبرې يادونه وکړو چې دغه مفسر چې کومه نظر يه وليکله په دې کې بايد هغه د منطقي ټول شرايط په نظر کې نيولي وي او د خپل وجدان د محکمې مطابق يې حقيقي فيصله کړي وي، چې دغه عمل چې ده تر سره کړی، نو دغه عمل خپله يو تفسير دی.

۱- کله کله مفسر له ځان سره داسې سوال هم مطرح کوي، چې که چېرته زه په خپله مقنن وای او د داسې يوې خلا سره مخامخ وای، نو ما به په څه ډول د دغې مسلې حل رايستلای وای؟ يانې په څه ډول به مې خلا ډکه کړی وای؟

په ځواب کې وايي، چې که چېرته زه په خپله مقنن وای، نو ما به دغسې يو قانون جوړ کړی وی، يا به مې په دې ډول دغه خلا ډکه کړی وی.

کله چې پورته دوه سوالونه مطرح کړي تر هغې وروسته خپل نظر ورکوي، د نظر ورکولو په وخت کې بايد د ټولني ټول شرايط او ظروف په نظر کې ونيسي او وروسته يې د وجدان محکمې دا فيصله قبوله کړي وي او له هغې څخه وروسته د قانون آزاد تفسير کوي.

مخکې دې خبرې ته اشاره وشوه چې له آزاد تفسير څخه يواځې په مدني مسايلو کې استفاده کېږي او په جزايي مسايلو کې ترېنه استفاده نه کېږي، ددې خبرې دليل څه دی؟

دلاندې دوه دلایلو په اساس:

لومړی دلیل:

په حقوقو کې يو ډېر مهم پرنسپپ موجود دی او هغه د جرايمو او جزاگانو د قانونيت پرنسپپ دی، په دې مانا چې بې له قانون څخه نه جرم شته او نه مجازات.

يانې تر هغه وخته پورې چې قانون موجود نه وي او کوم عمل ته يې

جرم نه یې ویلی، موږ هېڅ عمل ته جرم نشو ویلای، نو په همدې اساس له آزاد تفسیر څخه په جزایي مسایلو کې استفاده نه کېږي

دویم دلیل:

په جزایي مسایلو کې ترېنه ځکه استفاده نه کېږي، چې که اشتباه ترېنه وشي د هغه بېرته جبران نه کېږي، د مثال په ډول که اشتباه آیو سپری ووژل شي او وروسته ثابت شي چې اشتباه شوې ده نو هغه سپری بېرته ژوندي کېدای شي او په مدني مسایلو کې ترېنه ځکه استفاده کېږي، چې د هغې جبران کېدای شي، د مثال په ډول که قاضي د یو چا ځمکه اشتباهاً بل چا ته ورکړي او وروسته ثابت شي چې اشتباه شوې ده، نو په دې صورت کې کولای شي، چې ځمکه بېرته اصلي مالک ته وسپاري

د آزاد تفسیر گټې او نواقص:

کله چې قانون په آزاد ډول تفسیر شي هم گټې لري او هم نواقص، چې هر یو یې جلا جلا تر مطالعې لاندې نیسو.

د آزاد تفسیر گټې:

ازاد تفسیر لاندې گټې لري

۱- وخت نه ضایع کېږي

۲- د حقوقو د انجماد حالت منع ته نه راځي.

د آزاد تفسیر نواقص:

هر وخت چې قانون په آزاد ډول تفسیر شي لاندې نواقص لري

۱- غیر دقیق وي او دا ځکه چې یواځې یو شخص د قانون د چوکاټ

نه دباندې قانون تفسیر کړی دی

۲- شخصي ملاحظات پکې واقع کېږي

۳- د مقنن اصلي هدف نه تر لاسه کېږي

په نورو هیوادونو کې د تفسیر کتنې

هر هیواد د قانون د تفسیر په اړه ځانګړې قواعد لري، مورې هم د قانون د تفسیر څرنگوالی په ځینو غربي هیوادونو کې مطالعه کوو چې په لاتینې ډول دي.

الف- د قانون تفسیر په فرانسې کې

(پالویو پیره) د فرانسې د دیوان لومړی رئیس د فرانسې د هلني قانون د (١٠٠) سلم کال د پوره کېدو په مناسبت په (١٩٠٤) م کال کې د قانون د تفسیر په هکله په خپل مشهور تقرير کې په هغې زمانه کې د تفسیر روش چې پرته له کوم اعتراض څخه د فرانسې په دوکتورینو حاکمه وه رد کړه او ویې ویل: ((کله چې د قانون متن په حکمي حالت کې په رویتانه او دقیق ډول بیان شوی وي او هیڅ ډول مبهم والی و نه لري، قاضي د هغې په منلو او اطاعت کولو موظف دی، لیکن کله چې د قانون متن مبهم وي د هغه په کلماتو او مانا کې تردید او شک موجود وي چې د بل متن په مقایسه ممکنه ده، تر یوې اتدازې پورې تقيص یا کم شي او یا برعکس تصمیم شي زما نظر دا دی چې په دې صورت کې قاضي د تفسیر لپاره د لوی اختیار خاوند دی، هغه باید کوشش وکړي، تر څو معلوم کړي چې قانون لیکونکي ١٠٠ کاله مخکې د قانون د لیکلو په وخت کې څه فکر درلود؟ هغه باید د ځانه پوښتنه وکړي، داسې چې که هغه مقتن تن موجود وای ددې مادي په اړه به یې څه فکر کاوه.

باید ځانته ووايي چې د هغې تفسیر اتوله امله چې په دې ١٠٠ کالو کې د فرانسې ټولني په افکارو، اساساتو او همدارنگه په اقتصادي او ټولنيزي وضعي کې متخه راغلي، نو باید چې قانون د همدغه واقعیتونو او غوښتنو سره همغږی شي او د همدې مفکورې په اساس قانون تفسیر کړي، چې عدالت او عقل دواړه ددې حکم کوي ((

ب- د قانون تفسیر په المان کې:

د المان د تفسیر طریقہ د روم جرمن حقوقي کورنۍ د هېوادونو سره نژدې والی لري، خو د فرانسې هېواد سره څه توپیر لري او هغه دا چې د فرانسې حقوق دانان خپل پخوانی قانون چې هم تفسیروي کوښښ کوي چې د مقنن اراده او هدف تفسیر نه کړي، ولې المان کې که چېرې ضرورت وي، د مدني قانون لیکونکي کولای شي، چې ځینې قانوني مقررات خنثی کړي.

ج- د قانون تفسیر د شمالي اروپا په هېوادونو کې:

په ځینو خاصو قانوني قواعدو باندې، د ګلي اصولو د ارزښت نظریه په سویډن او فنلینډ کې هم منل شوې ده، له دې جملې څخه د سویډن د رسمي قوانینو ټولګه په هر کال کې خپرېږي، د یوې پخوانې عنعنې له مخې چې ان تر (۱۳م) پېړۍ د وستګوتن (Westgoten) په قوانینو کې هم لیدل کېږي، د قاضیانو د لارښوونې تر عنوان لاندې یوه عمومي برخه لري، چې قاضیانو ته پکې (۴۳) لارښوونې موجودې دي، دا اصول په (۱۵۵۰م) کال کې د یو استاد له خوا چې اولاس پیتھر (Olaus Petr) نومېده راغونډ شوي دي، سره ددې چې رسمي قانوني بڼه یې ځانته نه ده غوره کړې، ولې له (۳۰۰) کالو څخه را په دې خوا په قوانینو کې لیکل کېږي، پدغو اصولو کې قضاتو ته ډېر پراخه صلاحیت ورکړل شوی دی، د مثال په ډول:

کله چې یو قانون مضر ثابت شي، نور نو قانون نه ګڼل کېږي، د یو صالح انسان حقوقي شعور او غوره قاضي د یوې موضوع په نظر کې نیولو سره شخصي ګټې په نظر کې نیسي، نو هر هغه قانون چې د شخصي ګټې په نظر کې نیسي قانوني اعتبار لري او هر هغه قانون چې د شخصي ګټې په نظر کې نه نیسي، قانونی اعتبار نه لري، ولې ددې تر

څنگ داسې اصول هم شته دی چې هغه شخص چې د قانون محتوی، هدف او مفهوم نه پېژني قاضي کیدای نه شي. په لنډه ډول ویلی شو، چې هر وخت په قانون کې د کومې پېښې په اړه وضاحت موجود نه وي، یا دا چې بلکل خلا موجوده وي، یا دا چې الفاظ یې مغلق وي، نو هغه باید حل شي، ځکه چې د قانون په تطبیق کې، مشکلات رامنځته کوي او کله چې وغواړو دغه مشکلات حل شي نو باید قانون تفسیر شي. دا چې تفسیر د مقننه قوې له خوا کېږي، که د قضایه قوې له خوا کېږي او که د عالمانو له خوا کېږي، خو نوموړی مشکل باید حل او فصل شي، ددې خبرې یادونه هم ضروري ده چې په جزایي مسایلو کې د قانون د چوکاټ په داخل کې د قانون تفسیر ډېر ښه دی او اعتبار هم لري.

درېیم مطلب - عرف او عادات:

ددې لپاره چې د عرف او عاداتو په اړه ښه معلومات ترلاسه کړو، لاندې عنوانونه باید مطالعه کړو، د عرف تاریخي بهیر، د عرف مانا او مفهوم، د عرف او عاداتو شرایط، د عرف او عاداتو د مشروعیت دلایل، د عرف اهمیت، د عرف متشکله عناصر، د عرف رول په قانون کې، د عرف گټې او د عرف نواقص.

لومړۍ جز - د عرف او عاداتو تاریخي بهیر:

په تاریخي لحاظ له ټولو حقوقي منابعو څخه لومړنۍ منبع عرف او عادات دي.

د قوانینو وضع کول هم له هغه وخت څخه چې دولتونه منځ ته راغلي پیل شوي دي، چې له هغې جملې څخه د حمورابي قانون چې له میلادی پېړۍ څخه دوه زره کاله مخکې تدوین شوی دی، همدارنگه الواح

دوازه گانه، د سامانيانو قانون، د ماتي قانون، د پخواني هند
 قوانين، د اتن او نور قوانين چي ډيره پخواني سابقه لري، ولي كور
 معيارونه چي په نظر كې نيول شوي له هغې څخه معلومېږي چي دغه
 ټول قوانين د تدوين شوي عرف له مجموعي څخه عبارت دي
 تاريخ ليكونكي او ټولنيپژندونكي بالاخره دي نتيجي ته رسي
 چي د حكومتونو تر ايجاد پخوا هم ډيري قبيلي او قومونه تپړ شوي
 دي، چي هغوي ادايو او قومي رواجونو ته احترام درلود، له پورته
 توضيحاتو څخه دي نتيجي ته رسيږو چي عرف د حقوقو ډيره مهمه
 منبع ده.

دويم جز- د عرف او عاداتو مانا او مفهوم

په تپرو درسونو كې موږ مطالعه كړل چي آفاقي حقوق دوه ډوله
 منابع لري، چي يوې اصلي منابع دي او بل يې فرعي منابع، اصلي
 منابع عبارت له هغې منابعو څخه دي چي مستقيماً ترېته استفاده
 كيږي، الزامي جنبه لري او استاد پرې كيږي، دغه اصلي منابع په درې
 برخو وېشل شوي دي.

د قوت په لحاظ اولينه منبع اسلامي شريعت دي، دويمه منبع قانون
 دي او درېيمه منبع يې عرف او عادات دي، ددې خيري مفهوم دا دي
 چي هر وخت په يوه موضوع كې اختلافات پيدا شي، نو په لومړي قدم
 كې به اسلامي شريعت ته مراجعه كيږي، كه په اسلامي شريعت كې د
 علم د كموالي په اساس حكم پيدانه شو كړاي، نو بيا قانون ته مراجعه
 كيږي او د هغوي د احكامو مطابق به فيصله كيږي او كه په قانون كې
 هم حكم موجود نه وي، نو بيا به عرف او عاداتو ته مراجعه كيږي او
 د عرف په اساس به فيصله صورت نيسي اوس پوښتنه دا ده، چي عرف
 څه ته وايي؟

د عرف لغوي تعريف

عرف په لغت کې په مانا د معرفت او پېژندنې سره راغلي ده او عادات له هغه معقول کار څخه عبارت دي، چې د هغه په تکرار باندې انسان روږدی وي.

همدارنگه ابن عابدین وايي: عادات له معاودت څخه اخیستل شوي او تکرار ته وايي.

د عرف اصطلاحي تعريف

د عرف او عاداتو لپاره ډیر تعريفات شوي دي چې دلته د نمونې په ډول ترېنه یادونه کوو، عرف او عاداتو، له هغو حقوقي قواعدو څخه عبارت دي چې د مقتنه قوې او اساسي قانون له تشریحاتو څخه پرته، خپله د خلکو له وجدان او ذهنیت څخه ایجاد شوي وي.

یا په بل عبارت عرف او عادات د هغو قواعدو مجموعه ده چې له ټولنیزو پېښو څخه راپیدا شوي وي او بې د مقتنه قوې له مداخلې څخه بې د حقوقي قاعدې شکل ځانته غوره کړی وي.

یا په ملي حکومت کې ټول ملي او حقوقي قواعد چې د ملت له ارادې څخه سرچینه اخلي، نو په هغه صورت کې چې په غیر مستقیم ډول بې د مقتنه قوې له خوا اراده بیان او منځته راوړل شي قانون او که په مستقیم ډول منځته راوړل شي عرف گڼل کېږي.

یا عرف او عادات د هغو اصولو مجموعه ده کوم چې انسانانو په خپله اختیار کړي وي او د قانون په څېر احترام یې کوي او خپلې ټولې فیصلې یې همدي ته محول کړي وي.

ځینې علماء وايي چې عرف په اصطلاح کې په دوو ماناوو سره استعمال شوی دی.

۱- عرف او عادات عبارت له هغې څخه دی چې د ټولنی اکثره خلکو

د یو عمل یا خبرې په اثر تکرار کړي وي

۲- عرف او عادات د حقوقي قواعدو مجموعه ده، چې د عامو خلکو له سلوک او عاداتو څخه لاسته راغلي وي
له پورته ټولو ذکر شویو تعریفاتو څخه له مفهومه ډک 'A':
'A: او هر اړخیز تعریف په لاندې ډول دی:

تعریف

د غیر رسمي حقوقي قواعدو مجموعه، چې خلکو په خپله خوښه د خپل ځان لپاره ایجاد کړي وي او له ډېر وخت څخه په استمراري ډول تکرار شوي وي او خلکو یې تطبیق په خپل ځان باندې د یوې حقوقي قاعدې په څېر لازمي او اجباري گرځولي وي، عبارت له عرف او عاداتو څخه دی.

ددې لپاره چې د پورته تعریف په اړه ښه پوه شو، لاندې نقاط روښانه کوو.

۱- عرف او عادات یوه غیر رسمي حقوقي قاعده ده، ددې خبرې مانا داده چې د قدرت لرونکي مقاماتو له خوا چې هغه عبارت له مقننه قوې، لویې جرگې، رئیس جمهور، د وزیرانو شورا او د وزارت له عالي شورا څخه دي، نه وي تصویب شوي بلکې د عوامو له خوا ایجاد شوي وي.

۲- پخواني به وي: عرف او عادات هغه وخت د حقوقي قاعدې شکل اختیاروي چې، زیات وخت ورباندې تېر شوی وي، که چېرې وخت ورباندې نه وي تېر شوی بیا حقوقي قاعده نه گڼل کېږي.

۳- په استمراري ډول تکرار شوي وي: په دې کې دوه نقاط دي، یو دا چې دا باید تکرار شوي وي، تکرار څخه هدف داده چې، په کراتو کراتو تکرار شوي وي، خو ددې تر څنګ چې بله نقطه شتون لري هغه له استمرار څخه ده او ددې مانا داسې ده چې په تکرار کې به یې انقطاع نه

وي رامنځته شوي او که په منځ کې يې انقطاع رامنځته شوي وي، دا بيا د حقوقي قاعدې حيثيت نه لري.

۴- ټولو خلکو څخه هدف دادی چې دا به په ټول قلمرو کې تکرارېږي، که چېرې د يوې سيمې او منطقي خلک د يو عمل تکرار کوي، هغه ته رسم او رواج ويل کېږي، خو د يوې حقوقي قاعدې په مانا نه دی.

۵- خلکو يې تطبيق په خپل ځان باندې لازمي کړی وي، ددې هدف دادی چې پرته د اجرايه قوی له شتون څخه نوموړي اعمال خلکو ته د قدر وړ ښکاري او په خپل ځان باندې دا لازمي گرځولې وي او په احترام باندې ورته قايل شوي وي.

نو هر وخت چې دغه پنځه واړه نقاط په يو عمل کې موجود شي له هغې څخه وروسته هغې ته مورډ عرف او عادات وايو. د پورته نقاطو تر څنګ چې د عرف او عادات د تعريف او روښانه کولو لپاره ذکر شو، د عرف او عادات لپاره يو سلسله خاص شرايط ټاکل شوي، که دغه شرايط موجود نه وي بيانو، حقوقي قاعده نه گڼل کېږي.

درېيم جز - د عرف او عاداتو شرايط:

په عرف او عاداتو کې بايد لاندې شرايط موجود وي، که چېرې له دغه شپږو شرايطو څخه يو هم موجود نه شي، عرف او عادات صحت نه لري.

لومړی شرط: عرف او عادات بايد د عامه نظام سره مطابق وي که چېرې عرف او عادات د عامه نظام سره مخالفت ولري، په دې صورت کې نوموړی عرف او عادات د حقوقو د منبع په حيث نه قبلېږي، اوس دلته يوه پوښتنه مطرح کېږي چې عامه نظام څه ته وايي؟

له عامه نظام څخه هدف اسلامي شريعت او قانون وي، چي له همدې دواړو څخه هر يو جلا جلا روښانه کوو.

عرف او عادات بايد د اسلامي شريعت سره په ټکر کې نه وي. لکه په يډو کې د ښځو ورکول، په قرآن کریم کې الله فرمايي:

(وَلَا تَرِيْزُوْا زَوٰجِرَکُمْۙ وَتَرِيْزَ الْاٰخِرٰیۙ)

ژباړه: د يو چا يار د بل چا په اوږو يا تندي مه ياروئ، همدارنگه په سورة بقره کې داسې فرمايي:

(وَلَا تَسْتَلُوْا عَمَّا كَتَبُوْا يَعْمَلُوْنَ (بقره، ۱۳۴).)

ژباړه: او د هغوی د عملونو په هکله تاسې نه پوښتل کېږئ. له دغه دواړو اياتونو څخه معلومېږي، چي جرم يو شخصي عمل دی او د يو شخص په عوض بل شخص محاکمه او مجازات کېږي نه نو دلته ليدل کېږي چي په يډو کې ورکول هم د دغه پر تسيپ، سره مطابقت نه لري، ځکه چي جرم يو چا کړی او جزايي بل چا ته ورکول کېږي.

همدارنگه د فقهي له قواعدو هم داسې عرف غوره گڼه ده:

الاستعمال التامس حجة يجب العمل بها.

ژباړه: د خلکو عادات چي د شرعي مخالف نه وي د عمل وچوب لپاره دليل دی.

په دې مانا چي: ټول هغه اعمال چي خلک يې په خپل منع کې تکراروي که چيرې د اسلامي شريعت سره مخالف نه وي، نو د خلکو عادات خپله په دې دليل دي چي دا کار جايز او واجب التعميل دی.

عرف او عادات په قانون کې:

قانون هم ځيني عادات منع کړي دي، لکه په يډو کې د ښځو ورکول، له ميراث څخه محروم وال، په اموالو کې له تصرف څخه منع کول او

داسې نور.

لکه د ښځو په وړاندې د تاو تر څو والي د منع قانون

۲۵A ماده کې داسې حکم کوي

((که څوک په بدو کې ښځه ورکړي، یا یې وکړي په اوږد حبس محکومېږي، چې له (۱۰) کالو څخه زیات نه وي)) د همدې قانون په (۲۳) مه کې داسې صراحت وجود لري

۳۳ ماده ((هغه شخص چې د ښځې د میراث په متروکه څنډه شي په

لنډ حبس چې د یوې میاشتي زیات نه وي، محکومېږي))

یا دا چې اوس په اکثر وځایونو کې خلک عادت شوي دي، چې په عمومي لارو، سرکونو او پارکونو کې کثافت اچوي، چې دغه عادت د قانون خلاف دی لکه د جزا قانون ۵۰۶ ماده حکم کوي

که څوک په عمومي لارو، سرکونو، تفریح ځایونو او نورو کې کثافت، د چارو ښځلی، چټلی ((یا غیره و اچوي په حبس محکومېږي، چې تر (۵) ورځو زیات نه وي، یا تغدي جریمه چې تر (۵۰۰) افغانیو تجاوزونه کړي))

نو هر عرف چې د اسلامي شریعت یا قانون مخالف وي اعتبار هم نه لري

دویم شرط باید له عامه ذهنیت څخه یې منشاء اخیستی وي

نو هر هغه عرف چې د ټولني د اکثر و خلکو ذهنیت هغه قبول کړی وي او د هغې لپاره په زړه کې احترام ولري، نو اعتبار هم لري که چېرې کوم عرف پورته شرط پوره نه کړي، یا دا چې د ټولني د اکثره خلکو ذهنیت او رایه د هغې خلاف وي بیا د عرف اعتبار نه لري، په دې مانا چې د حقوقو منبع نه گڼل کېږي، لکه په هوټلونو کې ودونه کول، یا ځینې بې ځایه رواجونه، لکه د خارجیانو له خوا خلکو ته زیاتې تحفي ورکول، په اکثره ځایونو کې د حج فریضه د عرف، رسم او رواج په اثر له خلکو څخه

پاتې شي او داسې نور.

درېيم شرط: عرف او عادات بايد پخواني وي

هغه عرف او عادات د حقوقو د منبع په حيث پېژندل کېږي، چې تاريخي قدامت ولري او له پخوا زمانې څخه تکرار شوي وي، که چېرې نوی او تازه شروع شوی وي، بیا دا عرف اعتبار نه لري. خلورم شرط: عرف او عادات بايد د ټولني د اکثر و غرو له خوا قبول شوي وي

که چېرې کوم عرف او عادات داسې وي، چې د ټولني اکثر و غرو هغه نه وي قبول کړي، هغې ته د حقوقو منبع نه شو ویلی.

پينځم شرط: عرف او عادات بايد داخلي وي

که چېرې کوم عرف يا عادات له پرديو څخه را انتقال شي، هغه ددې ټولني لپاره د عرف اعتبار نه لري.

شپږم شرط: عرف او عادات بايد په تسلسل سره تکرار شوي

وي

هر هغه عرف چې بیا بیا تکرار شوی وي او هېڅ ډول انقطاع پکې نه وي راغلی، عبارت له عرف څخه دی او د عرفي منبع په حيث قبول شوی.

او که چېرې داسې وي چې تکرار شوی نه وي او یا دا چې تکرار شوی وي، خو انقطاع پکې را منځته شوي وي اعتبار نه لري.

خلورم جز - د عرف او عاداتو مشروعیت:

د عرف او عاداتو په اړه وویل شو، چې دا د حقوقو له اصلي منبع څخه عبارت دی، اوس دلته یوه پوښتنه مطرح کېږي، د کومو دلایلو په اساس موږ دا حکم کولای شو چې عرف او عادات د حقوقو اصلي منبع ده؟

ددې خبرې لپاره لاندې دلايل موجود دي

۱- د قرآن کریم دلیل:

د سورت اعراف (۱۹۹) ایت کې الله تعالی فرمایي:

(خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ ۱۹۹.)

ژباړه: عادت جوړ کړه د گذشت کولو او حکم کوه د نیکو کارونو او

ډډه کوه له جاهلانو څخه (معارف القرآن، ۳ جلد، ۲۱۱ مخ)

الله تعالی په دې ځای کې پیغمبرع ته دستور ورکوي چې خلکو ته په

عرف حکم وکړي

په دې ځای کې له عرف څخه لغوي مانا عبارت له ښه کار څخه، خو

دا ددې بیانونوونکی دی چې عرف په اسلام کې اعتبار لري

همدارنگه که د اسلام د ظهور تاریخ ته متوجه شو، الله ج د عربو ډېر

عرفونه او عادتونه تائید کړي دي لکه مضاربت، بیع، صحیح اجاره،

همدارنگه فقهاو په فقهي قاعدو کې داسې فرمایلي دي: (العادة

محکمة): عادت د شرعي حکم د اثبات لپاره حکم شمېرل کېږي

یا دا: هغه چې په عرف ثابت دی، هغه په شرعي دلیل ثابت دی

یا دا چې: الثابت بالعرف کا الثابت بالنص.

هغه چې په عرف ثابت شوی، داسې فرض کړه چې په نص ثابت شوی دی

یا په بل عبارت استعمال الناس حجة يجب العمل بها.

ژباړه: د خلکو عادت چې د شرعي مخالف نه وي، د عمل د وجوب

لپاره دلیل دی

یا: التعین بالعرف کا التعین بالنص.

ژباړه: په عرف کې ټاکل شوی شی داسې دی لکه په نص چې ثابت

شوی وي، (قواعد فقهي، ۹۷-۹۸ مخونه)

د دغو ټولو دلايلو تر څنګ د افغانستان د مدني قانون کوم

چې په (۱۳۵۵ هـ ش) کال تاقذ شوی دی، په دویمه ماده کې داسې صراحت موجود دی.

۲ ماده ((په هغه صورت کې چې په قاتون یا د اسلامي د شریعت د حنفي فقهي په کلي اساساتو کې یو حکم موجود نه وي، محکمه د عمومي عرف سره سم حکم صادر وي، خو په دې شرط، چې حکم ددې قانون د حکمونو یا عدالت د اساساتو متاقض نه وي))

همدارنگه ددې قانون د ۹ مادې دویم بېلګه کې داسې صراحت موجود

دی

۹ ماده، دویم بېلګه ((له حق څخه تیرې په لاتدي مواردو کې پیدا

کېږي))

۱- د عرف او عاداتو مخالف کارونه

له دې جملې څخه معلومېږي، هر هغه څوک چې د عرف او عادت مخالف عمل تر سره کړي، نو ددې ماتا داده، چې د بېل چا حق یې تلف کړی دی، ددې نه هم ثابت شوه چې عرف او عادت د حق منبع ګڼل کېږي

پینځم جز- د عرف او عاداتو اهمیت

څرنگه چې موږ او تاسې ولوستل چې عرف او عادات د آفاقي حقوقو له اصلي منابعو څخه یوه ډیره مهمه منبع ده، چې اهمیت یې په لاتدي دريو ټکو کې واضح کوو.

۱- خپله قانون ورتنه اهمیت ورکړی دی

دا د قانون غوښتنه ده، چې عرف او عادات باید د قانون او عدالت سره د عدم متاقي والي په صورت کې د آفاقي حقوقو د اصلي منبع په حیث قبول شوي دي.

چې د افغانستان د مدني قانون دویمه ماده په دې اړه صراحت لري چې مخکې درسې کې لوستل شوي ده؛ لکه غیر

رسمي عدالت يا غير رسمي قضاوت.

د قومي مشرانو او علماووله خوا د خلکو ترمنځ د مسايلو حل او فصل کوي، چې دا يوه حقوقي منبع ده، خو که په همدغو جرگو کې داسې پرېکړه وکړي چې د قانون يا عدالت خلاف وي نو د حقوقو د منبع په حيث ته منل کېږي لکه په بدو کې ورکول.

۲- عرف او عادات د خلکو له ذهنيت څخه منشاء اخلي.

د اهميت وړ دويمه نقطه يې همدا ده، چې خلکو په خپله خوښه د خپل ځان لپاره اختيار کړي دي او پرته له اجرائيه قوي څخه خپله يې په ځان لازم او ضروري گرځولي وي.

لکه په کلي کې د يو چا کور کې مړی کېږي، نور خلک له خپل کليوال سره د همکارۍ له مخې دا په خپل ځان باندې لازمي گرځولي ده چې بايد له هغوی سره مرسته او همکاري وکړي، چې په دې صورت کې پوليس يا بيل کوم اجرائيه قوت نشته، خو خلکو يې عملي کول پر خپل ځان لازمي گرځولي.

۳- د قانون په ايجاد کې ستر رول.

هر وخت چې قانون جوړېږي، عرف او عادات له هغې سره مرسته او کومک کوي، دا ځکه چې عرف او عادات پخواني دي او قوانين له عرف څخه وروسته منځته راغلي چې يو دليل يې قدامت شو، دويم دليل دا دی چې مقتن هر وخت قانون جوړوي، بايد د ټولني عرف او عادات په نظر کې ونيسي او د هغوی په رتبا کې قانون تصويب کړي، همدا رنگه د قانون د خلا په ډکولو کې مرسته او همکاري کوي او هغه داسې چې هر وخت په قانون کې حکم موجود نه وي، نو بايد چې د عرف او عاداتو په اساس حکم وشي، چې په اسلامي قوانينو کې هم ځينې داسې مقررات شتون لري، چې د پخوانيو قومونو عرف او عادات يې

قبول کړی دي

د اسلامي شريعت له تعليماتو څخه دا معلومه ده چې، د اسلام سپېڅلي دين د غلامۍ خلاف دی.

خو دا چې په عربو کې عرف دا و، چې قومونه په دوه برخو وېشل شوي وو، چې يو يې غلامان او بل يې اشراف يا اصیل خلک وو، چې اسلام د عرف له مخې په خپلو تعليماتو کې غلامي قبوله کړه، سره ددې چې د غلامانو د آزادولو لپاره يې ډېرې لارې په کار اچولې لکه کفارات او نور.

۴- عرف او عادات پخواني دي

دا چې لومړی عرف او عادات منځته راغلي او وروسته بيا قانون منځ ته راغلی، نو پر همدې اساس عرف او عادات ډېر مهم دي.

شپږم جز- د عرف او عاداتو متشکله عناصر:

عرف او عادات دوه عناصر لري، چې د حقوقي قاعدې د ايجاد او تحقق لپاره لازمي دي. دا عناصر عبارت له مادي عنصر او معنوي عنصر څخه دي، چې هر يو په جلا جلا ډول روښانه کوو.

لومړی- مادي عنصر:

مادي عنصر په دې مانا چې دغه عمل به د ټولو خلکو له خوا په ټول قلمرو کې د پخوا وختونو راهيسې په کراتو کراتو په خپله خوښه د خپل ځان لپاره انتخاب شوی وي، چې د مادي عنصر مهم نقاط په لاندې ډول مطالعه کوو.

- د ټولو خلکو له خوا دغه عمل تر سره شوی وي که چېرې د يو خاص گروپ له اړخه تر سره شوی وي اعتبار نه لري، د تحقق لپاره يې عمومي والی شرط دی.

- په ټول قلمرو کې به عملي کېږي، که چېرې د يو دولت په

يوه سيمه کې يا په يو څو سيمو کې اجرا کېږي او په ټولو کې نه ا
جرا کېږي لکه په يو ولايت يا څو ولاياتو کې تر سره کېږي او په
ځينو ولاياتو کې نه تر سره کېږي، نو په دې صورت کې عرف د
حقوقو د منبع په حيث نه پېژندل کېږي.

- خلکو دغه عمل په خپله ځان ته انتخاب کړی وي او يو داخلي عمل وي
- دغه عمل به ډېر پخوانی وي، که يو عمل نوی په يو هېواد کې د
خلکو له خوا رواج شوی وي، نو په دې صورت کې د حقوقو د منبع
حيثيت ځانته نه غوره کوي.

- دغه عمل به په پرله پسې ډول پرته له انقطاع څخه تکرار شوی وي
- دغه عمل به د يوې مشخصې موضوع پورې تړلی وي

دويم - معنوي عنصر:

د خلکو ذهنيت نوموړې موضوع (د عرف او عادت) د يوې حقوقي
قاعدې په شکل په خپله خوښه په ځان لازمي کړي وي او د هغې احترام
ته قايل وي، چې د معنوي عنصر مهم ټکي په لاندې ډول دي:
- خلکو يې تطبيق په خپل ځان باندې لازمي کړی وي
- خلک دا گومان کوي چې دغه عمل يوه حقوقي قاعده ده.
- الزاميت يې په خپله خوښه وي

- خلک ورته په احترام باندې قايل وي

اووم جز - عرف او عاداتو رول په قانون کې:

د عرف او عاداتو رول او نقش په قانون کې په مختلفو بڼو کېدلای
شي، چې له هغې جملې څخه لاندې درې ټکي ډېر مهم دي
۱- عرف او عادات د قانون خلا ډکوي، لکه د افغانستان د ۱۳۵۵ ه
ش کال مدني قانون په دويمه ماده کې راغلي: ((که د يوې مسئلې د حل
لپاره په قانون او شريعت کې کومه لاره پيدا نه کړي، نو بايد د عرف او

عاداتو په اساس نوموړي موضوع حل او فصل کړی ((

۲- د قانون په ایجاد کې نقش لري

هر وخت چې قانون جوړېږي نو په دې صورت کې مقنن له عرف او عاداتو څخه استفاده کوي او د هغې په رتیا کې قانون وضع کوي

۳- د قانون په تفسیر کې مهم نقش لري کله چې په قانون کې خلایا مغلقت موجود وي، نو په دې صورت کې د قانون مفسر ټولني ته مراجعه کوي او په دې اړه له ټولني څخه استفاده کوي

اتم جز د عرف او عاداتو ډولونه

عرف او عادات د مختلفو وجوهاتو له مخې په مختلفو برخو باندې ویشل شوي دي، چې مهم یې په لاندې ډول دي

۱- د قول او فعل په اعتبار سره

د قول په اعتبار سره عرف په دوه ډوله دی، یو قولې عرف او بل هغه فعلې عرف، چې په لاندې توگه ترېته یادونه کوو:

الف- قولې عرف

هغې عرف ته وایي، چې د خلکو تر منځ د القاطو او خپرو په شکل رواج وي، لکه د لوط د قوم عمل، که څوک ووایي چې د لوط د قوم عمل یې تر سره کړی دی نو که ولیدل شي چې د لوط د قوم اعمال خو پېر دي، لکه، د سپیو جنگول، لاسونه پړکول، کوتر بازی، له ترانو څخه د خپلو خواهشاتو پوره کول او داسې نور.

خو په افغاني ټولنه کې که څوک ووایي چې د لوط د قوم عمل یې کړی دی، له دې څخه هدف له ترانو څخه د خپل خواهش پوره کول دي

ب- فعلې عرف

دا عبارت له هغې عرف څخه دی چې په ټولنه کې یې خلک د یو عمل په څېر اجرا کوي لکه ولور، یا تیځو ته د میراث نه ورکول، یا مهر

موجل او مهر معجل

۲- د خاص او عام په اعتبار سره د عرف ډولونه:

د خاص او عام په اعتبار سره عرف په دوه برخو باندي وېشل شوی دی، چې يو ته عام عرف وايي او بل ته خاص عرف وايي.

الف- عام عرف: عام عرف عبارت له هغې عرف څخه دی، چې په ټول قلمرو کې يا د يو دولت د اکثر و خلکو له خوا عملي کېږي يا په بل عبارت هغه عرف ته ويل کېږي، چې هېڅ يوې طبقې ته ځانگړی شوی نه وي. يا په بل عبارت عام عرف هغې ته ويل کېږي، چې د صحابه وو له زمانې څخه راپه دې خوا جاري وي او مجتهدينو منلی او عملي کړی وي.

ب- خاص عرف: له هغه ځانگړي شي څخه عبارت دی، چې په يوې ډلې پورې تړلی وي.

۳- قانون سره د رابطې په اعتبار د عرف ډولونه:

په دې اعتبار سره عرف په درې برخو وېشل شوی دی

الف- د قانون تکميلونکی عرف: مورې مخکې د افغانستان د مدني قانون (۲) ماده ذکر کړه، چې که په قانون او شريعت کې د مسئلې حل نه و، نو په دې صورت کې عرف ته مراجعه کېږي، چې همدغه حالت د قانون تکميل گڼل کېږي.

ب- د قانون همکار عرف:

کله داسې وي چې د يوې مسئلې لپاره يو څه مسایل قانون پېش بيني کړي وي او يوه برخه يې عرف پېش بيني کړې وي، يا د عرف په اساس حل او فصل شوي وي. لکه د افغانستان د مدني قانون (۱۴۸۲) ماده داسې صراحت لري:

۱۴۸۲ ماده: ((تعهد کوونکي مکلف دي، هغه اضافي سامان چې د

کار اجرا کول یې ایجابوي په خپل مصرف برابر کړي، مگر دا چې د کسب گرو عرف یا د دواړو خواوو موافقه په بل ډول وي ((

ج- د قانون مخالف عرف:

کله داسې وي چې عرف د قانون مخالف وي، لکه ولور، په بدو کې د بنځو ورکول او داسې نور.

اوس دلته پوښتنه واقع کېږي؛ که عرف د قانون یا شریعت خلاف وي، حقوقي منبع ګڼل کېږي؟

په دې اړه لاندې توضیح ورکول شوی ده:

- که عرف د قانون مخالف وي نو د مدني قانون (۲) مادې د حکم په اساس عرف اعتبار نه لري

که د شریعت سره په ټکر کې وي نو دا به دوه علتونه لري، یو که د نص سره په ټکر کې وي، نو په دې صورت کې نص ته اعتبار ورکول کېږي او عرف اعتبار نه لري او که چېرې له فقهي مسایلو سره په ټکر کې وي، یانې نص موجود نه وي بلکې د اجتهاد له مخې د هغې حکم ثابت شوی وي، نو په دې صورت کې عرف ته په خپله زمانه کې اعتبار دی، ځکه چې مجتهد په ګڼ شمېر مسلو کې د خلکو د عاداتو مطابق حکم کوي، نو په دې اساس بې شمېره احکام د زمان په اوښتو سره او یا د یو ضرورت په پیدا کېدو سره بدلون پیدا کوي، نو همدا وجه ده چې په معاصر وخت کې علماء د قرآن کریم په تعلیم، اذان او امامت باندې اجرت (اجوره) اخیستل جایز ګڼي، ځکه چې که خلک په بل کار بوخت شي، نو په دې صورت کې د قرآن کریم تعلیم او تعلم له منځه ځي، سره ددې چې امام ابو حنیفه رح او یاران یې په طاعاتو کې اجرت اخیستل ناروا بولي

اماد هغوی زمانه اوسني عصر سره ډېر توپیر لري چې نه مقایسه کېږي (فقهې قواعد، ۹۶).

نهم جز- د عرف او عاداتو گټې او زیانونه:

دا چې عرف او عادات د حقوقو له اصلي منابعو څخه یوه منبع ده، راځو دې ته چې خپله عرف او عادات گټې او نواقص لري، که نه؟ په دې اړه باید ووايو، چې عرف او عادات گټې او نواقص دواړه لري، چې له هریو څخه په جلا جلا ډول یادونه کوو.

د عرف او عاداتو گټې:

د عرف گټې په لاندې ډول دي:

- ۱- لکه څرنګه چې د حقوقو درېیمه اصلي منبع ده، نو هر وخت چې عرف او قانون سره مقایسه کړو، نو لیدل کېږي، چې عرف له طریقو څخه لاسته راغلي، چې حقوقي قواعد له هغې څخه استخراج کېږي.
- ۲- عرف د ټولني نظریات او تحولات تعقیبوي او د ټولني د ظروفو په نظر کې نیولو سره تغیر کوي او نوی قواعد ایجادوي، چې د دولت مداخلې ته ضرورت نه لري.

د عرف او عاداتو زیانونه:

عرف او عاداتو لاندې زیانونه لري:

- ۱- عرف او عادات کې چې کله هم کوم تغیر او تحول رامنځته کېږي، هغه ډېر بطني او سست وي، عرف سمدلاسه منځته نه راځي، بلکې زیات وخت غواړي.
- ۲- عرف د یو واحد سیاسي نظام وسیله نه ګڼل کېږي، بلکې د سیاسي نظام وحدت د حقوقو د قواعدو په اساس رامنځته کېږي.
- ۳- د عرف او عاداتو تشخیص ډېر مشکل دی او د ډېر دقت نه وروسته ثابتېږي، چې د حقوقو منبع ګڼل کېږي.

دويم مبحث- د افقي حقوقو فرعي منابع:

هر وخت چې د يوې موضوع د حل لاره په اصلي منابعو کې پيدانه شي، نو له هغې څخه وروسته فرعي منابعو ته رجوع کېږي او په هغې کې د نوموړې موضوع د حل لپاره لاره پيدا کوي، ددې لپاره چې د فرعي منابعو په اړه ښه پوه شو، لاندې موضوعات روښانه کوو.

فرعي منابع او اصلي منابع يو له بل سره څه توپير لري؟ بل دا چې فرعي منابع په څو برخو وېشل شوي دي؟

د اصلي منابعو په تشرېح کې دا خبره روښانه شوې، چې اصلي منابع له هغو منابعو څخه عبارت دي، چې لاندې درې خصوصيات ولري:

۱- له اصلي منابعو څخه مستقيماً استفاده کېږي

۲- اصلي منابع اجباري او الزامي جنبه لري

۳- قضات او محاکم په اصلي منابعو باندې استناد کوي

پورته درې صفتونه، چې اصلي منابعو لپاره ذکر شوي، د همدغه خصوصياتو برعکس خصوصيات په فرعي منابعو کې شتون لري، چې د همدغه خصوصياتو په اساس دغه دواړه منابع يو له بله جلا کېږي

د فرعي منابعو خصوصيات:

۱- له فرعي منابعو څخه مستقيماً استفاده نه کېږي

۲- فرعي منابع الزامي او اجباري جنبه نه لري

۳- قضات او محاکم د حکم په وخت کې مستقيماً پر فرعي منابعو

استناد نه شي کولای

البته د يوې خبرې يادونه ضروري برېښي چې له فرعي منابعو څخه په غير مستقيم ډول استفاده هم کېږي، د قضاتو د تصميم او د قانون په تفسير، ايجاد، تغيير او تبديل کې له استفادې څخه وروسته اجباري

جنبه هم پیدا کوي او بیا پرې استناد هم کېږي چې همدغه موضوع د فرعي منابعو له تشریح څخه وروسته بڼه روښانه کېږي.

دویمه کومه نقطه چې روښانه کول غواړي هغه داده چې، فرعي منابع په څو برخو باندې وېشل شوي دي؟ او دا وېشنه د کوم معیار په اساس شوې ده؟

فرعي منابع په دوه برخو باندې وېشل شوي دي، چې له قضایي رویې او دوکتورینو څخه عبارت دي. د دغه دواړو د وېشل لپاره کوم خاص معیار په نظر کې نه دی نیول شوی، خو اعتبار یې د قوت او ضعف په اساس دی او هغه په دې مانا چې په فرعي منابعو کې د یوې موضوع په اړه د حل لاره موجوده نه وي، نو بیا د فرعي منابعو څخه په لومړي قدم کې قضایي رویې ته مراجعه کېږي، که چېرې قضایي رویه کې د مسئلې لپاره د حل لاره موجود وه، نو په دې صورت کې دوکتورینو ته مراجعه نه کېږي او که چېرې احياناً په قضایي رویه کې حکم موجود نه وي نو له هغې څخه وروسته به بیا دوکتورینو ته مراجعه کېږي، له دې توضیح څخه معلومه شوه چې د فرعي منابعو وېشل هم لکه د اصلي منابعو په څېر د قوت او ضعف په لحاظ د سلسله مراتبو په نظر کې نیولو سره شوی دی.

ددې لپاره چې د فرعي منابعو په هکله ښه پوه شو، ډولونه یې جلا جلا تر مطالعې لاندې نیسو.

لومړی مطلب - قضایي رویه:

لکه څرنګه چې مخکې هم دې خبرې ته اشاره شوې وه چې مقنن ددې توان نه لري، چې داسې قانون وضع کړي چې د ټولني د ټولو مشکلاتو د حل لپاره یې پېش بینی کړي وي، نو همدا علت دی چې د قانون د تطبیق

په وخت کې قضات او محاکم له مشکلاتو سره مخامخ کېږي، په دې صورت کې قضات مجبور دي چې په قانون کې دغه شته نواقص جبران کړي او یوه د حل لاره ورتنه او کارې، لیدل کېږي د قانون وضع، تصویب، د خلا ډکول، روښانه کول، یا د قانون تفسیر، د قضایه قوې کار نه دی، خو دا چې پرېکړه وکړي ته اشد ضرورت دی او وخت هم کم دی نو همدا علت دی چې قضایه قوې ته د دې واک ورکول شوی، چې د قانون تفسیر وکړي، په دې مانا چې د مشکلاتو د حل لپاره لاره ولټوي او کله چې قضات او محاکم د مسایلو لپاره د حل لاره پیدا کړي او په هغې باندې پرېکړه وکړي او همدغه پرېکړه د همدې محکمې یا نورو محاکمو له خوا تکرار شي له قضایي رویې څخه عبارت دی، خو د دې لپاره چې د قضایي رویه په اړه بهتر معلومات ترلاسه کړو لاندې عنوانونه باید مطالعه شي.

د قضایي رویې پېژندنه، د قضایي رویې د ایجاد عوامل، د قضایي رویې ډولونه، د قضایي رویې گټې او نواقص او له ځینو نورو فرعي عنوانو څخه یادونه شوې ده، چې هر یو جلا جلا تر مطالعې لاندې نیول شوي دي.

لومړۍ جز - د قضایي رویې تعریف:

د قانون د تطبیق په وخت کې کله داسې واقع کېږي، چې قضات او محاکم د قانون د خلا یا مغلقیت او پېچلتیا سره مخامخ شي او د نورو مراجعو له خوا دغه مشکلات درک شي، ددغې خلا او مغلقیت لپاره مقننه قوه اقدام وکړي او دغه مشکل لپاره د حل لاره ولټوي، چې دغه عمل ته تقنیني تفسیر وايي، اما کله داسې هم واقع کېږي، چې قضات د قانون د تطبیق په وخت کې له مشکلاتو سره مخامخ کېږي، خو د دغه

مشکلاتو د حل لپاره خپله د قضاتو او محاکمو له خوا قانون تفسیر پرې، چې دغه عمل ته قضایي تفسیر وایي او هر وخت چې همدغه قضایي تفسیر د دې محکمې یا بلې کومې محکمې له خوا تکرار شي دغه د محاکمو د پرېکړو تکرار په مشابه موضوعاتو کې عبارت له قضایي رویې څخه دی.

که د قضایي رویې اصطلاح پرته له قید او شرط څخه او یا په مطلق ډول په کار یوړل شي، نو هدف یې د قضایي اراوو مجموعه ده، ولې په خاص ډول د قضاتو له هغه تصمیم څخه عبارت دی، چې په مشابه موضوعاتو کې یو شان تصمیم ونیسي او دغه تصمیم دومره تکرار شي چې وویل شي که محاکم بیا د دې مشکل سره مخ شي نو همدا تصمیم به بیا نیسي او تکراروي به یې.

همدا علت دی، چې قضایي رویه د حقوقو له منابعو څخه یوه منبع گڼل کېږي.

اوس دلته یو سوال مطرح کېږي او هغه دا چې: هر وخت چې په یوه محکمه کې یو حکم صادر شي یا دا چې یوه پرېکړه وشي، آیا خپله همدغه محکمه او یا نور محاکم په دې باندې مکلف دي چې همدغه پرېکړه تکرار کړي؟

د دې پوښتنې په ځواب کې باید ووايو چې: د پرنسپل له مخې هېڅ یوه محکمه په دې باندې مکلفه نه ده چې د بلې محکمې له خوا صادر شوي پرېکړه تکرار کړي، حتی خپله همدغه محکمه هم په دې مکلفه نه ده.

اوس بله پوښتنه مطرح کېږي، چې ولې محاکم د یوې محکمې پرېکړه بیا تکراروي، چې په نتیجه کې قضایي رویه ایجادېږي؟ د دې لپاره چې دا پوښتنه ځواب شي، نو باید چې ووايو دا ځکه چې د قضایي رویې ایجاد ځانته علل او عوامل لري، چې

په لاندې ډول روښانه کېږي

دويم جز- د قضايي رويې د ايجاد عوامل:

د قضايي رويې د ايجاد لپاره دوه ډوله عمده عوامل شتون لري، يو ټولنيز او رواني عوامل دي او بل د محاکمو د طبقه بندي له مخې د قضايي رويې د ايجاد عوامل دي، چې هر يو جلا جلا تر مطالعې لاندې نيول شوي دي.

الف- د قضايي رويې د ايجاد رواني او ټولنيز عوامل:

هر وخت چې قضات او محاکم قانون تفسير کړي، يا دا چې په هغه صورت کې چې په قانون کې صراحت موجود نه وي، خو محاکم له همدې قانون څخه يو حکم استنباط کړي او د هغې په اساس د يو چا په اړه تصميم و نيسي نو په رواني او ټولنيز ډول نوموړي محاکم د هغې پرېکړې حمايت کوي او بيا يې تکراروي، دا چې ولې يې تکراروي عوامل يې عبارت دي له:

د وقت له حيثه:

کوم وخت چې دوی د لومړي ځل لپاره قانون تفسير کړي، نو په هغه وخت کې دوی له ډېر زيات دقت څخه پکې کار اخيستی وي، هلې ځلې يې کړې وې، مطالعات يې کړي وي، له نورو قضاتو څخه يې معلومات تر لاسه کړي وي، پخوانۍ پرېکړې يې هم ليدلې وي او يو څه وخت يې هم پرې ضايع کړی وي، نو دغه قضاتو ته خپل کار ډېر دقيق ښکاري او همدغه حکم بيا تکراروي

د سهولت له حيثه:

دوی چې کله يو ځل مخکې په يوه مشابه موضوع کې پرېکړه کړې وه، نو په هغې کې يې پلټنه کړې وه، نو د سهولت لپاره هغه حکم بيا تکراروي

د حیثیت له حیثه

دا چې قضاات او محاکم خپل خاص پرستیژ، حیثت او شخصیت لري، نو دوی ددې لپاره چې بله ورځ څوک ونه وایي چې وگورئ قاضي صاحب په یوه مشابه موضوع کې پرون یو رنگ او نن بل رنگه حکم کوي، البته سمه استفاده یې وکړه، نو حیثیت او شخصیت ته یې صدمه رسېږي، پس ددې لپاره چې حیثیت او شخصیت یې خوندي پاتې وي همغه پخوانی حکم بیا تکراروي،

د نښه لاسته راوړنې د ساتنې له حیثه

دا چې قضااتو قانون تفسیر کړی او یوه لاسته راوړنه لري، نو که همغه حکم تکرار کړي، ددې مانا دا ده چې خپل ابتکار او لاسته راوړنه یې ساتلې ده.

د ډاډمنتیا له حیثه

قاضي چې کله حکم وکړي، پر هغې ډاډمن وي، چې اشتباه ترې نه ده شوې او پرېکړه د ډاډ وړ ده.

ب- د محاکمو د طبقه بندۍ له حیثه د ایجاد عوامل:

په نړۍ کې مختلف حقوقي سیستمونه موجود دي او په هر یوه کې د محاکمو جوړښت او تشکیل د سلسله مراتبو په اعتبار جلا جلا برخو باندې وېشل شوي دي، چې یو تعداد هېوادونو کې محاکم په درې برخو وېشل شوي دي، چې هغه عبارت دي له:

ابتدایه محکمه، استیناف محکمه او ستره محکمه، چې افغانستان هم په همدې گروپ کې راځي چې مور لومړی د افغانستان اسلامي جمهوریت د قضایه قوې یا محاکمو تشکیل او جوړښت په ډېر لنډ ډول ذکر کوو او په دویم قدم کې بیا دې خبرې ته اشاره کوو چې ولې یوه محکمه د بلې محکمې پرېکړې تکراروي

په افغانستان کې د محاکمو تشکیل او جوړښت.

په افغانستان کې د محاکمو تشکیل او جوړښت په درې برخو باندي وېشل شوی دی.

ابتدایه محکمه، استیناف محکمه او د تمیزیا ستره محکمه چې هره یوه جلا جلا تر مطالعې نیسو.

۱- /ابتدایه محکمه:

لکه څرنګه چې له نوم څخه یې معلومېږي، چې ابتدایه محکمه نسبت استیناف محکمې او سترې محکمې ته په ټیټه سطحه کې قرار لري او د ابتدایه محکمو پر پکړې د عدم قاطعیت په صورت کې استیناف محکمې ته د حل لپاره وړاندي کېږي، چې په ټولو اداري واحدونو او ښارونو کې موجودې وي، چې د یوانونه یې عبارت دي له:

- د جزا عمومي دیوان

- مدني دیوان

- د عامه حقوقو دیوان

- د عامه امنیت دیوان

- د ترافیکي جرایمو دیوان

ولې ددې خبرې یادونه باید وکړو چې د ولسوالۍ په ابتدایه محکمه کې ټول دیوانونه یواځې د همغه ولسوالۍ د قاضیانو له خوا تر سره کېږي، البته هر دیوان جلا جلا قاضیان لري او ټولې پر پکړې کوي پرته نه هغه پر پکړو چې د هغې لپاره جلا اختصاصي محکمه موجوده وي. لکه: د اطفالو ابتدایه محکمه، د شخصي احوالو ابتدایه محکمه او نور....

۲- /استیناف محکمه:

استیناف محکمه د سلسله مراتبو په لحاظ له ابتدایه محکمې څخه لوړه او له سترې محکمې څخه ټیټه ده، ټولې پر پکړې چې په ابتدایه

محکمه کې پرې قناعت ونه شي، استیناف محکمې ته محول کېږي او
د هغې پرېکړې د عدم قناعت په صورت کې د تمیز محکمې ته محول
کېږي، چې لاندې دیوانونه لري

- د جزا عمومي دیوان

- د عامه حقوقو دیوان

- د عامه امنیت دیوان

- د تجارتي دیوان

- د اطفالو دیوان

- د شخصي احوالو دیوان

- د مدني دیوان

۳- ستره محکمه:

ددې محکمې له نوم څخه معلومېږي، چې د قوت په لحاظ له نورو
دواړو څخه اوچت مقام لري او په دې مانا چې د دواړو پرېکړې سترې
محکمې ته محول کېږي، البته په دې ځای کې ددې خبرې یادونه
ضروري ده چې ستره محکمه یواځې ددې نقطې له حیثه چې پرېکړه
قانونیت لري او کنه بیا غور کېږي

ستره محکمه نهه غړي لري، چې یو یې رئیس او همدغه نهه غړي د
سترې محکمې عالي شورا گڼل کېږي
چې لاندې دیوانونه هم لري

- د جزا عمومي دیوان

- د عامه حقوقو او مدني دیوان

- د تجارتي دیوان

- د عامه امنیت دیوان

له نورو توضیحاتو څخه صرف نظر شوی خو یواځې د یوې پوښتنې

ځواب ورکول کېږي، چې ولې یوه محکمه د بلې محکمې حکم تکراروي

د دې پوښتنې په ځواب کې باید ووايو، چې هره محکمه ځانته ځانته عوامل لري چې په لاندې ډول روښانه کېږي

- عین محاکم، موازي محاکم، تحتاني محاکم، فوقاني محاکم، چې هر یو جلا جلا دلایل او عوامل لري، مورځو وارو، چې لومړی عین محاکم تر مطالعې لاندې ونیسو.

- عین محاکم

ولې عین محاکم خپل پخوانی حکم تکراروي؟

یاد محاکم د لاندې دلایلو له مخې خپل پخوانی حکم په مشابه مسایلو کې تکراروي

۱- د سهولت له حیثه:

یانې کوم وخت چې دوی د لومړي ځل لپاره قضایي تفسیر ترسره کړي، نو دوی په دې تفسیر کې ډېرې هلې ځلې کوي او له زیات دقت څخه یې کار اخلي او پوره وخت پرې ضایع کوي، نو که چېرې د دویم ځل لپاره همداسې یوه مشابه موضوع محکمې ته راشي، نو په دې صورت کې د دویم ځل لپاره سهولت په دې کې دی چې همغه پخوانی حکم تکرار کړي

۲- د حیثیت له حیثه:

که چېرې قاضي د لومړي ځل لپاره قانون تفسیر کړي او د یوې مسئلې لپاره د حل لاره پیدا کړي او حکم پرې وکړي، کله چې د دویم یا درېیم ځل لپاره همدغه مشابه موضوع رامنځته شي نو په دې صورت کې که قاضي بیا تفسیر کوي او حکم تغیروي، نو په ټولنه کې د دوی په هکله شک کوي او حیثیت ته یې صدمه رسېږي نو د دې لپاره چې

خپل حیثیت یې ساتلی وي نو پخوانی حکم تکراروي
۳- د ډاډمنتیا له حیثه:

کله چې دوی د لومړي ځل لپاره قانون تفسیر کړي، نو په هغه باندې
ډاډمن وي، ځکه چې له دقت څخه وروسته یې د لومړي ځل لپاره
پرېکړه کړې وه، نو په همدې ډاډ سره پخوانی حکم بیا تکراروي
- موازي محاکم:

موازي محاکم عبارت له هغې محاکمو څخه دی، چې د سلسله
مراتبو په لحاظ استیناف محکمې او یا د ولسواليو ابتدایي محکمې
چې یو له بل سره موازي محاکم دي

نو په دې صورت کې داسې یوه پوښتنه مطرح کېږي چې؛

موازي محاکم ولې یو د بل حکم تکراروي؟

ددې پوښتنې د ځواب لپاره لاندې دوه دلایل موجود دي

۱- د سهولت له حیثه:

کله چې د لومړي ځل لپاره موازي محکمې قانون تفسیر کړي او
پرېکړه یې کړې ده، نو دوی په دې باندې ډاډمن وو، نو که همدا سې یوه
مشابه موضوع یوې موازي محکمې ته راشي، نو دغه موازي محکمه د
پخوانۍ محکمې قضایي تفسیر تکراروي او دا ځکه چې دوی په هغه
باندې ډاډ او باور لري

- فوقاني محاکم:

فوقاني محاکم عبارت له هغې محاکمو څخه دي چې د سلسله مراتبو
په لحاظ له بلې محکمې څخه قوت ولري، لکه ستره محکمه د استیناف
له محکمو څخه قوت لري، او استیناف محاکم د ابتدایه محکمو څخه
قوت لري

اوس پوښتنه داده، چې؛ پورتني محاکم ولې د ښکتنیو محاکمو

حکم په مشابه موضوعاتو کې تکراروي؟
دلاندې دلایلو په اساس دغه حکم تکراروي

۱- د سهولت له حیثه:

دوی پرته ددې چې غور او بحث وکړي، یا دا چې وخت پرې ضایع کړي، د بنسټني محکمې حکم تکراروي، چې دا هم دوی ته سهولت دی

۲- د وادمنتیا له حیثه:

څرنګه چې بنسټني قضات د پورتنیو محاکمو له خوا ټاکل کېږي، نو هغوی په دې باندې وادمن دي، چې بنسټني محاکم مسلکي، پاک او تجربه لرونکي اشخاص دي او پرېکړه یې دقیقه ده.

۳- د حیثیت له حیثه:

که پورتنی محاکم د بنسټنیو محاکمو حکم مات کړي، یا دا چې تکرار یې نه کړي، نو په دې صورت کې خلک پر دوی باندې نیوکه کوي، چې د قضاتو په تعیین او ټاکنه کې یې دقت نه دی کړی او غیر مسلکي اشخاص یې مقرر کړي دي، نو په دې اساس چې خپل حیثیت وساتي او د بنسټنیو محاکمو حکم تکراروي

- تحتانی محاکم:

له هغې محکمو څخه عبارت دي، چې د سلسله مراتبو په لحاظ په ټیټه درجه کې قرار لري

دا چې بنسټني محاکم ولې د پورتنیو محاکمو قضایي تفسیر تکراروي، نظر لاندې دلایلو ته

۱- د سهولت له حیثه:

د تېر په څېر دوی ته هم اسانه لاره همدا ده چې د بلې محکمې حکم تکرار کړي

۲- د وادمنتیا له حیثه:

ښکتنی محاکم د پورتنیو محاکمو د قضاتو په نسبت د کمې تجربې لرونکی دی او پورتنی محاکم د صلاحیت او قوت په لحاظ له دوی څخه اوچت دي او دوی د هغې په تفسیر باندې وادمن دي، نو ځکه د هغوی حکم تکراروي

۳- د حیثیت له حیثه:

دا چې د ښکتنیو محاکمو پر پکړې پورتنی محاکم بیا د غور او بحث لاندې نیسي، نو په دې صورت کې ښکتنی محاکم د پورتنیو محاکمو حکم تکراروي، چې بیا د هغوی له خوا د دوی پر پکړه تائید شي، نو کله چې د یوې ښکتنی محاکمې حکم د پورتنی محاکمې له خوا تائید شي نو د دوی د حیثیت ساتنه کېږي او په برعکس حالت کې یې حیثیت ته صدمه رسېږي

درېیم جز- د قضایي رویې ډولونه:

قضایي رویه د قضاتو د پکړو تکرار دی، چې دا هم په ملي او هم په بین المللي سطحه رامنځته کېږي، نو په همدې وجه قضایي رویه په دوه برخو باندې وېشل شوې ده، چې یو یې په ملي سطحه او بل یې په بین المللي سطحه ده، چې هر یو جلا جلا تر مطالعې لاندې نیول شوي ده.

الف- قضایي رویه په ملي سطحه:

کله چې د یو دولت د قلمرو په داخل کې یا دا چې د داخلي محاکمو له خوا د نوموړي دولت پورې مربوط قوانینو کې خلا یا مغلقتیت موجود وي او دغه خلا د ملي محاکمو له خوا ډکه شي او یا دا چې مغلقتیت یې ساده شي دا قضایي تفسیر گڼل کېږي او هر وخت چې دغه قضایي تفسیر د داخلي محاکمو له خوا په مشابه موضوعاتو کې تکرار

شي، له ملي قضايي رويي څخه عبارت ده.

ب- قضايي رويه په بين المللي سطحه:

ځينې وخت مساييلو کې داسې اختلافات رامنځته کېږي، چې خارجي عناصرو لري او د يو دولت پورې مربوط نه وي نو په دې صورت کې د هغوی د اختلافاتو د حل او فصل لپاره د عدالت بين المللي محکمې ته استول کېږي، هر وخت چې د عدالت بين المللي محکمه د نوموړو مساييلو لپاره په بين المللي سطحه په قانون (بين المللي معاهداتو) کې خلا يا مغلقيت وويني او دغه خلا يا مغلقيت د عدالت د بين المللي محکمې له خوا تفسیر او همدغه تفسیر په څو مشابه موضوعاتو کې د عدالت بين المللي محکمې له خوا تکرار شي، له بين المللي قضايي رويي څخه عبارت ده.

خلورم جز- د قضايي رويي گټې او نواقص:

دا چې قضايي رويه د آفاقي حقوقو فرعي منبع ده او په اکثره دولتونو کې پلې کېږي، چې د عملي کېدو په صورت کې گټې او تاوانونه دواړه لري، مور په لومړي قدم کې د قضايي رويي گټې او په دويم قدم کې يې نواقص تر مطالعې لاندې نيسو.

د قضايي رويي گټې:

قضايي رويه دوه گټې لري

۱- د وخت د نه ضايع کېدو له حيثه:

هر وخت چې قضات او محاکم په جلا جلا ډول قانون تفسیروي، نو د ټولو قضاتو وخت ضايع کېږي او که چېرې په يوه محکمه کې قانون تفسیر شوی وو، نور محاکم له همدې تفسیر څخه استفاده کوي، نو د وخت د ضايع کېدو مخه نيول کېږي او ددې تر څنگ د قضاتو وخت پرې نه ضايع کېږي، د چا په اړه چې پرېکړه کېږي د هغې وخت هم نه

ضایع کېږي، او په ټاکلي وخت کې د هغوی په اړه تصمیم نیسي.

۲- په پرېکړو کې د مختلفو لارو د مخنیوي له حیثه:

کله چې قضات او محاکم د یوې محکمې حکم په نورو مشابه موضوعاتو کې تکرار کړي، نو په دې صورت کې د قضاتو په پرېکړو کې یو استحکام او ثبات رامنځته کېږي او که دا کار ونه شي نو بیا به هر قاضي جلا حکم کوي او د هرې مسئلې لپاره به جلا پرېکړه کېږي، چې په دې کار سره به وحدت له منځه لاړ شي.

د قضایي رویې نواقص:

قضایي رویه دوه نواقص لري

۱- د اشتباه د تکرار له حیثه:

که چېرې په لومړي سر کې قضات او محاکم د قانون د تفسیر په وخت کې اشتباه وکړي نو تر څو پورې چې له دغه تفسیر څخه استفاده کېږي، تر هغه وخت پورې به دغه اشتباه تکرارېږي.

۲- د پرمختګ او ابتکار د مخنیوي له حیثه:

په اکثر حالاتو کې یوه محکمه د ځینې خاصو دلایلو په اساس د نورو محاکمو قضایي تفسیر تکراروي، خاصاً ښکتنی محاکم د پورتنیو محاکمو د پرېکړو تابعداري کوي او خپل نظریات نه ورکوي، نو په دې صورت کې هغه ابتکار او پرمختګ چې دوی کولای شو، له هغه څخه مخنیوي وشو.

دویم مطلب- دوکتورین:

لکه څرنګه چې مخکې دې خبرې ته اشاره شوې ده، چې دوکتورین د آفاقي حقوقو له اصلي منابعو څخه نه ګڼل کېږي او یوه فرعي منبع کېدای شي، دا په دې مانا چې د علماوو له نظریاتو څخه مستقیماً استفاده نه کېږي، اجباري جنبه هم نه لري او نه پرې استناد کېږي، البته

په غیر مستقیم ډول کله کله دغه خصوصیات کسب کوي، نو ددې لپاره چې دوکتورین بنه وپېژنولاندې موضوعات باید مطالعه کړو.

لومړۍ جز- د دوکتورینو پېژندنه:

د دوکتورین په لغت کې د نظر او فکر په مفهوم سره استعمال شوي دي او په اصطلاح کې د حقوق دانانو او علماوو د هغه نظریاتو له مجموعې څخه عبارت دي، چې د قانون او حقوقي قواعدو د خلا او مغلقت په اړه یې رایه کړې وي او همدغه نظریات په نشراتي ارګانونو کې نشر شي.

اوس دلته یوه پوښتنه مطرح کېږي چې؛ کوم نظریات دوکتورین ګڼل کېږي؟

څرنگه چې لیدل کېږي او په قضایي رویه کې موږ مطالعه کړل چې په رسمي انداز کې د حقوقي قواعدو صحیح او درست مفهوم رایه کوي، پداسې حال کې چې علماء او حقوق دانان په غیر رسمي ډول نوې وړاندیزونه رایه کوي، چې په دې کې د محاکمو په رایه باندې انتقاد شوی وي، د قوانینو مصالح او مفاسد په ګوته کړي، د هغه عرف او عاداتو طبقه بندي کول چې قانون جوړوونکی له هغې څخه د قانون د تصویب په وخت کې استفاده کړي وي.

همدارنگه د حقوقي قواعدو ګټې او نواقص په ګوته کول او د هغې د حل لپاره وړاندیز کول او داسې نور د علماوو او حقوق دانانو نظریات شمېرل کېږي.

دلته یوه بله پوښتنه هم مطرح کېږي او هغه دا چې؛ د علماوو نظریات په کومو نشراتي ارګانونو کې نشر شي، ترڅو اعتبار لري؟ ټول نشراتي ارګانونه اعتبار لري، لکه کتاب، تحقیق، مقاله، مجله، اخبار، رساله، راډیو، تلویزون او نور ټول جراید، نشراتي

ارگانونه بلل شوي دي او د دوکتورینو د ایجاد لپاره کفایت کوي دلته یوه بله پوښتنه هم مطرح کېږي چې؛ د قضاتو او علماوو نظریات یو بل سره فرق لري او که نه؟ په دې اړه باید ووايو، چې د قضاتو نظر هر وخت که د قانون په هکله ورکړي او پرېکړه وکړي، رسمي جنبه لري او په همدغه موضوع کې د دولت سیاسي قدرت د هغې حمایت کوي ولې د علماوو نظریات کومه رسمي جنبه نه لري او نه د دولت له سیاسي قدرته برخمن دي، اوس دلته یوه بله پوښتنه هم مطرح کېږي او هغه دا چې، د علماوو نظریات چې نه رسمي جنبه لري او نه د دولت د سیاسي قدرت له حمایت څخه برخمن دي، نو په قانون او قضایي رویې باندې څه نفوذ او تاثیر لري؟

دویم جز د دوکتورینو نفوذ په قانون او قضایي رویه کې؛ د دې لپاره چې دا پوښتنه ځواب کړو، په قانون او قضایي رویه باندې د دوکتورینو نفوذ جلا جلا مطالعه کوو، البته ملي او بین المللي موضوع هم په نظر کې نیول شوي ده. په ملي سطحه د دوکتورینو نفوذ او تاثیر په قانون او قضایي رویه کې؛

په ملي سطحه دا مانا چې کله حقوق دانان او علماء دیو دولت د قلمرو په داخل کې حقوقي مسایل توضیح، روښانه او یادا چې د هغوی د گټو او نواقصو په اړه نظریات ارایه کړي دا په ملي سطحه دوکتورین گڼل کېږي. دا چې دوکتورین نه الزامي جنبه لري او نه ترېنه مستقیماً استفاده کېږي، ولې بیا هم په غیر مستقیم ډول په قانون او قضایي رویې نفوذ لري، چې هر یو جلا جلا تر مطالعې لاندې نیسو.

د دوکتورينو نفوذ په قانون کې:

هر وخت چې مقنن غواړي نوی قانون وضع کړي، یا د پخواني قانون خلا ډکه کړي، یا دا چې غواړي د پخواني قانون مغلقيت ساده کړي او یا دا چې غواړي په پخواني قانون کې تغييرات او اصلاحات راولي، نو په دې صورت کې مقنن کوښښ کوي، چې د ټولني ټولې خواوې مطالعه کړي، لکه دين، مذهب، عرف او عادات، همدارنگه اقتصادي، ټولنيز، جغرافيوبي او تاريخي وضع او حالات مطالعه او معلومات تر لاسه کړي، چې معمولاً د دغه پورته معلوماتو اکثره برخه د علماوو له خوا په هر اړخيزه توگه روښانه شوي وي او مقنن په دې صورت کې له هغې څخه معلومات تر لاسه کوي او د هغې په نتيجه کې په قانون کې تغييرات، اصلاحات، د قانون خلا ډکول او مغلقيت ساده کول او يا د نوي قانون په جوړولو کې استفاده کوي، چې دغه نقاط داسې روښانه شوي دي

۱- د قانون د ايجاد له حيثه:

هر وخت چې علماء او حقوق دانان په ټولنه کې د پرمختگ، انکشاف، امن، نظم او د سپلين په اړه نظريات ورکړي او مقنن د همدغو نظرياتو په اساس نوی قانون تصويب کړي، دلته ليدل کېږي، چې د دوکتورين د قانون په ايجاد کې نقش او نفوذ لري

۲- د دوکتورينو نقش اورول د قوانينو په اصلاح او تغيير کې:

هر وخت چې علماء په قانون کې نواقص وگوري نو د هغوی په اړه په تفصيل سره ليکنې کوي، چې مقنن د همدغه ليکنو په نظر کې نيولو سره په قانون کې تغييرات او اصلاحات راولي، موږ گورو چې دوکتورين د قانون په اصلاحاتو او تغييراتو کې نقش اورول لري

۳- د دوکتورینو نقش د قانون په استحکام کې:

هر وخت چې قانون د مقننه قوې له خوا وضع شي او علماء وگوري چې په قانون کې مثبت ټکي شتون لري او علماء په خپلو نظرياتو کې د قانون مثبت ټکي په گوته کړي، ددې مانا داده چې د مقننه قوې قانون يې تائيد کړی دی او هر وخت چې د علماء و له خوا قانون تائيد شي، نو هغه قانون په ټولنه کې استحکام پيدا کوي چې په همدې اساس ويل کېږي، چې دوکتورين د قانون په استحکام کې فوق العاده رول او نقش لوبوي.

د دوکتورینو نقش او نفوذ پر قضايي رويي:

قضايي رويه د قضاتو او محاکمو له خوا د قانون له تفسير څخه رامنځته کېږي، هر وخت چې د قانون قضايي تفسير په څو نورو مشابه موضوعاتو باندې په تکراري ډول تطبيق شي، قضايي رويه گڼل کېږي، هر کله چې قضات او محاکم د قانون خلا ډکوي، يا دا چې مغلقيت روښانه کوي، نو په دې صورت کې هم د دوکتورين مهم رول او نقش لري، چې په لاندې درې نقطو کې زيات ليدل کېږي.

۱- د دوکتورين رول او نقش د قضايي رويي په

ايجاد کې:

کله چې د علماء له خوا په قانون کې خلا وليدل شي، يا دا چې مغلقيت وليدل شي، نو په دې صورت کې دغه خلا په خپلو نظرياتو کې ډکه کړي او مغلقيت ساده کړي او کله چې بيا قضات او محاکم د قانون د تطبيق په وخت کې د خلا او مغلقيت سره مخامخ شي او د خلا په ډکولو او د مغلقيت په ساده کولو کې د علماء و له نظرياتو څخه استفاده وکړي او د هغوی په نظر کې نيولو سره قانون تفسير کړي او همدغه تفسير د همدې محکمې يا نورو محاکمو له خوا تکرار شي،

قضايي رويه ترېنه رامنځته کېږي چې په دې صورت کې ليدل کېږي چې
د قضايي رويې په ايجاد کې دوکتورين نفوذ او رول لري

۲- د دوکتورينو نقش او نفوذ د قضايي رويې په تغيير او

اصلاح کې

کله چې په قانون کې خلا يا مغلقيت موجود وي او د قضاتو له خوا
خلا ډکه او مغلقيت روښانه شي او همدغه تفسير د قضاتو له خوا تکرار
شي، دلته قضايي رويه رامنځته شوه، وروسته د حقوق دانانو او علماو
له خوا وليدل شو چې پدغه خلا کې نواقص موجود دي، علماو و دغه
نواقص په خپلو ليکنو او نظرياتو کې اصلاح کړل، وروسته قضاتو د
علماو و د دغو نظرياتو په اساس په قضايي رويه کې تغييرات او
اصلاحت (تعديلات) راوړل، په دې صورت کې ليدل کېږي، چې د
قضايي رويې په تعديل کې دوکتورين مهم رول او نقش لري

۳- د استحکام له حيثه:

ځينې وخت د قضاتو له خوا قضايي رويه ايجاد شي، پدغه قضايي
رويه کې، ډېر مثبت ټکي موجود وي، علماء او حقوق دانان د دغه
مثبتو ټکو په هکله ليکنې کوي او دغه قضايي رويه تائيدوي، نو هر
وخت چې د هغوی له خوا قضايي رويه تائيده شوه، دلته ليدل کېږي،
چې د علماو و او حقوق دانانو نظريات يا دوکتورين د قضايي رويې په
استحکام کې نفوذ او تاثير لري

لکه څرنگه چې په ملي سطحه دوکتورين شته دی، په بين المللي
سطحه هم موجود دي او په دې مانا، چې کله حقوق دانان او علماء د
هغه موضوعاتو په اړه ليکنې کوي او نظريات ورکوي، چې خارجي
عنصر پکې موجود وي يا دا چې خارجي جنبه لري، دغه بين المللي
دوکتورين گڼل کېږي

چې په بين المللي سطحه دوكتورين هم په قضايي رويه او هم په قانون کې فوق العاده تاثير او نفوذ لري، چې هغه هم په درې ټکو کې:

- د ايجاد له حيثه

- د تغيير او اصلاح له حيثه

- د استحکام له حيثه

چې دغه تاثيرات په ملي او بين المللي سطحه يو شان دي او په ملي سطحه توضیح شول او بيا تکرار ته يې ضرورت نشته دی.

درېيم جز- د وکتورينو گټې او نواقص:

مخکې هم دې خبرې ته اشاره شوې ده، چې اصلي منابع او فرعي منابع دواړه گټې او نواقص لري، چې د هر يو گټې او نواقص يو له بل سره فرق هم لري، چې له هغې جملې څخه دوكتورين هم گټې او نواقص لري، د ښه پوهېدو لپاره هر يو جلا جلا تر مطالعې لاندې نيسو.

د وکتورينو گټې:

دكتورين لاندې گټې لري

۱- د دقت له حيثه:

هر وخت چې په قانون کې خلا يا مغلقيت موجود وي او علماء د هغې په هکله ليکنه کوي، نو دا ليکنه يا اصلاحات چې هغه د خلا ډکول يا د مغلقيت ساده کول دي، ډېر دقيق وي، دا ځکه چې د يوې خوا خودوی مسلکي او تجربه لرونکي اشخاص دي او له بلې خوا يې په خپله خوښه او رضا باندې دا ليکنه کړې ده.

۲- د شخصي ملا حظاتو د عدم موجوديت له حيثه:

کله چې علماء او حقوق دانان د قانون د خلا ډکولو يا مغلقيت د ساده کولو په هکله اقدام کوي، نو دوی په دې کې کومه شخصي

ملاحظه نه لري او دا ځکه چې دوی ته خو دعوه نه ده راجع شوې چې چا دا جرم کړی، بل دا چې حقوق دانان په دې هم نه پوهېږي چې څوک به دا جرم کوي او په دې هم نه پوهېږي، چې قضات او محاکم به د دوی له نظرياتو څخه استفاده کوي، نو په دې اساس هېڅ ډول شخصي ملاحظات پکې نه مطرح کېږي.

د دوکتورينو نواقص:

دوکتورين لاندې نواقص لري:

۱- مستقيماً استفاده ترې نه کېږي:

هر وخت چې علماء او حقوق دانان د قانون په اړه ليکنه وکړي يادا چې نظر ورکړي، قضات او محاکم د پرېکړو په وخت کې په دې باندي مجبور نه دي، چې د هغوی د نظريې مطابق فيصله وکړي، يانې الزامي جنبه نه لري.

۲- استناد پرې نه کېږي:

د علماء او حقوق دانانو نظريات که ډېر دقيق او په ځای هم وي، خو قضات او محاکم مستقيماً په هغې باندي استناد نشي کولای.

دویمه برخه

عندي يا ذاتي حقوق

څرنگه چې وړاندې مو يادونه وکړه، چې حقوق په دوو ماناوو سره کارول کېږي، يو دا چې د قواعدو او مقرراتو مجموعه ده، چې ټولنيز روابط ترتيب او تنظيموي، يا دا چې په اشخاصو حکومت کوي، دويم دا چې حقوق د يو ډول امتياز، صلاحيت او تسلط څخه عبارت دي چې د حقوقي قواعدو له لورې د اشخاصو د اړيکو د تنظيم لپاره د هغوی د يوزيات شمېر په گټه د نورو په وړاندې ايجادېږي.

عندي حقوق په حقيقت کې د حقوقو د مفهوم همدغه دويم ډول په خپله غېږ کې رانغاړي او د حقوقي قواعدو په څېر مجدد او کلي نه دی، بلکې همپشه يو معين کس پورې اړه لري.

واقعيت دا دی چې عندي حقوق له هغه قدرت او صلاحيت څخه عبارت دي چې په وسيله يې يو شخص په ټولنيز ژوند کې گټه پورته کوي، ددې لپاره چې شخص له خپل حق څخه په ښه ډول استفاده وکړي، نو لازمي ده چې د آفاقي حقوقو له خوا بايد فردي حقوق معتبر وگڼل شي. او حمايت يې وکړي، په دې مانا چې د اجراء تضمين يې وکړي.

دې لپاره چې د عندي حقوقو په اړه ښه پوه شو لازمي ده چې، لاندې عنوانونه مطالعه کړو.

د عندي حقوقو پېژندنه، د عندي حقوقو موضوع، د عندي حقوقو منابع، د عندي حقوقو ډولونه، چې د ښه پوهېدو لپاره هر يو، جلا جلا تر مطالعې لاندې نيسو.

لومړی څپرکی

د عندي حقوقو پېژندنه

د دې لپاره چې عندي حقوق ښه وپېژنو لاندې درې سرليکونه باید مطالعه کړو، د عندي حقوقو تعريف، د عندي حقوقو خصوصيات او درېيم دا چې عندي حقوق اصطلاح ده او که اعتبار؟ چې هر يو جلا جلا تر مطالعې لاندې نيسو.

لومړی مبحث- د عندي حقوقو تعريف

د عندي حقوقو لپاره علماو مختلف او زيات تعريفات کړي دي، چې په دې ځای کې د نمونې په شکل درې تعريفات ذکر کوو.

۱. تعريف: عندي حقوق له هغه قدرت، سلطی او امتياز څخه عبارت دي چې شخص ترې په ټولنيز ژوند کې استفاده کوي، چې بل چاته يې ضرر نه وي او د عامه قدرت له خوا تضمین شوي وي. د دې لپاره چې د پورته تعريف په اړه ښه پوه شو، لاندې ټکي بايد روښانه شي.

- په ټولنيز ژوند کې ترې استفاده کول:

دا چې ټول انسانان ټولنيز مخلوقات دي، په ټولنه کې ژوند کوي، او په انفرادي ډول ژوند نه شي کولای، نو ځکه مجبور دي چې نوموړي صلاحیتونه او امتيازات بايد په ټولنه کې يا دا چې په ټولنيز ژوند کې تطبيق کړي.

- د عامه قدرت له خوا يې تضمین شوي دي:

د دغه فردي حقوقو د عدم اجرا په وخت کې دولت يا عامه قدرت مداخله کوي او په تخلف کوونکي باندې يې جبراً تطبيق کوي.

- بل چاته ضرر نه وي

هر شخص صلاحيت او امتياز لري، چې په ټولنه کې ترېنه استفاده وکړي، خو د استفادې لپاره دا شرط دی، چې بل چاته به يې ضرر نه وي موجود او که بل چاته دده له عمل څخه ضرر رسېږي، په هغه صورت کې دده صلاحيت او قدرت قطع کېږي

د مثال په ډول: يو سړی په يو کلي کې يو اندازه ځمکه لري، دغه سړی دا صلاحيت او قدرت لري، چې هلته تعمير جوړ کړي، باغ پکې جوړ کړي، يا دا چې يو تجارتي مارکيټ پکې جوړ کړي، يا دا چې يو فابريکه پکې جوړه کړي، خو که ددې شخص له خوا فابريکه جوړېږي او د کلي خلکو يا عامه خلکو ته يې عام ضرر وي، نو په دې صورت کې نوموړی شخص له خپل صلاحيت څخه استفاده نه شي کولای

۲. تعريف: عندي حقوق يو امتياز، صلاحيت او اختيار دی، چې شخص يې په ټولنيز ژوند کې، د نورو په مقابل کې لري، حتی تر دې چې د عمل د اجرا او اهمال (امتناع) اختيار هم پکې شامل دی. په دې تعريف کې د يوې نقطې توضيح کول ضروري بریښي او هغه دا چې د يو عمل اجرا او يا د يو عمل نه اجرا هم د نوموړي شخص اختيار دی چې دا خبره د يو مثال په ورکولو سره روښانه شوې ده.

يو شخص غواړي، چې طب پوهنځی ولولي، نو هر وخت چې د طب پوهنځي د شموليت شرايط پوره کړي، اختيار لري چې طب پوهنځی ووايي، يا دا چې يو شخص نه غواړي، چې د اقتصاد پوهنځی ولولي، نو ددې اختيار لري چې د اقتصاد پوهنځي له لوستلو څخه امتناع وکړي

۳- تعريف: عندي حقوق له هغه قدرت او صلاحيت څخه عبارت دي، چې د آفاقي حقوقو په اساس په ټولنيز ژوند کې يو چاته ورکول

شوي وي او په اساس يې نوموړی شخص د حق حامل (لېږدونکی) گڼل کېږي

پورته ذکر شوي تعريفات او داسې نور زيات تعريفات شتون لري، خو زما په نظر تر ټول غوره او هر اړخيز تعريف د کابل پوهنتون د حقوقو او سياسي علومو پوهنځي استاد پوهاند دوکتور حفيظ الله دانش کړی دی، چې وايي: ((عندي حقوق د هغه قدرت، صلاحيت، سلطې او امتياز څخه عبارت دي، چې يو شخص يې د بل شخص يا نورو اشخاصو په مقابل کې يا د يو جنس او مال په مقابل کې لري، د تحقيق لپاره يې د قانون حمايت لازمي دی)) او س دلته يوه پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې؛

دويم مبحث- عندي حقوق اعتبار دی او که اصطلاح؟

په دې اړه علماء دوه نظره لري

لومړی نظر: عندي حقوق اعتبار دي، دا علماء وايي چې عندي حقوق ظاهري بڼه نه لري، نه ليدل کېږي، نه قابل د لمس دي، نو ځکه دا يو اصطلاح نه بلکې يو اعتبار دی، خو دغه اعتبار د قانون گذار له خوا غوښتل شوی او د قدرت لرونکي مقام له خوا يې حمايت کېږي، لکه د افغانستان د ۱۳۸۲ هـ ش کال اساسي قانون (۴۲) ماده کې ذکر شوي، چې: ((هر افغان د تعليم حق لري)) د همدې اساسي قانون (۴۳-۴۴-۴۵ او ۴۶) مادو کې يې د تطبيق لپاره نورې لارې چارې هم ذکر شوي دي او ددې تر څنګ يې د تعليم د حمايت لپاره وکتبونه او پوهنتونه هم جوړ کړي دي

يادا چې دا اعتبار د يو قرار داد وجود دی، يادا چې يو ساده او بسيط مفهوم دی، چې په ذهن کې تصور کېږي او يو مادي شی نه دی، چې وليدل شي، بلکې دا يو معنوي حق دی، چې د عامه قدرت له خوا ورکول کېږي، همدا علت دی چې په يوځای کې ورکول کېږي او په يو ځای کې نه ورکول کېږي، لکه د ملکيت حق چې په سرمايه داری او

اسلامي اقتصادي نظامونو کې اشخاصو ته ورکول کېږي، يا دا چې دا اعتبار دی او دا ځکه چې وېش يې د عامه قدرت له خوا کېږي، لکه په ځينو قومونو، مذهبو، دينونو او دولتونو کې يو شخص ته ځينې اختيارات ورکول او ځينو نورو اشخاصو ته نه ورکول.

لکه اسلامي شريعت کې يو سړی څلور بنڅې کولای شي، خو بل سړي ته وايي چې ته بايد يوه بنڅه وکړې.

دويم نظر: بله ډله علماء وايي چې عندي حقوق يوه اصطلاح ده او دا ځکه چې حقوق جمع د حق ده او په حقيقت کې د حقوقو مجموعه چې د انسانانو د ټولنيز ژوند د تنظيم لپاره منځته راغلي، د حق او تکليف مجموعه ده.

هر وخت چې يوه حقوقي اړه منځته راځي، په هغه کې دوه خواوې موجود وي، چې يو ته يې د حق خاوند او بل ته مکلف وايي. د مثال په ډول: يو سړی وايي چې تعليم زما حق دی، نو دلته د دولت مکلفيت دا دی چې د تعليم زمينه به ورته برابر وي، هر وخت چې دولت دا مکلفيت لري، نو په مقابل کې يې حق هم لري او هغه دا چې نوموړی شخص به د هغه د قوانينو اطاعت کوي، چې دغه اطاعت د دولت او د شخص مسووليت دی. په لنډ ډول بايد ووايو، چې عندي حقوق د حق او مکلفيت مجموعه ده، چې تضمين يې د مکافاتو او مجازاتو په اساس کېږي، نو دا پر دې دلالت کوي، چې عندي حقوق يوه اصطلاح ده.

درېيم مبحث - د عندي حقوقو ځانگړتياوې

عندي حقوق يو سلسله ځانگړتياوې لري، چې په اساس يې له نورو رشتو څخه جلا کېږي، ځينې مهم يې په لاندې ډول دي:

لومړی مطلب - الزامي والي له حيثه:

د عندي حقوقو له ځانگړتياوو څخه يوه ځانگړنه دا ده چې په ټولنه

کې چې شخص ته کوم امتیاز او سلطه ورکول شوې ده، اختیارې جنبه نه لري، دا په دې مانا چې مقابل طرف که دنوموړې شخص اختیار او سلطه قبوله نه کړي، یا دا چې اطاعت یې و نه کړي، د آفاقي حقوقو له خوا یې تضمین کېږي او په جبري ډول پرې تطبیق کېږي، لکه د امر حق په مامور باندې، د استاد حق په شاگرد، د والدينو حقوق په اولاد باندې، د قرض ورکوونکي حق په قرضدار باندې، چې د عدم اطاعت په صورت کې په اجباري ډول تطبیق کېږي.

دویم مطلب- د آفاقي حقوقو له خوا د تضمین له حیثه:

لکه مخکې چې هم دې خبرې ته اشاره وشوه، چې د عندي حقوقو د حمایت لپاره د آفاقي حقوقو قواعد او مقررات وضع کېږي، ترڅو د عندي حقوقو د تطبیق حمایت وکړي.

درېیم مطلب- د سلطې، امتیاز او صلاحیت له حیثه:

عندي حقوق همپشه د سلطې، امتیاز، قدرت، اختیار او صلاحیت په مانا دي، هېڅ کله هم د قواعدو، مقرراتو، اصولو او پرنسیپونو په مانا نه راځي.

څلورم مطلب- د کلي والي او یوشان والي له حیثه:

د عندي حقوقو سلطه او امتیاز عام وي او د ټولو خلکو لپاره وي، لکه د پلار سلطه په زوی باندې، د دې مانا دا ده چې ټول پلرونه په خپل اولاد باندې صلاحیت لري، بل دا دی چې دغه صلاحیت هر یو پلار ته یو شان ورکول شوی، داسې نه ده چې یو پلار ته زیات ورکول شوی او بل ته کم.

پینځم مطلب- د روابطو د تنظیم له حیثه: د عندي حقوقو کوم

صلاحیتونه او امتیازات چې ټاکل شوي، د دې اصلي هدف دا دی چې کارونه او اړیکې په ښه ډول پر مخ ولاړشي، د دې خبرې یادونه ضروري

ده چې د عندي حقوقو صلاحیتونه او امتیازات د دې لپاره نه دي ټاکل شوي، چې دا معلومه کړي، چې دا سړی ډېر ښه سړی دی او دا سړی ډېر ښه سړی نه دی، دا ځکه چې د شخصیت تعین د اخلاقي معیارونو پورې تړلی دی او حقوق د ټولني د اړیکو د تنظیم لپاره رامنځته شوي دي شپږم مطلب- په ټولنه کې د سلطې او امتیاز له حیثه:

عندي حقوق یا شخصي حقوق یو شخص ته هغه وخت ورکول کېږي، چې په ټولنه کې ټولنیز ژوند لري، که چېرې یو شخص له ټولنیز ژوند څخه گوښه توب اختیار کړي او په یو غره یا صحرا کې په یواځې ځان ژوند کول اختیار کړي، اول؛ خو دا ممکنه نه ده او که احياناً بیا هم ژوند اختیار کړي، نو هغه عندي حقوق چې په ټولنه کې تر لاسه کولای شي، هغه بې له ټولني څخه نه تر لاسه کېږي، لکه د استاد، امر، شاگرد، مامور، اخیستونکي، پلورونکي، داین، مديون او داسې نور ټول حقوق هغه وخت د استفادې وړ دي، چې شخص په ټولنه کې ژوند کوي.

څلورم مبحث- د عندي حقوقو بنسټ

د عندي حقوقو په اړه واحد نظر شتون نه لري، بلکې په دې اړه مختلف نظریات موجود دي.

۱- یو شمېر علماء د عندي حقوقو مبناء او بنسټ د شخص اراده گڼي او د عندي حقوقو په اړه نوموړي علماء داسې نظر څرگندوي، چې: عندي حقوق له هغې وړتیا څخه عبارت دي، چې د شخص ارادې ته ورکړل شوي وي.

له دې تعريف څخه معلومېږي، چې د عندي حقوقو اصلي عنصر د شخص اراده ده.

- ځینې علماء وايي، چې (حق هغه گټه ده، چې په حقوقي لحاظ یې ملاتړ شوی وي) له دې تعريف څخه څرگندېږي، چې د عندي حقوقو

اصلي خاوند هغه څوک دی چې له همدغه حق څخه گټه پورته کوي، نه دا چې د حق لپاره اراده لري.

- ځينې علماء بيا وايي: (عندي حقوق د شخص د اختيار پورې تړلي او حق له شخصيت څخه جلا نه دی، دوی وايي، حق د شخص (حقيقي يا حکمي) شخص له اختيار څخه عبارت دی.)

چې د دوی په نظر لیونی، ماشوم او مکره هم کولای شي، چې د حق خاوندان شي، ولې دغه حق د خپلو استازو يا وکیلانو په ذریعه تر سره کوي.

يانې دوی د تملک اهلیت لري، خود تصرف اهلیت نه لري، د حکمي اشخاصو په اړه ډېرې نیوکې شتون لري، کولای شو په لنډ ډول سره ووايو.

په هغو مواردو کې چې یوه ډله خلک په ټولنه کې د خپلو گډو اهدافو او گټو پلټنه کوي، یا له مالونو او حقوقو څخه یوه ټاکلې برخه خپلې موخې ته د رسېدو لپاره ځانگړې کوي، نو امکان لري چې قانون گذار دغه ډول اشخاص د مالونو د جمع کولو لپاره د یو خپلواک شخصیت په توگه وپېژني او هغه ته د حکمي شخصیت نوم ورکړي، لکه: دولتونه، موسسات، شرکتونه، احزاب، ټولني او نور، نو په دې اساس کولای شو، چې د حق د جوهر او میناء په اړه دې نتیجې ته ورسېږو چې:

(حق هغه سلطه او اختیار دی چې دهر هېواد حقوق یې د اشخاصو د گټو د ساتنو په موخه هغوی ته ورکوي) د همدې تعریف په اساس د حق اثار محکم او استوار دي، په دې ځای کې دې نتیجې ته رسېږو، چې عندي حقوق په حق سره تعبیر شوي، ولې دا هغه وخت شتون لري، چې په مقابل کې یې وجیبه موجوده وي، چې مخکې د حق او وجیبه یا مکلفیت په اړه بحث شوی دی.

دويم څپرکی

د عندي حقوقو موضوع

په عمومي ډول د عندي حقوقو موضوع په اشخاصو باندې راڅرخېږي، په دې مانا چې عندي حقوق له شخص او شخصيت څخه بحث کوي، په حقوقو کې اشخاص په دوه برخو وېشل شوي دي، چې يو يې طبيعي يا فزيکي اشخاص دي او بل يې حقوقي، حکمي يا معنوي اشخاص، د ښه پوهېدو لپاره هر يو جلا جلا تر مطالعې لاندې نيول شوي دي.

لومړی مبحث - حقيقي يا فزيکي اشخاص

په عام ډول ټول انسانان له تولد څخه د مرگ تر ورځې پورې حقيقي، طبيعي يا فزيکي اشخاص گڼل کېږي، خو د دې لپاره چې پدغه موضوع باندې موږ ښه پوه شو، لاندې څلور مطالب بايد روښانه شي. د حقيقي اشخاصو پېژندنه، د حقيقي اشخاصو پيل او پای، د حقيقي اشخاصو اهليت او د حقيقي اشخاصو ځانگړتياوې چې د ښه پوهېدو لپاره هر يو جلا جلا تر مطالعې لاندې نيسو.

لومړی مطلب - د حقيقي اشخاصو پېژندنه:

هر وخت چې د اشخاصو خبره کېږي، نو دلته دوه اصطلاحات بايد روښانه شي، يو د شخص او بله د شخصيت اصطلاح ده، چې دا هم دواړه جلا جلا تر مطالعې لاندې نيسو.

لومړی جز - د شخص تعريف:

شخص په لغت کې د انسان په مانا دی، چې جمع يې اشخاص دي. د حقوقو له نظره: شخص هغه موجود دی چې د حق او وجيبيې

درلودونکی وي يا په بل عبارت هر هغه شخص يا شی چې د حق موضوع تشکیلوي شخص بلل کېږي، لکه انسانان، شرکتونه، موسسات، اتحادیې او داسې نور.

يا په بل عبارت هر هغه موجود چې له حقيقي يا حکمي شخصیت څخه برخمن وي شخص بلل کېږي.

دویم جز- د شخصیت تعریف:

د شخصیت اصطلاح له اروپایي حقوقو څخه اخیستل شوې ده، چې د هر شخص د ځانگړي خلق او خوی په مانا دی، ولې په خاص مفهوم سره شخصیت له یوناني ژبې د (persona) کلمې څخه اخیستل شوې ده او دا د هغه نقاب او پوښ په مانا و، چې په نمایش نامو او نندارتونونو کې به هنري لوبغاړې پر خپلې څپرې خورول څرنگه چې هر هنرمند هنرمند، ځانته ځانگړی رول او نقش درلود، نو هر چا به چې هغه نقاب ولیده، نو هغه هنرمند به یې پېژنده، نو له همدې وجې د persona کلمې د نقش او سهم برخې مفهوم ځانته غوره کړه، څرنگه چې په ټولنه کې هر څوک ځانته خاص رول او نقش لري، نو دا مفهوم یې د شخصیت په نوم و نومول، د حقوقو له نظره شخصیت داسې تعریف شوی دی، شخصیت هغه صفت او شایستگی ده، چې ددې په واسطه طرف او صاحب د حق یا تکلیف وگرځي.

يا په بل عبارت د یو تشخیص د تشخیص حالت ته له دې کبله شخصیت وایي چې د حق او وجیبې موضوع تشکیلوي .
په ټولنه کې هر وگړی د حق او وجیبې خاوند گرځي، چې دغه وړتیا په طبعي ډول انسان ته ورکړل شوې ده، ځکه انسان ته طبعي شخص وایي.

دویم مطلب- د حقيقي اشخاصو پیل او پای:

د هر حقيقي شخصیت ژوند له یوې ټاکلې زمانې نقطې څخه پیل او

په یوې ټاکلې زمانې نقطې باندې پای ته رسېږي، نو دا چې د حقيقي اشخاصو ژوند له کومې نقطې څخه پیل او په کومه نقطه باندې پای ته رسېږي، دغه دوه مفاهیم دي، چې هر یو جلا جلا تر مطالعې لاندې نیسو.

لومړۍ جز- د حقيقي اشخاصو پیل:

د افغانستان د مدني قانون د احکامو له مخې د طبعي اشخاصو شخصیت له پیدایښت (تولد) سره سم شروع کېږي، چې د دغه مطلب په اړه د افغانستان اسلامي دولت د (۱۳۵۵ هـ ش) کال د مدني قانون (۳۷) مادې لومړۍ فقره کې داسې صراحت شتون لري: (د انسان شخصیت په پوره ولادت سره په دې شرط چې ژوندی وزېږي پیل کېږي اوس دلته یوه پوښتنه مطرح کېږي او هغه دا چې؛ د جنین مرحله کې انساني شخصیت پیل کېږي او که نه؟

د افغانستان د مدني قانون له مخې چې له حنفي فقهي څخه پیروي کوي، جنین د ځینو حقوقو درلودونکی گڼل کېږي. د مدني قانون د (۳۷) مادې دویمه فقره داسې صراحت لري: ((جنین د هغو حقوقو لرونکی دی، چې قانون پرې صراحت لري)) چې د قانون له دې حکم څخه معلومه شوه، چې د حقيقي اشخاصو شخصیت د جنین له مرحلې څخه پیل کېږي، ولې اکثره فقها وايي، چې د حقيقي اشخاصو شخصیت لپاره دا شرط دی، چې جنین ژوندی تولد شوی وي.

دویم جز- د حقيقي اشخاصو پای:

الله چې څومره مخلوقات پیدا کړي دي، د هغوی د پیدایښت د پیل او پای نېټه معلومه ده او د الله له سپېڅلي ذات څخه پرته نور ټول مخلوقات له دنیا څخه پناه کېږي، چې انسانان هم له دې څخه مستثنا کېدای نه شي او د مړینې پر اساس خپل حقوقي شخصیت له

لاسه ورکوی اوله مرگ څخه وروسته نشي کولای چې د ژوندي شخص په توگه خپل حقوق تر لاسه او وجایب تر سره کړي
 د افغانستان د ۱۳۵۵ هـ ش کال مدني قانون د (۳۲) مادې په لومړۍ فقره کې داسې صراحت لري:

((د انسان شخصیت د هغه په پوره ولادت سره، په دې شرط چې ژوندي و زېږي شروع کېږي او په مرگ سره پای ته رسېږي))
 وفات په لغت کې مړینې ته ویل کېږي، د فقهي او حقوقو په اصطلاح کې له بدن څخه د روح خارجېدل، چې د نړۍ په پخوانیو قوانینو کې سربېره پر طبیعي مرگ، حکمي مرگ هم شتون درلود، چې هغې ته مدني مرگ ویل کېده. لکه د فرانسې هېواد په حقوقو کې ځینې داسې جرایمو شتون درلود، چې مرتکب به یې پر مدني مرگ محکومېدل او خپل شخصیت به یې له لاسه ورکاوه او په زنداني یا قيدي حالت کې به یې ژوند تېراوه، دا حالت داسې گڼل کېده، لکه چې مړوي

په اوسنیو قوانینو کې مدني مرگ په رسمیت نه دی پېژندل شوی، ولې د فرضي موت په نامه یې یو څه پېش بینی کړی دی. لکه یو سړی، چې ډېر وخت ورکوي او هېڅ درک یې معلوم نه وي درېیم مطلب د حقيقي اشخاصو اهلیت:

اهلیت په لغت کې شایستگی، وړتیا، قدرت او صلاحیت ته وايي، لکه چې وایي علي ددې کار اهل دی، یا دا چې ددې کار د ترسره کولو صلاحیت لري

الله تبارک و تعالی په قران کریم کې فرمایي:
 (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا. (النساء ۵۸).)
 ژباړه: ای مومنانو بیشکه الله تعالی امر کوي، تاسې ته ددې لپاره

چې تاسې د امانتونو اهل ته د هغوی امانتونه وسپارئ
او د فقهي په اصطلاح کې د يو شخص هغه وړتيا او صلاحيت څخه
عبارت دي چې د خپلو شرعي حقوقو د ثبوت، وجوب او صحت لپاره يې
لري، اهليت بلل کېږي

د حقوقو په اصطلاح کې اهليت د يو شخص هغه وړتيا او صلاحيت
دي، چې نوموړی شخص يې د حق او وجيبي د لرلو او اجرا کولو لپاره
لري، په همدې اساس اهليت د شخص هغه صلاحيت او وړتيا ده، چې د
هغې په واسطه نوموړی شخص د حق د لرلو، تکليف د تحمل کولو او د
خپل شرعي او قانوني حقوقو د کارولو وړ بلل کېږي

څلورم مطلب - د حقيقي اشخاصو خصوصيات (ځانگړنې):

حقيقي اشخاص د يو شمېر خصوصياتو (ځانگړنو) درلودونکي
دي، چې د هغې په واسطه له نورو مخلوقاتو سره يې توپير کيداى شي،
په دې مانا چې همدا ځانگړنې د حقيقي اشخاصو له نوم، تابعيت، د
اوسېدو ځاى، د اسنادو سجلونه، فاميل او داسې نورو له درلودلو
څخه عبارت دي، مورې هڅه کوو چې د حقيقي اشخاصو هر يوه ځانگړنه
د دې بحث ترپايه پورې په جلا جلا توگه تر څېړنې لاندې نيسو.

لومړی جز - نوم درلودل:

د نوم درلودل د طبيعي يا حقيقي اشخاصو يو له هغه ځانگړتياوو
څخه ده، چې د طبيعي اشخاصو هويت پرې څرگندېږي، د اسلام د
حقوقې سيستم او د هېواد د مدني قانون له مخې هر حقيقي شخص
د دې حق لري، چې نوم ولري، مورې هم د نوم درلودلو حق لومړی د مدني
قانون له مخې او بيا د اسلام د سپېڅلي دين له نظره تر څېړنې لاندې
نيسو.

- حقيقي اشخاصو نوم د مدني قانون له نظره:

د هېواد د مدني قانون د (۳۸) مادې له حکم څخه څرگندېږي، چې هر طبيعي شخص د دې حق لري، چې په رسمي ډول يو نوم ولري، په همدې ترتيب کولای شي، چې پرته له خپل نوم څخه د کورنۍ نوم هم ولري، چې مدني قانون له دې حق څخه ځانگړی ملاتړ کوي

الف- د نوم تعريف او ډولونه يې:

نوم هغه کلمه او امر دی، چې د هغې په واسطه انسانان يو له بله تفکيک او پېژندل کيدای شي، چې کولای شو د نوم له ډولونو څخه په لاندې ډول يادونه وکړو.

۱- کوچنی نوم هغه نوم چې د هر شخص لپاره ځانگړی شوی وي، کوچنی نوم گڼل کېږي، چې د شخصي نوم په نامه هم يادېږي

۲- کورنی نوم کورنی نوم ته کله کله لوی نوم هم وايي او دا د يوې کورنۍ د ټولو هغه غړو لپاره ځانگړی شوی وي، چې په ميراث کې سره شريک وي

۳- مستعار نوم هغه نوم دی، چې يو شخص يې د ځان لپاره غوره کوي، تر څو د خپل اصلي او واقعي نوم پر ځای هغه وکاروي

۴- موهوم نوم دا نوم تر يوې کچې پورې د مستعار نوم سره ورته والی لري او دا ډول نوم هم يو شخص د خپل واقعي نوم د پټولو لپاره کاروي

۵- تجارتي نوم دا هغه نوم دی چې يو شخص يې د خپلې تجارت خانې لپاره کاروي او دا يو ډول اختياري نوم دی چې بايد په اړونده اداره کې ثبت او راجستر شي.

۶- لقبونه او عنوانونه (افتخاري، تشریفاتې او اشرافي):

دا ډول لقبونه او عنوانونه له پخوا زمانې څخه د حکومتي مقاماتو له لورې اشخاصو ته ورکول کيده، لکه فخر الدولت، امين الملک او

داسې نور، چې نن ورځ د حقوقو له نظره پرته د شخصي نوم، کورني نوم او تجارتي نوم څخه بل یو نوم هم حقوقي ارزښت نه لري.

ب- د نوم درلودلو او د هغې د تغیر او تصحیح حق:

د افغانستان د مدني قانون له مخې هر حقيقي شخص باید یو نوم ولري، چې له نورو څخه یې فرق وشي، چې دغه موضوع د ۱۳۵۵ هـ ش کال مدني قانون په (۳۸) ماده کې داسې تصریح شوی دی:

(هر شخص کولای شي چې پرته له خپل نوم څخه، کورني نوم هم غوره کړي کورني نوم اولادونو ته نقلېږي.)

معمولاً په هر حقيقي شخص باندې د هغه د والدينو له خوا نوم ایښودل کېږي، ولې هر وخت چې یو شخص هغه نوم چې ورباندې ایښودل شوی خوښ نه کړي، نو هغه شخص حق لري چې په خپله خوښه هغه نوم تغیر کړي، ځکه په پورته ماده کې د شخصي نوم تر څنګ د کورني نوم انتخابول هم مجاز ګڼل شوي دي.

ولې له دې سره سره بیا هم د هغو ستونزو د مخنیوي لپاره، چې د یوې خوا نوم بدلون کې شخص او د بلې خوا د نفوسو د احوالو د ثبت ریاست کارکوونکو ته راولاړېږي، د نوم د بدلولو لپاره لاندې شرایط باید موجود وي.

۱- د نوم بدلون په تذکره او د سجلونو په اسنادو کې باید ثبت شي، چې د افغانستان د نفوسو د احوالو د ثبت قانون د دویمې مادې په ۱۵ فقره کې په دې هکله داسې صراحت شتون لري: (د نوم بدلون په تذکره او د نفوسو د احوالو د ثبت په دفترونو کې د نوم له تغیر څخه عبارت دی.)

۲- د نوم بدلون باید له ۱۸ کلنۍ څخه مخکې وي.

۳- اشخاص په ټول عمر کې یواځې یو ځل خپل نوم بدلولی شي، چې

د نفوسو د احوالو د ثبت قانون (۲۹) ماده داسې صراحت لري: (د نوم بدلون د ۱۸ کلنۍ سن تر تکميل پورې د نفوسو د احوالو د ثبت د مقرراتو مطابق په ټول عمر کې يو ځل صورت نيسي.)

کله داسې وي چې د يو چا په نوم يا په اسنادو کې اشتباه رامنځته شوې وي، چې په دې صورت کې د نوم تصحيح ته ضرورت دی او کولای شي چې خپل نوم اصلاح او تصحيح کړي.

د نوم د تصحيح په اړه د نفوسو د احوالو د ثبت قانون د دويمې مادې به ۱۴ فقره کې داسې ذکر شوی دی: (د نوم تصحيح عبارت دی د نوم تصحيح په تذکره او د نفوسو د احوالو د ثبت په دفتر و نو کې.)

پاتې دې نه وي چې د نوم تصحيح هم لکه د نوم د بدلون په څېر په ټول عمر کې يو ځل امکان لري.

ج- د نوم د وحدت اصل:

سره له دې چې اشخاص کولای شي، په ټولنه کې له يو څخه زيات نومونه ولري، ولې په رسمي ډول څوک ددې حق نه لري، چې له يو څخه زيات نومونه ولري او په رسمياتو کې د نوم وحدت بايد په جدي ډول مراعات هم شي.

د- د کورني نوم درلودل:

هر حقيقي شخص ددې حق لري چې د خپل شخصي نوم تر څنګ کورنی نوم هم ولري او دغه کورنی نوم د هغه اولادونو ته هم انتقالېږي. دا قاعده يوه مطلق قاعده نه ده، بلکې طبيعي اشخاص کولای شي چې خپل کورني نوم کې تغيير راولي.

- نوم د اسلامي فقهي له نظره:

د اسلام په حقوقي سيستم کې هر حقيقي يا فزيکي شخص حق لري چې نوم ولري او له دغه نوم څخه مادي او معنوي گټه پورته کړي، دا چې

په اولاد باندې نوم د والدينو له خوا اېښودل کېږي او والدين د نوم په اېښودلو کې آزاد دي، ولې د دې لپاره چې غوره نوم يې پرې ايښی وي، نو په دې اساس رسول اکرم صلی الله عليه وسلم داسې هدايت فرمايلي دي: *عَنْ أَبِي النَّزَّاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّكُمْ تَدْعُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِأَسْمَائِكُمْ وَأَسْمَاءِ آبَائِكُمْ فَأَحْسِنُوا أَسْمَاءَكُمْ*. (رواه ترمذي، السنن الكبرى للبيهقي، باب ۱۵۴).

ژباړه: په خپلو اولادونو باندې نیک نوم کېږدئ، ځکه تاسې د قیامت په ورځ په خپل نوم او د پلار په نوم راغوښتل کېږي، لکه مخکې چې دې خبرې ته اشاره وشوه، چې والدين د خپلو اولادونو د نومونو په انتخاب کې آزاد دي، ولې اسلامي شریعت کې ځینې نومونه غوره دي او ځینې حرام او مکروه هم شته، نو په همدې اساس والدين باید کوښښ وکړي، چې ښه نوم اولاد ته وټاکي، چې د ښه پوهېدو لپاره لاندې نقاط روښانه کوو.

- غوره نومونه:

د اسلامي شریعت له نظره غوره نومونه هغه دي، چې ښایسته مانا ولري، عقیدوي ښه ولري او د اسلامي فرهنگ ښکارندوی وي، غوره نومونه هغه دي، چې د الله تعالی د بنده کې مانا او مفهوم ولري، لکه: عبد الله، عبد الرحمن... په دویم قدم کې د پیغمبرانو علیهم السلام نومونه غوره دي، چې دلیل یې دا لاندې حدیث شریف دی:

((پر خپلو اولادونو باندې د پیغمبرانو نومونه کېږدئ، یا هغه نومونه چې د الله ج د بنده کې مانا لري، د الله تعالی پر وړاندې محبوب ترین نومونه عبد الله، عبد الرحمن... دي او صادق ترین نومونه حارث او همام دي او بدترین نومونه حرب او مرة دي)) (روا ابو داود و نسایي عن ابو وهب جثمی رض).

- حرام نومونه: ټول هغه نومونه چې په نورو باطلو ادیانو او

مذاهبو پورې تړاو ولري، لکه د هندو پزم، بود پزم، زردشت او نور حرام گڼل کېږي، داسې نومونه، چې د الله تعالی د صفت ښکارندوی وي، لکه ملک الموت، ذولجلال والاکرام، سلطان سلاطین، احکم الحاکمین او داسې نور، چې ددې نومونو ایښودل یواځې الله ج پورې خاص دي او بنده ته یې انتخاب حرام دی.

یا د داسې نوم انتخابول، چې یواځې د الله ج پورې تړاو ولري، لکه الله، رحمن، صمد او نور د انسان لپاره جایز نه دي، چې داسې نومونه انتخاب کړي، ولې په یو شرط کولای شي دا نومونه انتخاب کړي، چې له نوم څخه وړاندې د عبد کلمه ورزیاته او بیا په انسان باندې کېښودل شي، لکه عبد الله، عبد الرحمن، عبد الصمد او نور.

د حنا بله علماو له نظره هغه نومونه چې د حضرت محمد ص لپاره ځانگړي شوي دي، هغه د نورو انسانانو لپاره حرام دي، لکه خاتم النبیین، سید الانبیا او نور.

- مکروه نومونه: شوافع وایي چې په اسلامي فقه کې د (سید الناس، سید السادات او نور) نومونه د کذب والي پر بنا مکروه گڼل کېږي، خو حنا بله دا نومونه بیا حرام گڼي.

همدارنگه د رباح (گتې)، لفلح (کامیابی) او یسار (اساني) په شان نومونه هم د انسان لپاره مکروه دي.

حنا بله فقها وایي، چې د شیطان، شهاب، حمار، کلب یا د ظالمو او بدکارو خلکو نومونه ایښودل هم مکروه دي.

- د خرابو نومونو تغیرول:

د اسلام له نظره خراب نومونه باید تغیر شي، ځکه چې رسول اکرم ص همدا کار کولو د حضرت عائشې رضی الله عنها څخه دالاندې حدیث شریف روایت شوی دی: (كَانَ يُغَيِّرُ الْأَسْمَاءَ الْقَبِيحَ) رواه ترمذي

ژباړه: ((حضرت عائشه رضی الله عنها فرمایي: رسول اکرم صلی الله علیه وسلم به خراب نومونه تغیرول))
 د مثال په ډول: په مسلم شریف کې روایت شوي دي، چې د حضرت عمر رض یوه لور وه چې عاصیه نومېده رسول ص د هغې نوم په جمیلې باندې بدل کړ.

دویم جز - د حقیقي اشخاصو تابعیت:

د طبیعي اشخاصو له مهمو ځانگړنو څخه یو هم تابعیت دی چې د هويت په پېژندنه کې مرسته کوي

تابعیت په لغت کې له (تبع) سره گډه رېښه لري، چې د پیروی او وروسته تگ په مانا ده، په حقوقي اصطلاح کې د افغانستان تابعیت د قانون د (۲) مادې له مخې (تابعیت د شخص سیاسي او حقوقي اړیکه ده).

د تابعیت په هکله د خصوصي بین المللي حقوقو علماوو مختلف نظریات ارایه کړي دي، چې یو له بل سره فرق لري؛ مگر کوم شی، چې مسلم دی، هغه د تابعیت د سیاسي والي او داخلي والي خصلت دی، ځکه تابعیت داسې یو صفت او حالت دی، چې یو شخص ته د یو معین ملت یا دولت سره تعلق وربښي.

یا په ساده ډول یې په لاندې ډول تعریفوو:

تابعیت یوه سیاسي، حقوقي او معنوي اړه ده چې یو فرد ته د یو معین دولت سره ارتباط ورکوي، په دې تعریف کې په حقیقت کې موږ د درې ډولو رابطو نومونه واخیستل چې عبارت دي: له سیاسي رابطې، معنوي رابطې او حقوقي رابطې څخه چې دا درې واړه بېلابېل څېرو:

- د تابعیت د رابطې سیاسي والی: موږ وویل چې تابعیت یوه سیاسي اړه ده، ځکه ورته سیاسي اړه وایو چې د دولت له حاکمیت څخه منشاء اخلي یانې دولت دی، چې دا تشخیص کوي، چې څوک او

په کومو شرایطو د دې دولت تابعیت لاسته راوړي، یا په دې مانا چې دولت مکلف نه دی چې چاته تابعیت ورکړي، بلکې دا د دولت اختیار دی، چې د خپلې جغرافیوي، سیاسي او اقتصادي وضعې او حالاتو ته په کتو سره چاته تابعیت ورکړي او چاته یې ورنه کړي.

- د تابعیت د رابطې معنوي والی:

نظر دې ته چې تابعیت د یو دولت اتباعو ته د هغه مشترکو اهدافو او عرف او عاداتو له مخې چې د دوی تر منځ شتون لري، د خپل متبوع دولت سره پیوند ورکوي، چې دا یوه معنوي اړیکه شوه، چې د شخص د اوسیدو محل سره هېڅ تړاو نه لري، یا په بل عبارت معنوي اړه ورته ځکه وایي چې په یو خاص مکان پورې ارتباط نه لري، چېرته چې شخص موقعیت لري دا بیا هم د خپل هېواد تبع گنل کېږي، لکه یو افغان چې د دنیا په هر گوټ کې ژوند کوي او هغه بیا هم افغان دی.

- د تابعیت د رابطې حقوقي والی:

دا چې تابعیت په ملي او بین المللي سطحه د ځینو حقوقي اثارو درلودونکی دی، نو دا یوه حقوقي رابطه شوه، لکه په خارجي هېوادونو کې د یو دولت له خوا د خپلو اتباعو سیاسي حمایت، د رایه ورکولو حق له مدني او تجارتي حقوقو څخه گټه اخیستنه، یا د ټولو بین المللي معاهداتو له مفاداتو څخه برخمن کېدل... دا ټول هغه څه دي، چې د تابعیت په حقوقي والي دلالت کوي.

د ریښم جز - د حقیقي اشخاصو د اوسېدو ځای:

د اوسېدو ځای یا (Dwelling or Domicile) د طبعي یا حقیقي اشخاصو یوه بله ځانگړتیا ده، چې د هغوی د هويت په تثبیت کې مهم رول او نقش لري.

د لغت له مخې اقامتگاه له دوه کلمو څخه مرکبه ده، چې یو یې

(اقامت) او بل يې (گناه) چې په ټوليزه توگه د اوسېدو د ځای مانا ورکوي، خو په اصطلاح کې اقامتگاه زياتې ماناوې لري، چې د نمونې په ډول يې دلته يو څو بيان شوي دي:

۱- تعريف: استوگنځی يوه مادي او حقوقي اړه ده، چې يو شخص ته پرته له دې چې د هغه تابعیت په نظر کې ونیول شي، د يو دولت د خاورې د يوې برخې پورې پيوند ورکوي.

۲- تعريف: اقامتگاه د يو شخص اړیکې له خپل شا او خوا محیط سره يا له هغې سیمې سره چې شخص پکې ژوند تېروي او يا هم د هغه کسب او کار سره، چې نوموړی پر هغه باندې بوخت وي، گڼل کېږي.

۳- تعريف: استوگنځی يوه حقوقي اړیکه ده او ځينې سياسي ځانگړتياوې لري، چې د اشخاصو او دولت د قلمرو د يوې معينې حوزې تر منځ ټينگېږي، په دې وسيله پرته له دې چې اشخاص د تبعه کېدو اوصاف ولري، د نوموړي حوزې له اوسېدونکو څخه شمېرل کېږي، چې په دې اړه د افغانستان د مدني قانون (۵۱) ماده دويمه فقره وايي: (يو شخص کولای شي چې له يو څخه زيات د اوسېدو ځايونه ولري.)

څلورم جز - حقيقي اشخاصو د سجلونو اسناد:

د سجلونو اسناد هغه اسناد دي، چې په شخصيه احوالو پورې اړه لري او د هېواد د مدني قانون له مخې د کورنيو چارو وزارت د نفوسو د احوالو د ثبت رسمي مامورين يې ترتيب او تنظيموي، چې په دې اړه د ۱۳۵۵ هـ ش کال مدني قانون (۴۶) ماده داسې صراحت لري:

(کوم اشخاص چې د اتلس کلنۍ عمر پوره کوي، د هغوی مدني حالت د سجلونو د ثبت په مخصوصو دفترونو کې، ددې قانون د (۴۷-۴۸-۴۹ او ۵۰) مادو د درج شوو حکمونو سره سم ثبتېږي.)

د مدني قانون او د نفوسو د احوالو د ثبت قانون له مخې د حقيقي اشخاصو د سچلونو اسناد په دوه ډوله دي، چې يو يې د نفوسو د احوالو د ثبت رياست، د سچلونو د ثبت ځانگړي دفترونه او دويم يې د هويت ځانگړې پاڼه ده چې تذکره ورته وايي، چې هر يو جلا جلا تر مطالعې لاندې نيسو.

۱- د سچلونو د ثبت ځانگړي دفترونه: د افغانستان د ۱۳۵۵ هـ ش کال مدني قانون د (۴۲) او (۴۷) مادې مطابق د سچلونو د ثبت ځانگړي دفترونه عبارت له هغو دفترونو څخه دي چې، د مدني قانون، د نفوسو د احوالو د ثبت قانون او د نفوسو د احوالو د ثبت رياست پورې اړوندو مقرراتو له مخې د دولت د رسمي مامورينو له خوا د حقيقي اشخاصو مدني حالت پکې ثبت کېږي.

۲- تذکره: د نفوسو د احوالو د ثبت قانون ۱۲ مادې له مخې: تذکره هغه قانوني سند دی چې د هر افغان هويت پکې درج وي، تذکره د نفوسو د احوالو د ثبت په دفترونو کې د ثبت شوو معلوماتو او اطلاعاتو له مخې ترتيب او غوښتونکي ته ورکول کېږي، چې د افغانستان د ۱۳۵۵ هـ ش کال مدني قانون په (۴۷) ماده کې په دې اړه داسې صراحت لري: ((د شخص مدني حالت د هويت په مخصوصه پاڼه کې درجېږي او د غوښتنې په صورت کې غوښتونکي ته ورکول کېږي))

پينځم جز- د حقيقي اشخاصو کورنۍ:

کورنۍ هم د حقيقي اشخاصو له ځانگړتياو څخه يوه ځانگړتيا ده چې په دوامدار ډول د کورنۍ درلودونکي وي.

شپږم جز- د حقيقي اشخاصو مسووليتونه:

ددې لپاره چې په دې اړه ښه پوه شو، ښه به وي، چې لومړی د مسووليت په اړه معلومات تر لاسه کړو او وروسته بيا د حقيقي

اشخاصو مسوولیت وپېژنو.

۱- مسوولیت: په لغت کې د پوښ شوي او مطالبه شوي په مانا او هغه شي ته وايي، چې شخص د هغې عهده دار وي.

مسوولیت هغه حقوقي اړیکه ده، چې د فعل د ترک په اساس چې حرام او د قانون مخالف وي رامنځته کېږي.

یا په بل عبارت: مسوولیت عبارت له هغه تعهد څخه دی چې شخص د وارده ضرر د دفع کولو لپاره د نورو په مقابل کې د هغه په کولو مکلف وي، چې په درې ډوله یې ویشو.

۱- اخلاقي مسوولیت: اخلاقي مسوولیت هغه مسوولیت دی چې په قوانینو کې هغه ډېر وضع شوی نه وي، بلکې د اخلاقي معیارونو پر اساس ورته راجع شوی وي او د عدم اجرا په مقابل کې غیر له دې څخه چې په ټولنه کې کرکه او نفرت د نوموړي شخص په مقابل کې وزېږوي، بل کوم مدني او جزایي مسوولیت ورته نه راجع کېږي.

۲- مدني مسوولیت: د شخص له هغې التزام څخه عبارت دی، چې صدمه لیدونکي ته د خساري جبران ورکړي.

۳- جزایي یا قانوني مسوولیت: دا عبارت له هغې مسوولیت څخه دی چې شخص د هغه فعل د اجرا یا ترک مرتکب شي چې اسلامي شریعت او قانون یې په مقابل کې جزا ټاکلې وي. (رسولي ۱۸ مخ).

په خلص ډول باید ووايو چې طبيعي اشخاص د تکلیف او وجیبي منونکي دي او خپل ټول امورات باید داسې تنظیم کړي، چې اسلامي شریعت، وضعي قوانینو او اخلاقي معیارونو سره په ټکر کې نه وي.

نو ځکه وایو چې د طبيعي او حقيقي اشخاصو بله ځانگړتیا داده چې د تکلیف او وجیبي منونکي وي، د پورته ذکر شوو ځانگړتیاوو ترڅنګ انسانان ځینې طبيعي ځانگړتیاوې هم لري، چې هغه عبارت دي: د گوتو نښان، د سترگو، وینستانو او پوستکي رنگ، قد او اندازه، د وینې گروپ او داسې نور چې دا هم د شخص د هويت په تثبیت کې مهم رول لري.

دویم مبحث - حکمي، معنوي يا حقوقي اشخاص

تر دې ځايه خو د حقيقي اشخاصو په هکله بحث وشو، ولې يواځې حقيقي اشخاص د حقوقو او وجايبو درلودونکي نه دي، بلکې حکمي اشخاص هم حقوق او وجايب لري، ترڅو خپلو ټاکلو تجارتي، اقتصادي، سياسي، فرهنگي، خيريه او نورو موخو ته د رسېدو په منظور يوه ټولنه جوړه کړي، چې له دغه حقيقي اشخاصو څخه په يو شخص پورې به هم تړلی نه وي، چې په قانون کې دا رنگه ټولنې د حق او وجيبې درلودونکي گڼي، څرنگه چې په دې بحث کې پر حکمي اشخاصو باندې بحث کېږي نو بنسټ به وي چې په لاندې سرليکونو باندې بحث وکړو.

۱- د حکمي شخصيت پېژندنه

۲- د حکمي شخصيت ځانگړتياوې

۳- د حکمي اشخاصو ډولونه، چې هر يو جلا جلا تر مطالعې لاندې نيول شوي دي

لومړی مطلب- د حکمي اشخاصو پېژندنه:

حکمي شخصيت د منافعو او اهدافو هغه ټولنو ته ويل کېږي، چې عمومي قدرت هغه له خو تشکيل کوونکو عناصرو څخه د يو خپلواک واحد په توگه وپېژني او ملاتړ يې وکړي، حقوق پوهان د حکمي اشخاصو په اړه داسې نظر لري

حکمي شخصيت هغه وخت څرگندېږي، چې د افرادو يوه ډله مشترک فعاليتونه او منافع ولري، يا د اموالو يوه برخه د خاصو اهدافو لپاره ځانگړې کړي، يو د بل تر څنگ راتپول شي او هم د قانون له خوا د خپلواک شخصيت په توگه چې د مستقل حق او مسووليت لرونکی وي ومنل شي، لکه سياسي احزاب، تجارتي شرکتونه، اتحاديې، ټولنې او دې ته ورته نور....

د افغانستان د ۱۳۵۵ هـ ش کال مدني قانون په ۳۳۷ مادې کې

حکمي يا معنوي شخصیت داسې تعريف کړی دی:

۳۳۷ ماده: ((حکمي شخص هغه معنوي شخص دی چې د حقوقي اهلیت لرونکی وي او د ټاکلو هدفونو پر اساس د جمعیت، موسسې يا شرکت په شکل تشکیلېږي.))

له پورته تعريفاتو څخه لاندې اهم نقاط استنباط کېږي:

- ۱- حکمي اشخاص یو معنوي وجود لري، فزیکي او حقيقي وجود نه لري
- ۲- حکمي اشخاص باید د حقيقي اشخاصو په څېر د حقوقي اهلیت لرونکي وي
- ۳- د کومو اهدافو لپاره چې حکمي اشخاص ایجادېږي، هغه اهداف باید ټاکلې وي
- ۴- د تشکیل شکل به یې د شرکت، موسسې، ټولنې او دې ته ورته نورو په څېر څرگند وي
- ۵- حکمي اشخاص به د حقيقي اشخاصو په څېر د حقوقو او وجایبو درلودونکي وي

د حکمي اشخاصو د ماهیت په اړه مختلف نظریات شتون لري، چې موږ پر هغو نظریاتو باندې بحث نه کوو، یواځې د افغانستان د مدني قانون حکم، چې د حکمي اشخاصو د ماهیت په اړه یې دلته رانقل کوو. د افغانستان ۱۳۵۵ هـ ش کال مدني قانون ۳۳۹ ماده: ((د هغو اشخاصو مجموعه چې د یو حکمي شخصیت د شرطونو او عناصرو لرونکی وي. د قانون په وسیله د حکمي شخص په حیث پېژندل کېدای شي.))

فلهدا تر هغې چې قانون یو شخص د حکمي شخص په حیث نه وي قبول کړی، تر هغې پورې نوموړی شخص حکمي شخص نه گنل کېږي، همدارنگه هېڅ کس نه شي کولای چې حکمي شخص ایجاد کړي، مگر د قانون د حکم په اساس، نو پر همدې اساس په افغانستان کې د ټولو حکمي شخصیتونو ایجاد، رامنځته کېدل او انحلال د دولت په ارادې

او اجازې پورې تړلي دي

دويم مطلب- د حکمي اشخاصو خصوصيات:

حکمي يا معنوي اشخاص هم لکه د حقيقي يا فزيکي اشخاصو په څېر د يو شمېر ځانگړو خصوصياتو لرونکي دي، چې پر اساس يې له نورو اشخاصو څخه جلا کېږي، چې دغه خصوصيات په لاندې ډول دي.

۱- د حکمي اشخاصو نوم:

حکمي اشخاص هم لکه د حقيقي شخص په څېر د خپل خاص نوم درلودونکي وي، ځکه چې دې ډول اشخاصو سره د معاملاتو اجرا کول او يا هم د اړتيا پر مهال دې ډول اشخاصو ته مراجعه کول، ددې غوښتنه کوي، چې دا ډول اشخاص بايد نوم ولري، د افغانستان (۱۳۵۵ هـ ش) کال مدني قانون له مخې هر حکمي شخص د نوم درلودونکي دی، چې د هغه په اساسنامه کې به درج وي.

د مدني قانون ۴۰۵ ماده: په دويم بند کې د حکمي شخص نوم ته د ټولني عنوان تر نامه لاندې په دې ډول اشاره کې ده: (د جمعيت د ادارې مرکز له افغانستان څخه د باندې جواز نه لري) د همدې قانون په (۴۱۹) ماده کې داسې صراحت وجود لري

۱- د جمعيت نوم، د داخلېدو گڼه او د هغې د فعاليتونو حدود په ټولو دفترينو، پانېو او د هغې په خپرونو کې درجېږي، همدارنگه د افغانستان د تجارت اصولنامه په ۴۱ ماده کې داسې صراحت لري

هر تاجر که يواځې او که له خصوصي شريک سره وي، چې تجارت کوي او همدا ډول ټول تجارتي شرکتونه مجبور دي، چې د خپل تجارت عنوان (نوم) په هغه محل کې چې تجارت پکې کوي او يا د هغوی مرکز هلته وي، د تجارت د ثبت په دايره کې ثبت او اعلان کړي

۲- د حکمي اشخاصو تابعيت:

تابعیت یواځې په حقیقي اشخاصو پورې اړه نه لري، بلکې حکمي اشخاص په ځانګړې ډول شرکتونه هم باید تابعیت ولري، د حکمي اشخاصو د تابعیت په هکله جلا جلا نظریات وجود لري.

حقوقی (حکمي) اشخاص په خپل وار سره په دوه برخو وېشل شوي دي، چې عمومي حقوقی اشخاص او خصوصي حقوقی اشخاص دي.

الف- عمومي حقوقی اشخاص:

هغه دي چې دولت پورې تړاو لري او هر وخت چې دولت په رسمیت وپېژندل شي، نو په هغې پورې مربوط نور حقوقی اشخاص هم په دې پورې تړلي دي او د تابعیت په اړه یې څه مشکل نه لیدل کېږي.

ب- خصوصي حقوقی اشخاص:

دا هغه دي چې څو حقیقي اشخاص د یو ټاکلي هدف لپاره خپل کونښونه سره شریکوي او یو مستقل شخصیت منځته راوړي، چې کله د یو هیواد د اتباعو له خوا ایجادېږي، ولې کله د خارجي عنصر لرونکي هم وي، په هغه صورت کې چې د یو دولت په داخل کې د داخلي اتباعو له خوا ایجادېږي په تابعیت کې څه مشکل نه شته او د هغه هیواد تابع ګڼل کېږي، خو په هغه صورت کې چې خارجي عنصر ولري په دې صورت کې د حکمي شخصیت د تابعیت تعین مشکل او په اړه یې مختلف نظریات موجود دي، چې ځینې مهم یې په لاندې ډول دي.

الف- د حکمي شخصیت د تابعیت ټاکنه د شریکانو د تابعیت پر اساس: علماء وایي: په یو شرکت (حکمي شخصیت) کې چې د هر هیواد د اتباعو شمېر زیات وي، نوموړی شرکت د هغه هیواد تبع ګڼل کېږي، خو دا نظر هم دقیق نه دی، ځکه کیدای شي، د یو دولت شریک خپل سهم بل شریک ته ورکړي او د شریکانو شمېر تغیر وکړي.

ب- د موسسینو اراده: ځینې حقوق پوهان وایي چې د موسسو

ارادې ته دې پرېښودل شي چې د کوم دولت تابعیت اخلي اختیار ولري
ج- د شرکت د تشکیل د محل له حیثه شرکت، چې په کوم ځای
کې تشکیل شوی، د همغه هېواد تابع ګڼل کېږي

د- د شرکت د فعالیت مرکز له حیثه هر ځای کې چې شرکت
فعالیت لري، همغه یې د تابعیت لپاره کافي دی

ه- د شرکت د ادارې استوګنځی یا اصلي مرکز: شرکت د هغه
هېواد تابع ګڼل کېږي، چې د شرکت د ادارې اصلي مرکز په هغه ځای
کې موجود وي

۳- د حکمي اشخاصو استوګنځی:

د افغانستان د ۱۳۵۵ هـ ش کال مدني قانون د (۳۴۲) مادې د لومړي
بند د حکم په اساس حکمي اشخاص باید استوګنځی ولري او د حکمي
اشخاصو استوګنځی له هغې ځای څخه عبارت دی چېرته چې د حکمي
اشخاصو مرکزي اداره موجوده وي

د دې امر علت داده، چې حکمي اشخاص هم لکه د حقيقي
اشخاصو په څېر د حقوقو او وجایبو درلودونکي دي او یو سلسله
فعالیتونه ترسره کوي، هر وخت چې حکمي اشخاص ځینې فعالیتونه
اجرا کوي، نو په دې صورت کې حکمي شخص د دې ایجاب کوي، چې
د اوسېدو ځای یا استوګنځی هم باید ولري

۴- د حکمي اشخاصو مالي حقوق او وجایب:

حکمي اشخاص (عام له دې چې عامه شخص وي او که خصوصي
شخص) د طبيعي اشخاصو یوه ډله ده، چې ټاکلو اهدافو ته د رسېدو په
خاطر رامنځته کېږي

د مثال په ډول: د عامې روغتیا وزارت موخه داده چې د افغانستان
اتباعو ته عامه روغتیايي خدمتونه وړاندې کړي

يادا چې د تجارتي شرکتونو موخه، د خوراكي او ناخوراكي موادو صادرو او واردولو دي، يا داسې نور حکمي اشخاص چې مختلف اعمال تر سره کوي، دا چې حکمي اشخاص کوم اعمال تر سره کوي، نو په نتیجه کې داسې ویلی شو، چې دوی باید منقول او غیر منقول اموال ولري او د دغه اموالو په هکله حقوق او صلاحیتونه هم لري، چې مالي حقوق او وجایب گنل کېږي.

۵- د حکمي اشخاصو اهلیت: اهلیت په لغت کې د استعداد، توانایی او وړتیا په مانا ده او په اصطلاح کې اهلیت هغه صلاحیت ته ویل کېږي، چې یو شخص یې د یو شي د لرلو او یا د حقوقو او وجایبو د تر سره کولو لپاره لري، د اهلیت دغه تعریف د حقوقي اشخاصو لپاره هم صدق کوي، ځکه چې د حقوقي شخص وجود ددې غوښتنه کوي، چې نوموړی شخص دې باید د حقوقو او وجایبو د تر سره کولو وړتیا ولري، نو هر هغه شخصیت چې حقوق او وجایب لري، ددې لپاره دا لازمي ده، چې داسې حقوقو او وجایبو د اجرا کولو اهلیت هم باید ولري.

درېیم مطلب- د حکمي اشخاصو د تابعیت اهمیت.

د حقوقي (حکمي) اشخاصو تابعیت د هغوی د حقوقو او وجایبو په ټاکلو کې مهم رول لري، ځینې مهم ټکي په لاندې ډول دي.

الف- د حکمي اشخاصو د تابعیت په واسطه دا معلومېږي، چې نوموړی شخصیت د کوم هېواد په قلمرو کې د یو خپلواک حقوقي شخصیت په توګه تانسیس او له کومو حقوقو څخه برخمن کېدای شي.

ب- دولتونه یواځې د هغو شرکتونو حمایت کوي، چې د اړوند دولت تابعیت ولري.

ج- په اکثر وېوادونو کې شرکتونه مجبور دي، چې د خپلو تجارتي، صنعتي، زراعتي او داسې نورو فعالیتونو د تر سره کولو

لپاره له اړوند دولتونو څخه اجازه ترلاسه کړي، چې د دې اجازې په اخیستلو کې د حقوقي اشخاصو تابعیت رغنده رول لري

د- په ډېرو هېوادونو کې د شرکتونو تشکیل، کړنلاره، افلاس او انحلال د متبوع دولت د قوانینو تابع وي

ه- یو شمېر هېوادونه خپلو متبوع شرکتونو ته د دوه اړخیزو تړونونو له مخې ځینې امتیازات او سهولتونه برابروي، لکه د مالیاتو له ورکړې څخه معافیت، گمرکي اسانتیاوې او داسې نور، چې تابعیت په دې برخه کې رغنده رول لوبوي

خلورم مطلب- د حکمي (حقوقي) شخصیت ډولونه:

د افغانستان د مدني قانون له مخې حکمي (حقوقي) اشخاص په دوه برخو باندي وېشل شوي دي، چې هغه عبارت دي له عمومي حکمي اشخاصو او خصوصي حکمي اشخاصو څخه، چې هر یو جلا جلا تر مطالعې لاندې نیسو.

۱- عمومي حکمي شخصیت: عمومي یا عامه حکمي اشخاص هغه اشخاصو ته ویل کېږي، چې د خصوصي اشخاصو پر خلاف د دولت د ارادې پر اساس ایجاد او منحل کېږي، په دې مانا چې دا ډول حقوقي اشخاص د دولت په ارادې او لزوم دید پورې اړه لري، دلته مور غواړو چې په لومړي قدم کې د افغانستان د مدني قانون له مخې عامه حقوقي اشخاص تعریف او په دویم قدم کې د عامه حکمي (حقوقي) اشخاصو پیل او پای باندي رڼا واچوو.

لومړی- د افغانستان د مدني قانون د (۳۳۸) مادې په لومړۍ فقره کې عمومي حقوقي یا حکمي اشخاص داسې تعریف شوی دی

د (۳۳۸) مادې لومړۍ فقره: ((حکمي عمومي شخصیت چې د دولت رکنونو فرعي ادارو د هغې له مربوطو شعبو سره او عمومي

تاسیساتو ته شامل دی))

د نوموړي قانون له احکامو څخه داسې څرگندېږي، چې عمومي معنوي یا حکمي اشخاص عبارت دي له دولت، د دولت درې گونې قواوې او ټولې هغه ادارې چې د دغه درې گونو قواوو پورې مربوطې وي، همدارنگه ټول هغه تاسیسات چې د عامه گټو لپاره ایجادېږي، د عمومي حکمي اشخاصو په کتار کې راځي، یا په خلص ډول باید ووايو چې، عمومي حکمي اشخاص دولت او د هغې فروعو ته ویل کېږي

دویم- د عامه حکمي اشخاصو پیل او پای لکه څرنگه چې مخکې په دې باندې رڼا واچول شوه چې حقيقي اشخاص د پیل او پای درلودونکي وي، نو حکمي اشخاص هم له دې امر څخه مستثنا کېدای نه شي، یا په دې مانا چې هېڅ شخصیت داسې نه پیدا کېږي، چې پیل او پای ونه لري

عمومي حکمي اشخاص (دولت او دولتي سازمانونه) چې کله تاسیس شي، له هغې ورځې څخه د فعالیت اجازه لري او همدغه د تاسیس نېټه یې د پیل نېټه ده او هر وخت یې چې د فعالیت اجازه ختمه شي همدغه نېټه یې د پای نېټه ده، چې عمومي حکمي اشخاص د رئیس جمهور د فرمان پر اساس ایجاد او منحل کېږي

۲- خصوصي حکمي شخصیت.

د افغانستان د ۱۳۵۵ هـ ش کال مدني قانون (۳۳۸) مادې په دویم بند کې د خصوصي حکمي شخصیت په اړه داسې صراحت لري (۳۳۸) ماده- دویم بند: خاص حکمي شخصیت چې د خصوصي افرادو له ارادې څخه پیدا کېږي، لکه وقف، ټولنې، مؤسسي، مدني یا تجارتي شرکتونه، مگر دا چې قانون دا رنگه شخصیتونه عام کړي دي

درېيم څپرکی

د عندي حقوقو منابع

لکه څرنګه مو چې مخکې ولوستل چې حقوق په دوه لويو برخو وېشل شوي، چې له آفاقي او عندي حقوقو څخه عبارت دي، آفاقي حقوق ټولنيز حقوق دي، چې په ټولني پورې اړه لري او دې حقوقو ته په ډېرو حقوقي مباحثو کې قوانين هم ويل کېږي، خو د حقوقو دويم ډول همدا عندي حقوق دي چې د افرادو امتيازات او سلطې دي، چې د اشخاصو او شيانو په مقابل کې يې لري او په ډېرو حقوقي مباحثو کې د حق په مانا تعبير کېږي.

دا چې زموږ د بحث موضوع د حقوقو اصلي منابع دي او له هغې څخه مو د آفاقي حقوقو د اصلي منابعو په اړوند يو لړ معلومات په لومړۍ برخه کې وړاندې کړل او دويمه برخه مو د عندي حقوقو د منابعو لپاره ځانګړې کړې ده، چې دغه منابع په دوه ډوله دي، چې له حقوقي اعمالو او حقوقي حوادثو څخه عبارت دي، چې هر يو يې جلا جلا په دوو بېلابېلو عنوانو کې تر بحث لاندې نيسو.

لومړۍ مبحث - حقوقي اعمال

لکه څرنګه چې مو مخکې يادونه وکړه، عندي حقوق دوه ډوله منابع لري، حقوقي حوادث او حقوقي اعمال، دا چې دا څپرکی د حقوقي اعمالو لپاره ځانګړې شوې، نو له حقوقي حوادثو څخه دلته صرف نظر کوو او حقوقي اعمال تر څېړنې لاندې نيسو.

لومړۍ مطلب-د حقوقي اعمالو پېژندنه:

حقوقي اعمال د يو يا څو اشخاصو د ارادو څرگندول دي، د حقوقي نتيجه د توليد په منظور چې دا حقوقي نتيجه به د حق يا وجيبي ايجاد، انتقال، تغيير يا اسقاط وي، چې د ښه پوهېدلو لپاره يې په دوه مثالونو کې واضح کوو.

لومړۍ مثال: يو ناکح خپلې منکوحې ته طلاق ورکوي، نو دلته چې کومه حقوقي نتيجه توليدېږي، هغه د زوجينو تر منځ په راتلونکې کې د زوجيت د اړيکو د ټينګولو (د متقابلو حقوقو او وجايو) اسقاط کېدل دي.

دويم مثال: د نکاح د عقد انعقاد پر اساس د زوجيت حقوقي آثار مرتب کېږي او ناکح او منکوحې دواړو ته حقوق او وجايب ايجادوي.

دويم مطلب-د حقوقي اعمالو ډولونه:

حقوقي اعمال په دوه ډوله دي، چې هر يو يې جلا جلا تر مطالعې لاندې نيسو.

لومړۍ جز-يو اړخيز حقوقي اعمال:

له هغو حقوقي اعمالو څخه عبارت دي، چې يو ازې د يوه شخص د ارادې د څرگندولو په نتيجه کې حقوقي نتايج رامنځته کوي او د بل شخص د ارادې څرگندولو ته په کې ضرورت احساس نه شي، د مثال په ډول: وصيت، طلاق، ابر او وقف، چې له دې جملې نه که مور و گورو نو وصيتنامه چې عبارت ده د يو شخص د ارادې له بيان څخه په دې بنياد، چې د خپلې شتمنۍ يوه برخه له خپل مرګ څخه وروسته له خپلو وارثينو څخه پرته يو معين شخص ته وسپاري، چې په دې مثال کې مور ته په ښکاره ډول څرګندېږي، چې په دې وصيتنامه کې يو ازې د موصي (وصيت کوونکي) اراده څرګند بدل دي، چې په نتيجه کې په

يو ازیتوب سره د يوې حقوقي نتيجې د ايجادېدو باعث گرځي، چې عبارت ده د دارايي انتقالېدل موصی له (وصیت کېدونکي) ته او د هغې حقوقي نتيجې د ايجاد لپاره د موصی لخوا د توافق د ارادې څرگندولو ضرورت نشته چې موصی لخوا نه د يو اړخيزه ارادې دا څرگندېدل د موصی له لپاره د موصی په شتمني کې حق ايجادوي او د موصی وارثينو ته وجيبه انتقالېږي، چې د موصی له وفات څخه وروسته وصیت کړای شوي دارايي موصی له ته تسليم کړي.

دويم جز-دوه اړخيز حقوقي اعمال:

دوه اړخيز حقوقي اعمال په تمامه مانا د پېژندلو په خاطر په لاندې څو مطالبو کې رانغاړو.

لومړی-د دوه اړخيزو حقوقي اعمالو پېژندنه:

له هغو حقوقي اعمالو څخه عبارت دي، چې د دوه يا څو اشخاصو د ارادو څرگندولو په نتيجه کې د حق يا وجيبي په ايجاد، انتقال، تغيير يا اسقاط باندې منتج شي، لکه د مثال په توگه د داین ابراء، په دې مانا چې يو شخص په بل شخص باندې قرض لري، نوموړی شخص اراده لري، چې خپل قرض نه صرف نظر وکړي، ددې لپاره چې دا حقوقي ماهيت پيدا کړي او حقوقي نتيجه ترې توليد شي، د مديون له خوا نه په خپله ذمه باندې د قرض الغاء کېدو په اړوند موافقې لپاره د ارادې د څرگندولو ضرورت دی، چې هغه خپل رضایت ونه بنایي، نو حقوقي اثار پرې نه مرتب کېږي او حقوقي نتيجه چې د داین د حق اسقاط او د مديون د وجيبي له منځه تلل دي، تحقق نه پيدا کوي، خو که چېرته مديون خپل رضایت وبنایي نو دې ته دوه اړخيزه حقوقي اعمال وايي، چې د مقاولې يا کنوانسيون په نوم هم يادېږي.

دويم-د دوه اړخيزو حقوقي اعمالو (مقاولې يا کنوانسيون):

دوه اړخيزه حقوقي اعمال به نتيجتا په دوو مختلفو بڼو منتج کېږي، چې په لاندې ډول ترې يادونه کوو.

لومړۍ فقره: دوه اړخيزه حقوقي عمل په خپله ثابته (مقاولې يا کنوانسيون) بڼه لري.

کله چې دوه اړخيز حقوقي عمل د حق يا وځيبيې د سقوط نه بلکې د هغې په ايجاد، تغيير او انتقال باندې منتج شي، نو بيا د مقاولې يا دوه اړخيز حقوقي عمل په نوم نه بلکې د عقد يا تړون بڼه ځانته غوره کوي، د مثال په ډول، د اخیستلو او خرڅولو په عقد کې چې د عقد دواړو لوريو (بايع او مشتري) ته حقوق او و جايب ايجادوي يانې بايع مشتري ته د ثمن په مقابل کې د مبيعيې په ورکړه او مشتري بايع ته د مبيعيې په عوض کې د ثمن پر ورکړه مکلف گرځي (و جيبه لري).

په هر حال د حقوقي اعمالو له جملې څخه عقود لويه او مهمترېڼه موضوع ده چې په لاندې ډول ورته لنډه کتنه کوو.

الف- د عقد پېژندنه:

د دوه يا څو اشخاصو د ارادو توافق دی، د حقوقي نتيجې د توليد په منظور، چې دا حقوقي نتيجه به د حق يا و جيبې ايجاد، تعير يا انتقال وي، لکه د اخیستلو او خرڅولو عقد.

- په حقيقت کې د تعاقدې و جايبو اساس له لاندې اخلاقي و جيزې څخه سرچينه اخلي.

(کوم قول چې موږ نورو ته ورکړی، هغه محترم و شمېرئ).

ب- د عقد ډولونه:

که موږ په خپل ژوند کې و گورو نو ټول عقود يو شان نه دي، بلکې مختلف اشکال لري، چې د مطالعې د اسانتيا په خاطر يې په لاندې رشتو صنف بندي کوو.

- مسمی او غیر مسمی عقدونه:

مسمی عقدونه هغه عقدونه دي، چې له معینو او مشخصو نومونو، شرایطو او اثارو سره د قانون په واسطه پېښېښې شوي وي، لکه د اخیستلو او خرڅولو عقد، د اجارې عقد، د رهن عقد او داسې نور غیر مسمی عقدونه هغه دي، چې د قانون پر اساس نه بلکې د قرارداد طرفینو د قانون په چوکاټ کې په هره طریقه چې وي منعقد او په یو نوم سره یې یاد کړي وي، لکه یو سړی په بل سړي موټر خرڅوي، څه پیسې ترې نغدي او د متبقي پیسو په مقابل کې ترې کور پرته تادیه کولو د یو کال لپاره واخلي.

- یو اړخیز او دوه اړخیز عقدونه:

یو اړخیز عقدونه هغه دي، چې د دوه اشخاصو د ارادو د موجودیت په صورت کې تحقق مومي، خو وجیبه د عقد یو لوري ته ایجادوي او دویم لوری د کومې وجیبه په ترسره کولو مکلف نه وي، لکه د هبې عقد. او دوه اړخیزه عقدونه عبارت له هغو عقدونو څخه دي، چې دواړه لوریو ته حقوق او وجایب ایجادوي، لکه اخیستل او خرڅول.

- وړیا او ناوړیا عقدونه:

وړیا یا د تبرع عقدونه عبارت له هغو عقدونو څخه دي، چې یو له جانبینو څخه پرته د کوم عوض له ورکولو له مقابل جانب څخه یو شی د خپلو مفاداتو په خاطر لاسته راوړي، لکه عاریت او قرض حسنه. او ناوړیا عقدونه هغه دي، چې دواړه جانبین یې د عوض په مقابل کې یو شی له مقابل جانب څخه لاسته راوړي، لکه د اخیستلو او خرڅولو عقد، د کرایې عقد، د اجارې عقد او داسې نور.

پوښتنه: د وړیا او یو اړخیز او همدا رنگه د ناوړیا او دوه اړخیزه عقدونو ترمنځ توپیر په څه کې دی؟

ځوابه هر یو اړخیز عقد ته وړیا عقد ویلای شو، لکه هبه، ولې هر وړیا عقد ته یو اړخیز عقد نه شو ویلای، بلکې بعضې امکان لري دوه اړخیز وي، لکه عاریت په همدې ترتیب هر ناوړیا عقد ته دوه اړخیز عقد ویلای شو، لکه اخیستل او خرڅول ولې هر دوه اړخیزه عقد ته ناوړیا عقد نشو ویلای، ممکن هغه وړیا عقد وي، لکه عاریت.

- ناوړیا یقیني او ناوړیا احتمالي عقدونه:

ناوړیا یقیني عقدونه همغو ناوړیا عقدونو ته ویل کېږي او ناوړیا احتمالي عقدونه هغه دي، چې باوجود ددې نه چې اساساً ناوړیا عقدونه دي، اما بیا هم یوله طرفینو څخه په دې فکر کې وي، چې د مقابل جانب نه عوض لاسته راوړي او که نه یې راوړي، چې دا عوض په کومه اندازه او مقدار سره وي، یانې دقیق معلومات ترلاسه نه کړي، نو دا موضوع معمولاً له تصادف او احتمال سره مخامخ کېږي، لکه د بیمې عقد.

ددې فرعي تصنیف عملي فایده د نگاه له غبن څخه ده، نو که چېرې په یو عقد کې له مفصلې مطالعې څخه وروسته غبن څرګند شي نو دا د عقد د فسخې سبب ګرځي؟

لکه څرنګه چې د افغانستان د مدني قانون په دې ارتباط وايي، چې که چېرې په یو عقد کې د شي اصلي قیمت او د شي د خرڅلاو د قیمت تر منځ د ۱۵ فیصده نه زیات شي، نو متضرر شخص کولای شي، چې د عقد د فسخ کولو غوښتنه وکړي.

- آنې یا فوري او متمادي عقدونه:

انې عقدونه هغه عقدونه دي، چې په هغې کې د طرفینو له خوا نه انا او فوراً و جایب اجرا کېږي، لکه پېرل او پلورل په نغدو پیسو سره. خو متمادي عقدونه هغه دي، چې په کې دواړه یا یو له جانبینو څخه د زمانې په معینو مقاطعو کې د وجیبې په ترسره کولو مکلف ګرځي.

لکه د کرایې عقد، یا د بیعې عقد په قرض سره.

- د معین او غیر معین مدت لرونکي متمادي عقدونه:

د دې فرعي تصنیف فایده داده، چې معین مدت لرونکي متمادي عقدونه، مخکې له وخته فسخ کېدای نه شي، په داسې حال کې چې غیر معین مدت لرونکي عقدونه هر وخت نظر د جانینو د ارادې څرگندولو ته فسخه کېدلای شي.

- نتیجوي او وسیلوي عقدونه:

نتیجوي عقدونه عبارت له هغه عقدونو څخه دي، چې یو له طرفینو څخه له مقابل جانب سره یو نهایي هدف ته د رسېدلو تعهد کوي، مثلاً: د تابلو ترسیمول، د ودانۍ جوړول، د مېز جوړول او داسې نور... او وسیلوي عقدونه هغه دي چې په هغې کې یو معین هدف د ترلاسه کولو نه بلکې هدف ته د رسېدلو لپاره د هرو ممکنو وسایلو د استعمال تعهد کوي، مثلاً: د وکالت عقد، د مریض عقد د طبیب سره د تداوی په اړوند.

- تراضي، شکلي او عیني عقدونه:

تراضي عقدونه هغه عقدونه دي، چې په مجرد طرفینو د ارادو په توافق سره منعقد کېږي او د کومو شکلیاتو او تشریفاتو ایجاب نه کوي، لکه اخیستل او خرڅول.

شکلي عقدونه هغه دي، چې پرته د طرفینو د ارادو د توافق او رضایت څخه د خاصو شکلیاتو او تشریفاتو ایجاب هم کوي، لکه: د ازدواج عقد او داسې نور...

عیني عقدونه هغه عقدونه دي، چې پرته د طرفینو د رضایت او خاصو تشریفاتو د عقد د موضوع تسلیمي هم صورت ونیسي، لکه: د هبې او ودیعت (امانت) عقود او داسې نور.

- انفرادي او جمعي (اجتماعي) عقدونه:

انفرادي عقدونه هغه عقدونه دي، چې طرفین یې حقيقي یا فزيکي اشخاص تشکيلوي چې معمولاً او یا هم د کوم نماينده او ممثل په اساس د عقد په انعقاد کې برخه اخلي، لکه د ازدواج عقد او داسې نور. برعکس اجتماعي عقدونه هغه عقدونه دي، چې یو یا دواړه جانبین یې د حقيقي اشخاصو یو ګروپ تشکيلوي، چې د یو معین نماينده پر اساس د عقد په انعقاد کې برخه اخلي، البته آثار او نتایج یې ټولو اعضاوو سره اړیکه پیدا کوي، لکه د دوه سهامی شرکتونو یا د یو حقيقي شخص او یو سهامی شرکت ترمنځ منعقد شوی عقد.

- تعاطي او اذعان عقدونه:

تعاطي هغه عقدونه دي، چې د عقد دواړه طرفین په کې د آزاد او مساوي جروبحث له حق څخه برخورداره وي او د هغې په نتیجه کې عقد منعقد شي، لکه د اخیستلو او خرڅولو عقد.

برعکس اذعان عقدونه هغه دي، چې په هغې کې یو د جانبینو ته دغه د آزاد جروبحث حق حاصل نه وي، بلکې هغه صرف قبول او یا درد کولو توانمندي ولري، لکه: هغه عقدونه چې د بیمې او یا د حمل نقل مؤسسو سره منعقد کېږي.

- لازم او جایز عقدونه:

لازم عقدونه هغه عقدونه دي، چې پرته د قانون له صراحت څخه هېڅ یو له طرفینو څخه نشي کولای، چې وروسته د عقد له انعقاد څخه، هر وخت چې وغواړي عقد فسخه کړي، لکه: د بیعې عقد او داسې نور، خو د یادونې وړ ده، چې دا هم امکان لري، چې یو یا دواړو جانبینو ته د عقد په متن کې د عقد د فسخ کولو حق ورکړل شوی وي، چې دې ډول عقدونو ته، لازم خیار عقدونه ویل کېږي.

برعکس جایز عقدونه هغه عقدونه دي، چې هر یو له جانبینو څخه

هر وخت چې وغواړي کولای شي، چې عقد فسخ کړي، لکه د وکالت عقد.

ځینې وخت ددې امکان هم شته، چې یو عقد د یو لوري لپاره لازم عقد او د بل لپاره جایز عقد وي، مثلاً: د رهن عقد، چې دا عقد رهن (رهن ورکوونکې) لپاره لازم عقد دی او نشي کولای، چې د دین له تادیه کولو څخه مخکې خپل مرهونه اموال ترلاسه کړي، اما برخلاف د مرتهن لپاره دا عقد جایز دی، کولای شي، چې نوموړی عقد فسخه کړي او مرهونه اموال رهن ته مسترد کړي.

ج- د عقدونو د تشکیل او صحت شرایط:

ددې لپاره چې په یو عقد باندې حقوقي آثار مرتب شي، باید د لاندې څلور گونو شرایطو درلودونکی وي

۱- رضایت: د دوه اشخاصو د ازادو توافق په صریحو الفاظو (کتبي، شفاهي، حرکاتي او اشارات) چې د یو په ایجاب او د بل په قبول سره صورت نیسي، عبارت له رضایت څخه دی، لکه د اخیستلو او خرڅولو عقد چې د صریحو الفاظو په څرگندولو سره صورت نیسي.

پوښتنه: ایا سکوت هم د رضایت د څرگندولو یو وسیله ده یا خیر؟
ځواب: له حقوقي نقطې نظره د پرنسیپ په لحاظ سکوت د رضایت مانا نه ورکوي، ځکه دا موضوع د معاملاتو په ساحه کې ځینې مشکلات ایجادوي

د افغانستان د مدني قانون (۲۵۲) مادې له مخې، سکوت هغه وخت قبول گڼل کېږي، چې د عاقد پنو تر منځ تعاملې سابقه ولري او ایجاب د دې تعامل په اساس صورت نیولی او خالص د مقابل جانب په نفع وي.
اهلیت:

له هغه قانوني صلاحیت څخه عبارت دی، چې د هغې پر اساس یو

شخص د حق لاسته راوړلو، له هغې څخه گټه اخیستلو او په هغې کې د تصرف اجراتو وړتیا او توانمندی پیدا کوي او په دوه ډوله دی

الف- د انتفاع اهلیت: له هغه صلاحیت څخه عبارت دی، چې د هغې پر اساس شخص د یو حق د ترلاسه کولو او له هغې څخه د گټې اخیستلو توانمندی ترلاسه کوي، د مثال په ډول: یو شخص کور اخلي، نو هغه له کور څخه د گټې لاسته راوړلو اهلیت لري، چې د همدغه انتفاع اهلیت پر اساس نوموړی شخص د کور مالک گرځي، د پرنسیپ په لحاظ ټول حقوقي شخصیت لرونکي اشخاص د ژوندي تولد کېدو وړ ځي نه تر مرگ پورې، د انتفاع اهلیت لرونکي پېژندل کېږي، ولې په عمل کې که مور وگورو، نو استثناً ځینې اشخاص سره له دې چې د حقوقي شخصیت درلودونکي هم وي، خو د انتفاع اهلیت نه لري، چې بهترین مثال یې طفل دی، چې د رشد سن یې نه وي پوره کړی، نو د ازدواج له عقد څخه فاقد اهلیت دی، په دې مانا چې د ازدواج عقد نه په خپله، نه د ولي او نه هم د قیم او وصي په واسطه منعقد کولای شي.

ب- د تصرف او اجرا اهلیت: له هغه صلاحیت څخه عبارت دی، چې د هغې په درلودلو سره شخص په خپل حق کې د معاملاتو د ترسره کولو توانمندی ترلاسه کوي، د مثال په ډول، یو شخص کور واخیست د انتفاع اهلیت تر څنګ د تصرف او اجرا اهلیت هم لري، په دې مانا، چې کولای شي چاته یې په کرایه ورکړي او یا یې خرڅ کړي

۳- د عقد موضوع

د عقد موضوع په حقیقت کې د وجیبې له موضوع څخه عبارت ده او د وجیبې موضوع به د یو شي ورکول، د یو عمل اجرا یا ورڅخه امتناع کول وي.

که چېرې د عقد موضوع یانې د وجیبې موضوع د یو عین (شي) ورکول وي، نو دا شرایط باید ولري

– شی باید موجود وي

– شی باید د تجارت له حیثه د تملیک قابلیت درلودونکی وي

– شی باید د کمیت او کیفیت په لحاظ معلوم او مشخص وي

خو که چېرته د عقد موضوع د یو عمل کول یا ورڅخه امتناع کول

وي، نو باید د لاندې شرایطو درلودونکی وي

– د عمل اجرا یا ورڅخه امتناع کول ممکن وي

– د عمل اجرا یا ورڅخه امتناع مشروع وي

۴- د عقد سبب

د عقد علت عبارت له هغه دلایلو څخه دي، چې د عقد طرفین د عقد

انعقاد ته هڅوي، یا په بل عبارت د عقد سبب د شخصي او خصوصي

امر څخه عبارت دي، چې په هر عقد کې مختلف او جدا گانه اشکال

ځانته غوره کوي، مثلاً: د کور د اخیستلو په عقد کې ممکن اهداف د

اخیستونکي مختلف وي لکه اوسېدل، په کرایه ورکول، یا یو چاته

هبه ورکول

دویم مبحث - حقوقي حوادث

دا چې د عندي حقوقو منابع په دوه ډوله دي، چې د هغې له جملې

څخه مو د حقوقي اعمالو په اړوند په تېر څپرکي کې د موضوع له

اړونده مهمو مطالبو څخه یادونه وکړه، نو دا څپرکي مو د عندي حقوقو

دویمې منبع یانې د حقوقي حوادثو اړونده مفاهیمو لپاره ځانگړی کړی

دی، چې په لاندې ډول ترې د خو مباحثو په ضمن کې یادونه کوو.

لومړی مطلب - د حقوقي حوادثو پېژندنه:

حقوقي حوادث عبارت له هغو واقعاتو څخه دي، چې پرته د شخص

د ارادې د څرگندولو او یا قصد له موجودیت څخه د حقوقي نتایجو (د

حق یاو جیبې د ایجاد، انتقال، تغییر او سقوط) باعث گرځي، د مثال په ډول د متوفی دیون او دیونو انتقال وارثینو ته

نوټه: هېره دې نه وي چې په حقوقي اعمالو کې د قصد او ارادې موجودیت ضرورت او په حقوقي حوادثو کې عدم ضرورت دواړو تر منځ د بېلتون نښه ده، د مثال په ډول، وصیت نامه چې موربې د یو حقوقي عمل په حیث پېژندلای شو، ځکه چې دلته حقوقي نتیجه چې عبارت ده د موصی د وصیت کړای شوي اموالو او دارایی انتقال د موصی له د قصد او ارادې په بنیاد صورت نیسي او پرته د قصد او ارادې له څرگندولو څخه د نوموړي حقوقي نتیجه انتقال ممکن نه دی، اما برخلاف د دې د شخص د وفات په صورت کې د متوفی دیون او د دیونو انتقال د هغې وارثینو ته د یوې حقوقي حادثې په حیث پېژندلی شو، نه د یو حقوقي عمل په حیث، ځکه د دې حادثې حقوقي آثار او نتایج چې عبارت دي د موروث شخص د حقوقو او مکلفیت (وجایب) انتقال د هغې وارثینو ته د موروث شخص او وارثینو په قصد او ارادې سره صورت نه نیسي، بلکې پرته د هغې نه پرې نوموړي آثار منتج کېږي

دویم مطلب د حقوقي حوادثو ډولونه:

د حقوقي حوادثو ډولونه مورثه دوه زاویو څخه تر مطالعې لاندې نیسو:

لومړی جز - په عمومي لحاظ:

د حقوقي حوادثو ډولونه ډېر زیات دي، خو په عمومي لحاظ په لاندې څلورو برخو باندې وېشل شوي دي

۱- هغه حقوقي حوادث چې د انسان په ژوند پورې ارتباط پیدا کوي، لکه تولد، فوت او...

۲- هغه حقوقي حوادث چې له وقایعو څخه سرمنشاء اخلي، لکه قهریه قواوې او داسې نور.

۳- هغه حقوقي حوادث چې د قانون په اجراء پورې مربوط وي، لکه مرور زمان او داسې نور.

۴- هغه حقوقي حوادث چې د انسان له روش او رفتار څخه سرمنشاء اخلي، لکه جرم او...

د انسان له روش او رفتار څخه نشات کړای شوي حقوقي حوادث معمولاً، په دوو حالاتو کې د و جایو د ایجاد باعث گرځي، یا دا چې د دغې حادثې د وقوع په صورت کې به د یو شخص په دارایی کې پرته له استحقاق څخه زیادت صورت موندلی وي، چې په دې صورت کې د هغه شخص چې پرته له استحقاق څخه یې په دارایی کې زیادت رامنځته شوی دی دا وجیبه لري، چې باید هغه بېرته مسترد کړي، چې دا ډول حقوقي حوادث د نفع مولد یا غیر مستحق عنای په نوم یادېږي، یا ممکن د بعضې حقوقي حوادثو په وقوع سره د پورتنی حالت په خلاف یو شخص متضرر کېږي، نو په دې صورت کې متضرر لپاره حق ایجادېږي، چې د مقابل جانب (د ضرر د وقوع عامل) نه د خساری د جبران تقاضا وکړي او د ضرر عامل لپاره وجیبه ایجادېږي چې متضرر ته د خساری جبران تادیه کړي

دویم جز- په خصوصي لحاظ:

د افغانستان د مدني قانون له حکم سره سم حقوقي حادثه د داسې فعل له تصرف نه عبارت ده، چې د شخص په اختیار یا د هغه له اختیار پرته منځته راځي او قانون پر هغه ټاکلي اثار مرتب کړي وي

د پورتنی تعريف په بنياد حقوقي حوادث پر دوه ډوله دي، چې په لاندې توگه يې د بحث لاندې نيسو.

لومړۍ غیر اختیاري حقوقي حوادث:

عبارت له هغو حوادثو څخه دي، چې په طبیعي ډول یا د انسان د ارادې له مداخلې پرته منځته راځي، لکه توپانونه، زلزلې، مرور زمان او داسې نور.

غیر اختیاري حقوقي حوادث د عندي حقوقو منابع تشکیلوي او د حق د ایجاد او انقضا باعث گرځي، د بېلګې په توګه که مستاجر (اجاره اخیستونکی) ونه شي کولای چې د طبیعي حوادثو له امله له هغې ځمکې څخه چې په اجاره یې نیولې استفاده وکړي، نو د مؤجر (اجاره ورکونکي) حق نه ساقطېږي او د مستاجر په مقابل کې هېڅ ډول مسوولیت نه لري او همدا راز د دې حادثې مسوولیت هم مؤجر ته نه راجع کېږي، یا په همدې ډول مرور زمان د یو حق د اسقاط سبب گرځي، مثلاً که یو ملکیت د چاله لاسه ووځي او دغه شخص چې ملکیت یې له لاسه وتلی دی، د هغه مودې په دننه کې چې قانون یې ټاکي په هغه اعتراض ونه کړي نو د هغې مودې له تېرېدو وروسته د حق د خاوند د عوه نه اورېدل کېږي.

دویم-اختیاري حقوقي حوادث:

له هغو حقوقي حوادثو څخه عبارت دي، چې د انسان په ارادې سره منځته راځي، اختیاري حقوقي حوادث ممکن په دوه طریقو سره څرګند شي، چې هغه عبارت دي له مضر فعل او ګټور فعل څخه.

الف-اختیار حقوقي حوادث د مضره فعل په اساس:

مضر فعل، عبارت له هغه فعل څخه دی، چې یو شخص د هغه په اجرا کولو سره بل شخص له ځاني یا مالي اړخه متضرر کړي او په دوه ډوله دی، یو هغه مضره فعل دی، چې ځان ترې متضرر کېږي، چې دا د خسارې د جبران سبب گرځي، د بېلګې په توګه که یو شخص بل شخص

ووژني، يا يې زخمي کړي او يا هغه ته د ضرر نور ډولونه ورسوي، نو هغه ته د واردې شوې خسارې په جبران مکلف دی او همدارنگه که څوک د زخمي کېدا يا بل هر مضر فعل په سبب د چا د قتل يا مرگ موجب وگرځي، نو د هغو اشخاصو د نفقې په تعويض مکلف دی، چې د هغوي نفقه د مړه شوي شخص پر غاړه وه او له هغې څخه د قتل يا مرگ په سبب محروم شو، البته د تعويض د عوه د مرور زمان له تېرېدو وروسته نه اورېدل کېږي.

او دويم هغه فعل دی چې مال ترې متضرر کېږي، هغه مضره فعل چې مال ترې متضرر کېږي، هم د اجباري تاوان سبب گرځي او په لاندې ډولونو وېشل شوی دی.

۱- /تلاف: د مدني قانون د ۷۵۸-۷۲۱ مادوله احکامو سره سم هغه شخص چې د بل چا مال تلف کړي، د هغه د تاوان په ورکولو مکلف دی، که څوک د چا مال تلف کړي، عام له دې چې مال په خپله د مالک په لاس کې وي او يا د هغه د امين په لاس کې په قصد سره وي او که پرته له قصد څخه له خپل فعل څخه د پيدا شوي ضرر په ضمان او که تلف جزبي وي، نو کوم نقصان چې مال ته پيدا شوی په تلفوونکي هماغه ضمان لازمېږي.

۲- غصب: د مدني قانون د (۷۲۵-۷۲۷) مادوله احکامو سره سم غصبوونکی د هغه څه په بېرته ورکولو مکلف دی، چې اخیستی يې دی، که د غصب په اثر ضرر ورسېده غصبوونکی د مال په ورکولو سربېره د تاوان په ورکولو هم مکلف دی، که غصب شوی مال له غصبوونکي سره هلاک شي (له منځه ولاړ شي)، نو د ټول مال ضامن گڼل کېږي او که غصب شوی مال تغيير وکړي، نو د مال مالک کولای شي، چې د هغه عوض واخلې او يا يې تاوان واخلې.

۳- تسيب د مدني قانون (۷۹۳-۷۹۴) مادو له حکمونو سره سم، کومه جنايي، حادثه چې له حيوان څخه پيدا کېږي، مسووليت نه لري، مالک هغه وخت د حيوان د ضرر رسولو مسول دی، چې ثابت شي، چې د هغه له خوا د حادثې د واقع کېدو د مخنيوي لپاره لازم احتياطات نه دي شوي، که مالک حيوان وليدلو چې د بل چا مال ته ضرر رسوي او منع يې نه کړي، يا د خپل حيوان له عيب څخه خبر و او د هغه ساتنه يې ونه کړه ضامن گنل کېږي.

ب- اختياري حقوقي حوادث د گټور فعل په اساس:

دا ډول حقوقي حوادث د گټورو افعالو ترسره کولو په اساس رامینځته کېږي، په دې مانا چې يو شخص داسې يو فعل ترسره کوي، چې نوموړی شخص د دې فعل په ترسره کولو سره بل شخص له مالي او ځاني پلوه متضرر نه کړي، د بېلگې په توگه، که څوک يو شی په دې گمان بل چا ته ورکړي، چې راباندې واجب دی، يا يې راباندې حق دی او بيا ثابت شي، چې ورکول يې ورباندې واجب نه و او يا يې ورباندې حق نه و نو کولای شي له هغه نه يې بېرته واخلي.

څلورم څپرکی

د عندي حقوقو ډولونه

ددې لپاره چې د عندي حقوقو په ډولونو باندې ښه پوه شو، علماوو عندي حقوق په لومړي قدم کې په درې برخو وېشلي دي، چې له هغې څخه وروسته بيا ځينې نور واړه عنوانونه هم لري، چې د ښه پوهېدو لپاره يې جلا جلا بيانوو.

لومړی مبحث - سياسي حقوق

(سياسي حقوق له هغو اختياراتو، امتيازاتو او صلاحيتونو څخه عبارت دي، چې اشخاصو ته په عمومي قواوو او دولتي ارگانونو کې د گډون لپاره ورکول شوي وي) د مثال په ډول، د انتخابېدو حق، يا دا چې د ولسواليو او ولاياتي شوراگانو يا د ملي شورا يا جمهوري رياست ته او يا ښارواليو لپاره د ټاکلو او ټاکل کېدو حق، چې نوموړی حق د افغانستان د ۱۳۸۲ هـ ش کال اساسي قانون په (۳۳) ماده کې صراحت لري: ((د افغانستان اتباع د انتخابولو او انتخابېدو حق لري)) يا په بل عبارت: سياسي حق له هغه اختيار او صلاحيت څخه عبارت دی چې يو شخص ته واک ورکوي، چې د دولت د عمومي قواوو او د هغه په جوړښت کې گډون وکړي، چې په دې هکله د افغانستان اساسي قانون په ۴ ماده کې داسې صراحت لري (په افغانستان کې ملي حاکميت په ملت پورې اړه لري، چې په مستقيم ډول يې خپله يا د خپلو استازو له لارې عملي کوي)

بشهر صورت سياسي حقوق ډېرې برخې لري، لکه: ټول اتباع حق لري چې خپل نظريات او افکار څرگند کړي، ټولني جوړې کړي، په حکومت

کې برخه واخلي، په قوانينو کې د اتباعو حقوق رعايت شي، په قضايي سيستم کې د خلکو تر منځ په مساوي شکل د قانون تطبيق کول او داسې نور.

دويم مبحث - عمومي حقوق

عمومي حق يا حقوق د انسان پر شخصيت او د هغه په جسمي، روحي او نفسي سلامتيا پورې اړوند او يا هم د دولت او افرادو په اړيکو باندې ناظر وي، يا په بل عبارت عمومي (حقوق هغه حقوق دي چې د دولت او افرادو تر منځ اړيکې او مناسبات ترتيب او تنظيموي، لکه د ژوند حق، د ازادۍ حق، د ټولنو د جوړيدو حق او داسې نور حقوق چې د افغانستان د ۱۳۸۲ هـ ش کال اساسي قانون په دويم څپرکي کې د اتباعو د حقوقو او وجاييو تر عنوان لاندې، عمومي حقوق د د وتونو د تجاوز او مصيبتونو پر وړاندې، د درېدو او سرکښو ځواکونو د مهارولو يوه وسيله ده.

لکه مخکې چې له دې خبرې څخه يادونه وشوه چې، د اتباعو عمومي حقوق د افغانستان اساسي قانون په دويم فصل کې د اتباعو د حقوقو او وجاييو تر عنوان لاندې له (۲۲) مادې څخه تر (۵۹) مادې پورې بيان شوي دي، نو تاسې محترم محصلين دا کورنۍ دنده لرئ چې د اساسي قانون دويم فصل مطالعه کړئ.

درېم مبحث - خصوصي حقوق

(خصوصي حقوق هغه واک، امتياز او صلاحيت دی چې هر شخص يې د نورو اشخاصو او يا شيانو پر وړاندې لري، لکه د مالکيت حق، د شفع حق، د رهن حق، د ازدواج حق او نور.)
د خصوصي حقوقو د ايجاد اسباب عبارت له حقوقي اعمالو او حقوقي حوادثو څخه دي، چې په دې اړه په درېيم فصل کې په تفصيل سره بحث شوی دی او په دې ځای کې پرې بحث نه کوو.

لکه څرنگه چې په تعريف کې دې خبرې ته اشاره وشوه چې خصوصي حقوق به يا د يو شخص له صلاحيت او امتياز څخه عبارت وي، چې د بل شخص په مقابل کې يې لري او يا دا چې د يو شخص صلاحيت او امتياز دی چې د مال يا جنس په مقابل کې يې لري، چې له همدې وجې خصوصي حقوق په دوه برخو باندې وېشل شوي دي، چې هغه له مالي او غير مالي حقوقو څخه عبارت دي.

چې په دې ځای کې موږ مالي او غير مالي حقوق جلا جلا تر مطالعې لاندې نيسو.

لومړی مطلب - غير مالي حقوق

(غير مالي حقوق عبارت له هغو حقوقو څخه دي، چې يو شخص يې د بل شخص په مقابل کې لري، يا په بل عبارت غير مالي حقوق له هغه امتياز او صلاحيت څخه عبارت دي، چې موخه يې د انسان د عاطفي او اخلاقي اړتياو پوره کول دي، د دغه حق موضوع د اشخاصو غير مالي اړيکې دي چې د تبادلې ارزښت نه لري او په مستقيم ډول د ارزياو او په پيسو د بدلولو وړ نه دي، د مثال په ډول: د ولايت، حضانت، زوجيت، ابووت، بنووت او داسې نور حقونه

غير ماني حقوق په مطلق ډول داسې نه دي، چې هېڅ ډول مالي برخه

به نه لري، ځينې وخت غير مالي حقوقو کې هم مالي اثار ليدل کېږي، لکه د وراثت په حق کې شخص کولای شي چې د خپل مورث تر مړينې وروسته، دارايي شتمني تر لاسه کړي، په همدې ترتيب د زوجيت اړيکه، زوجې ته د نفقې د تر لاسه کولو وړتيا ورکوي، په هر حال بيا هم موږ نه شو کولای چې غير مالي حقوق د مال د تحصيل وسيله وگرځوو.

دويم مطلب مالي حقوق:

(مالي حقوق هغه امتيازات دي، چې د هر هېواد حقوقي قواعد د وگړيو او اشخاصو د مادي اړتياوو د لرې کولو لپاره هغه په رسميت پېژني، موخه او هدف له مالي حقوقو څخه د هغو اړيکو تنظيم دی، چې له شيانو څخه د استفادې لارې چارې روښانه کوي او دغه حقوق په پيسو د تبادلې وړ وي، لکه د مالکيت حق د انتفاع حق او نور.

له ياده بايد و نه باسو چې کله نا کله داسې هم واقع کېږي، چې ځينې حقوق په داسې حال کې چې غير مالي دي، مالي هم وي، لکه د مؤلف حق، چې دواړه اړخه لري، د ساري په توگه کله چې مؤلف خپل اثر پلورلو او خرڅولو ته وړاندې کوي، مالي حقوق پرې مرتبېږي، خود هغه معنوي او اخلاقي اړخ يې يوازې په مولف پورې تړلی دی، چې غير مالي گڼل کېږي.

مالي حقوق بيا په خپل وار سره په عيني او ديني حقوقو وېشل کېږي لومړی جز عيني حقوق: عيني حقوق له هغه مستقيم تسلط څخه عبارت دي چې د عين پر ذات قانون لخوا ورکول کېږي، يا په بل عبارت، عيني حقوق هغه واک دی چې شخص يې نسبت يوه شي ته لري او کولای شي چې هغه په مستقيم ډول او له واسطې پرته اجرا کړي، په دې اساس عيني حق دوه رکنه لري:

هغه کس ددې حق څښتن دی چې يا حقيقي او يا هم حکمي شخصيت

ولري، هغه شی چې د حق موضوع واقع شي، عیني حق بیا هم په خپل وار سره په دوو نورو کوچنیو برخو وېشل کېږي، اصلي عیني حقوق او تبعي عیني حقوق چې په لنډه توګه یې څېړو.

الف-اصلي عیني حقوق: اصلي عیني حقوق هغه دي چې شخص ته له شي څخه د استعمال او انتفاع پوره یا نیمګړې اختیار ورکوي، تر ټولو اصلي عیني حق د مالکیت حق دی، چې د هغه پر اساس مالک کولای شي، په خپل ملکیت باندې هر ډول تصرف او انتفاع ولري، اصلي عیني حقوق د افغانستان د مدني قانون په (۴۸۲) ماده کې داسې معرفي کېږي (اصلي عیني حقوق د تصرف او ګټې اخیستلو له حقوقو څخه عبارت دي، چې پر عین مرتبېږي او مختصر دي، چې لاندنیو حقوقو ته شاملېږي.)

- د رقبې د ملکیت حق او له عین څخه ګټه اخیستل

- د عین د ګټې اخیستلو د ملکیت حق بې د رقبې له ملکیت څخه

- د ارتفاق حقوق

ب- تبعي عیني حقوق: په دې اساس معین عیني حق تر غوښتنې لاندې راځي او داین ته دا حق ورکوي، چې د مديون لخوا د حق د نه اجرا په صورت کې د وثیقي پرمبنا، خپله غوښتنه تر استیضاً لاندې راوړي، په دې حالت کې داین پر وثیقي حق لري، چې د هغې پر خلاف پر حق (غوښتنې) پورې اړه لري او د هغې په ورکړې دغه حل له مینځه ځي او په همدې اساس هم دي، چې دې ډول حقوقو ته تبعي عیني حقوق وايي، د افغانستان د مدني قانون له مخې دغه حقوق عیني حقوق شمېرل کېږي

۱. د رسمي ګروې حق ۲. د حيازي ګروې حق ۳. د اختصاص حق

۴. د امتياز حق ۵. د عین د حبسولو حق

دويم جز- دیني حقوق: دیني حق هغه دی چې شخص یې نسبت نورو ته

پیدا کوي او د هغه پر نسبت او اساس د حق څښتن ددې صلاحیت پیدا کوي، چې له هغو څخه د یو کار د کولو غوښتنه وکړي، د حق څښتن ته د این د کار د کولو یا اجرا کولو شخص ته مدیون او د دیني حق موضوع ته دین ویل کېږي د دیني حق موضوع کیدای شي یو له دغو دريو موضوعاتو څخه وي

- د مال انتقال

- د یو کار تر سره کول

- د یو کار نه تر سره کول

معنوي حقوق: تر دې دمه داسې ارزښونه په حقوقو کې رامنځته شوي دي، چې په پیسو باندې تبادلې کېږي او په بازار کې تبادلې کېږي، ولې نه په بل شخص باندې تحمیلېږي او نه جنس پورې تعلق لري او نه د شخصیت له عناصرو څخه گڼل کېږي، ددې حق موضوع د انسان د ذهن یو با ارزښته ابتکار دی، یا په بل عبارت یو عقلي او عملي فعالیت دی، نو په همدې اساس په مالي او غیر مالي حقوقو پورې تړلی نه دی، خو خپله د مالي حقوقو له خصوصیاتو څخه گڼل کېږي او په همدې اساس یې معنوي حقوق نومولې دي، لکه د تالیف حق، د اختراع حق، تجارتي حق او صنعتي علایم

په شخصیت پورې مربوط حقوق:

په دې ډلبندی کې چې کوم حقوق راځي د هغه موضوع نه مال دی او نه خارجي شخص بلکې شخص په خپل ځان باندې حقوق لري، چې څرنگه ژوند وکړي او څه و نومول شي، همدارنگه د جسماني تمامیت حق، شرافت، شهرت، تصویر او د ژوند شکل له همدې ډول حقوقو څخه گڼل کېږي، په دې مانا چې دا حق نه یو خارجي شي پورې تړاو لري او نه په بل شخص پورې تړاو لري

پای

اخځليکونه

- ۱- احتشام، محمود. قانون کې تعبير و تشریح. لاهور: منصور بک.
- ۲- الصيرفي، ياسر احمد. المدخل الدراسة القانون. قاهره: جامعه القاهره، كلية الحقوق.
- ۳- ابراهيمي، سيد نصر الله (۱۳۸۳۹ هـ ش)، حقوق بين المللي خصوصي. چاپ اول، انشارات سازمان، و انشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامي.
- ۴- بدر اوي، منعم (۱۳۲۸ هـ ش)، مبادي علوم قانوني. مترجم، محمد اکرم، عبقری، دويم جلد، مرکز تحقيقات علوم اسلامي.
- ۵- تايب، برکت الله (۱۳۹۱ هـ ش)، فقهي قواعد.
- ۶- دانش، حفيظ الله حقوقو د مبادي درسونه.
- ۷- دانش، حفيظ الله حقوق و جايب.
- ۸- دانش حفيظ الله کريمولوژي.
- ۹- دانش، حفيظ الله د حقوق جزا تاريخ.
- ۱۰- دانش حفيظ الله اصول محاکمات جزايي.
- ۱۱- دانش حفيظ الله (۱۳۸۸ هـ ش)، جزا شناسي. کابل: مطبعه، طباعتي و تبليعاتي حبيب الله حسيب.
- ۱۲- دانش، حفيظ الله (۱۳۸۸ هـ ش)، عمومي حقوق جزا. اول جلد، کابل: مطبعه طباعتي و تبليعاتي حبيب الله حسيب.
- ۱۳- دانش حفيظ الله ۱۳۸۸، عمومي حقوق جزا. دويم جلد، کابل: مطبعه، طباعتي و تبليعاتي، حبيب الله حسيب.
- ۱۴- د عدليې وزارت، رسمي جريده. (۱۳۸۲ هـ ش)، اساسي قانون پرلپسې گڼه ۸۱۸.

- ۱۵- د عدلیې وزارت، رسمي جریده (۱۳۵۵)، جزا قانون پرلپسې
گڼه ۳۴۷.
- ۱۶- د عدلیې وزارت، رسمي جریده (۱۳۵۵ هـ ش)، مدني قانون
پرلپسې گڼه ۳۵۳.
- ۱۷- د عدلیې وزارت، رسمي جریده (۱۳۳۲ هـ ش) د تجارت
اصولنامه
- ۱۸- د عدلیې وزارت، رسمي جریده (۱۳۸۸ هـ ش)، د بنځو پر
وړاندې د تاو تريخوالي د منع قانون پرلپسې گڼه ۹۸۹.
- ۱۹- سبحاني، گلاب شاه (۱۳۹۱ هـ ش)، د حقوقو مبادي گودر
خپرندويه ټولنه
- ۲۰- ستانکزی، نصر الله (۱۳۸۷ هـ ش)، سالنگ کتاب خپرونکي
- ۲۱- ستانکزی، نصر الله (۱۳۸۷ هـ ش)، مبادي حقوق عدلي او
قضايي چارو پروژو.
- ۲۲- صناعي، پرويز (۱۳۸۱ هـ ش)، حقوق و اجتماع. تهران: انشارات
طرح نو.
- ۲۳- کاتوزيان، ناصر (۱۳۸۱ هـ ش)، فلسفه حقوق اول جلد، تهران:
شرکت سهامی انتشار.
- ۲۵- کاتوزيان، ناصر (۱۳۸۱ هـ ش)، فلسفه حقوق دويم جلد،
تهران: شرکت سهامی انتشار.
- ۲۶- کاتوزيان، ناصر (۱۳۸۱ هـ ش)، فلسفه حقوق درپيم جلد،
تهران: شرکت سهامی انتشار.
- ۲۷- قاضي سيد ابو الفضل (۱۳۸۳ هـ ش)، حقوق اساسي و نهاد
های سياسي. تهران: نشر میزان

۲۸- گراسمان، کونتراو داوید، ریڼا. (۱۳۷۹ هـ ش)، معاصر حقوقي سیستمونه اول جلد، مترجم: محمد طاهر بورګي، پېښور: ساپی پښتو خپرندویه ټولنه

۲۹- گراسمان، کونتراو داوید، ریڼا. (۱۳۷۹ هـ ش)، معاصر حقوقي سیستمونه دویم جلد، مترجم: محمد طاهر بورګي، پېښور: ساپی پښتو خپرندویه ټولنه

۳۰- گراسمان، کونتراو داوید، ریڼا. (۱۳۷۹ هـ ش)، معاصر حقوقي سیستمونه درېیم جلد، مترجم: محمد طاهر بورګي، پېښور: ساپی پښتو خپرندویه ټولنه

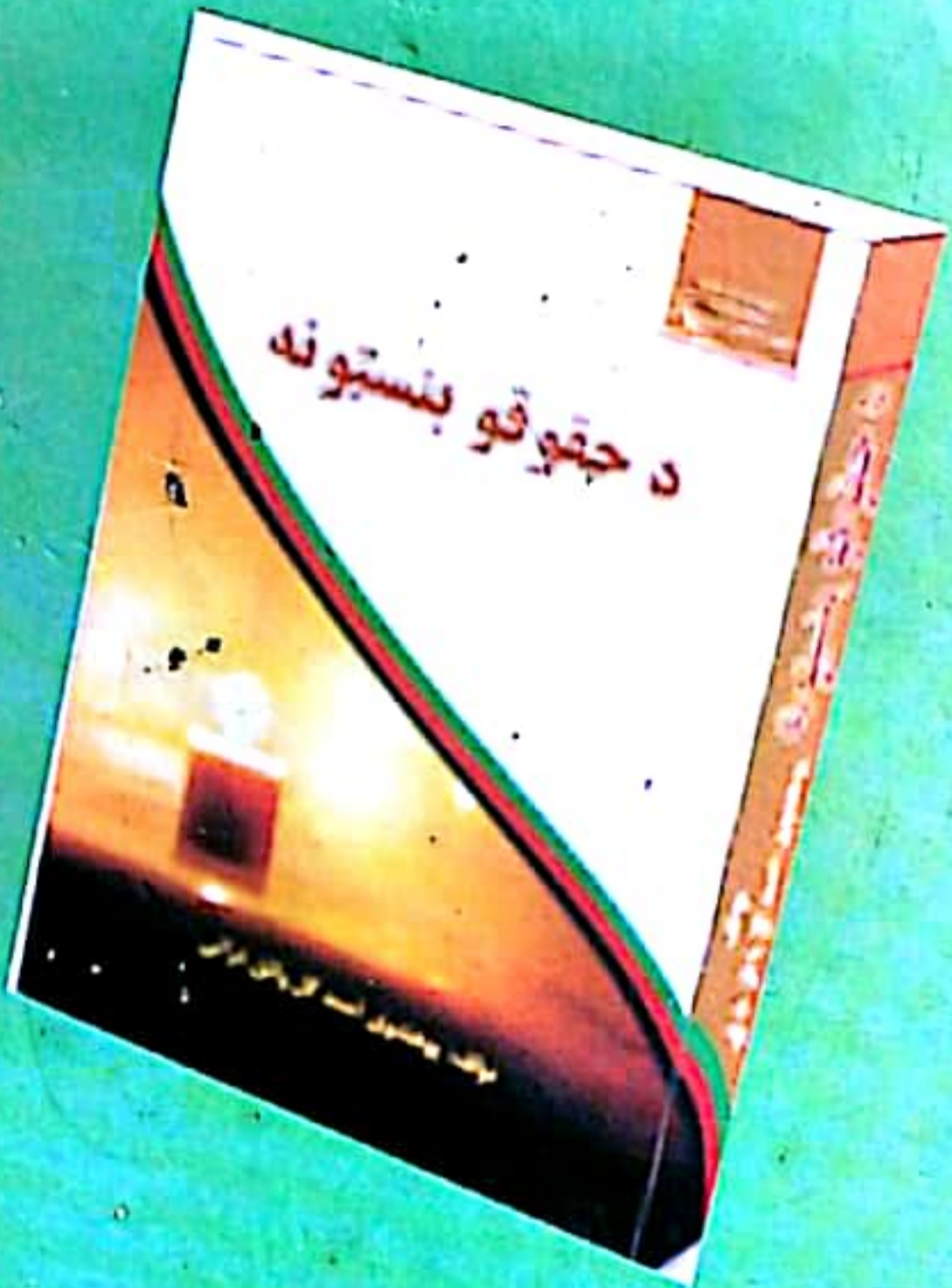
۳۱- لنگردوی، محمد جعفر، جعفري (۱۳۸۰ هـ ش)، مقدمه عمومي علم حقوق تهران: گنج دانش

۳۲- محمد، محمود، عبدالرحمن المدخل الى القانون قاهره: الناشر، دارالنهضة العربيه

۳۳- نذیر، داد محمد. (۱۳۸۹ هـ ش)، مبادي حقوق لومړی جلد، کابل: انشارات، رسالت

۳۴- نذیر، داد محمد. (۱۳۸۹ هـ ش)، مبادي حقوق دویم جلد، کابل: انشارات، رسالت

۳۵- نصیری، محمد. (۱۳۸۱ هـ ش)، حقوق بین المللي خصوصي. تهران: انشارات اگاه.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**